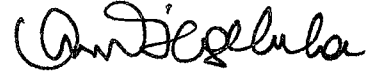

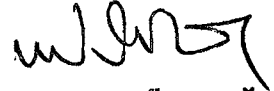
53497

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Onur Bilge KULA
(Danışman)

Üye: Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNDOĞDU

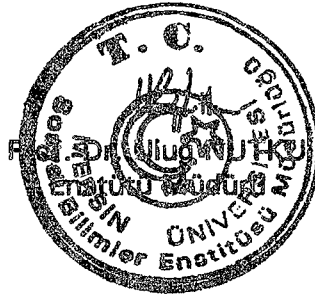
Üye: Yrd. Doç. Dr. İsmail İŞCEN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduğunu onaylarım.

22 / 08 / 1996

Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

DİLBİLİMİN BELİRGİNLEŞME SÜRECİ

Orhan ÖZDEMİR

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Onur Bilge KULA

53697

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Mersin
Temmuz, 1996

ÖNSÖZ

"Dilbilimin Belirginleşme Süreci", yüksek lisans dersleri de eklendiğinde iki yıllık bir çalışmanın ürünü oldu. Bu konuyu çalışırken, Batı'daki düşünsel gelişim süreçlerinin ülkemizdeki eğitim-öğretim kurumlarında ne derecede tutarlı verilir vermediğini sorgulamaya başladım. Aydınlanma'nın özünü vermeden, Aydınlanma edebiyatını konulaştırmak ne kadar tutarlı olabilir? Kendime buna benzer sorular yönelttikçe, çoğu bilgilerin bende neden tutunamadığını daha iyi anlamaya başladım. Sonra da Hasan Ali Yücel'e, Sabahattin Eyüboğlu'na, Azra Erhat'a, hocam Bedrettin Cömert'e, Haldun Özen'e ve "özgürlük bilincimizi pekiştiren" daha nice aydın insana çiçekler yolladım.

Özyaşantımdan çıkarak, bu çalışmanın yüksek öğrenimlerini aynı veya benzer eğitim-öğretim programlarında sürdüren öğrencilere dilbilim derslerinde yararlı olabileceğini umuyorum.

Bu çalışmadan, kendi ölçülerim içinde 'bu denli yararlanabildim' diyorsam, bunu, öncelikle beni bu konuya yönlendiren tez danışmanım Prof. Dr. Onur Bilge Kula'ya borçluyum. Kuşkusuz başka katkı sağlayanlar ve bu nedenle teşekkür etmek istediğim kişiler de var: Prof. Dr. Uluğ Nutku çeşitli kaynaklarla destek oldu. Yard. Doç. Dr. Yeşim Aksan ve Yard. Doç. Dr. Mustafa Aksan dilbilimle ilgili hiçbir sorumu yanıtızsız bırakmadılar. Eşim ve çalışma arkadaşım Vildan Özdemir, her zaman olduğu gibi, bu çalışma sürecinde de yanımda oldu.

Ayrıca, benimle tartışarak konunun biçimlenmesine katkı yapan ME.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı ile ME.Ü. Yabancı Diller Bölümündeki çalışma arkadaşlarıma özellikle teşekkür etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Önsöz	
Giriş	1
1. Bilim	3
1.1. Bir Bilim Alanının Kurumsal Oluşumu - Kendileşmesi	3
1.2. Bilimin İlkeleri	5
1.2.1. Sorun Her Zaman Neyin Bilinebilirliği Değil, Aynı Zamanda Neyin Bilinmeye Değer Olduğudur	5
1.2.2. Diyalektik Yaklaşım	7
1.3. Bilimin Sınıflandırılması	9
1.3.1. Aksiyomatik Bilimler	9
1.3.2. Pozitif Bilimler	11
1.4. Toplum Bilimleri	12
1.4.1. Toplumsal Olaylar Nesnel Olarak İncelenebilir	12
1.4.2. Toplumbilimlerinin Genellikleri Değişkendir.....	13
1.5. Toplumbiliminin Çok Sayıda Dallara Ayrılması	14
2. Dilbilim	15
2.1. Dilbilimin Belirginleşme Süreci	17
2.1.1. İlkçağ'da Dil	17
2.1.2. "Dünyanın Yaratılışı" ve Dil	18
2.1.3. Eski Hindistan'da Dil Çalışması	19
2.1.4. Eski Yunanistan	21
2.1.4.1. Kratylos	21
2.1.4.2. Aristoteles'in Dil Anlayışı	25
2.1.5. Roma Dönemi	26
2.1.6. Araplarda Dil	26
2.2. Ortaçağ'da Dil	27
2.3. İnsancılık ve Dil	29
2.3.1. İnsancılık	29
2.3.2. İnsancılığın Dil Anlayışı	30
2.3.3. Luther ve Almanca	31

3.	Aydınlanma Çağı ve Dil	32
3.1.	Aydınlanma	32
3.2.	Aydınlanma'nın Dil Anlayışı	34
4.	19. Yüzyılda Dil Çalışmaları	43
4.1.	Romantizm.....	44
4.1.1.	Romantizmin Doğuşu ve Nedenleri	44
4.1.2.	Romantizmin Bir Ürünü: Karşılaştırmalı Dilbilim	47
4.1.3.	William Jones'tan Sonraki Gelişmeler	50
4.1.3.1.	Friedrich Schlegel	50
4.1.3.2.	Rasmus Rask	51
4.1.3.3.	Franz Bopp	53
4.1.3.4.	Jacop Grimm	53
4.2.	Felsefedeki Dilden Dil Felsefesine ve Dilbilime	56
4.2.1.	Wilhelm von Humboldt	56
4.2.2.	Humboldt'un Dil Anlayışı	58
4.2.2.1.	Dil Araştırmasının Yararı Kendine Dönük Olmalıdır	58
4.2.2.2.	Söylenmiş Olan Her Şey Söylenmemiş Olanı Hazırlar	58
4.2.2.3.	Diller Birbirinden Etkilenir	60
4.2.2.4.	Dilin Yapısı Bütün Bir Toplumun İzlerini Taşır	61
4.2.2.5.	Dil İşlenirse Gelişir	62
4.2.2.6.	İnsan Ancak Diliyle İnsandır	62
4.2.2.7.	Dilin Tüm Uğraşı Biçimseldir	63
4.2.2.8.	Basit Bir Sözcük, Dillerarası Farklılığı Ortaya Çıkarabilir	65
4.2.2.9.	Dilden Etkilenen İnsan Dili de Etkiler	65
4.2.2.10.	Her Dil, İnsan Doğasının Bir Yansımasıdır	67
4.2.2.11.	Bireyin Nesneyle İlişkisi Sözcük Oluşumunu Etkiler	67
4.2.2.12.	Dil Salt Bir Ürün Değil, Bir Etkinliktir	68
4.2.2.13.	Dilin Ulusal Karakteri	70
5.	Yapısalcılık	71
5.1.	Yapısal Dilbilim	75
5.2.	Ferdinand de Saussure'ün Dil Kuramı	76
5.2.1.	Saussure'ün Yaşamı ve Yapıtları	76

5.2.2.	Dilbilimin Konusu ve Görevleri	78
5.2.3.	Dil Yetisi, Dil ve Söz	79
5.2.4.	Eş-zamanlılık, Art-zamanlılık	82
5.2.5.	Gösterge, Gösterilen, Gösteren	85
5.2.6.	Göstergenin Keyfiliği	86
5.2.7.	Gösterenin Çizgisel Niteliği	87
5.2.8.	Göstergenin Değişmezliği ve Değişebilirliği	88
6.	Yapısal Dilbilimde Yeni Gelişmeler	89
6.1.	Chomsky ve Üretimsel Dilbilgisi	89
6.1.1.	Üretimsel Dilbilgisinin Kaynakları	90
6.1.2.	Yüzey Yapı, Derin Yapı	92
6.1.3.	Üretimsel Dilbilimde Yeti ve Başarım	98
7.	Bilinen Dilbilim Akımlarının Türkiye'deki Dil Çalışmalarına Etkisi	101
7.1.	Osmanlı - Batı Etkileşimi	101
7.2.	Dili Yalınlaştırma Çabaları	105
7.3.	Ziya Gökalp: 'Ulus' ve 'Ulusal Dil' Kavramlarının Belirginleşmesi	108
7.4.	Cumhuriyet Sonrası	112
7.4.1.	Latin Harflerinin Kabulü	112
7.4.2.	Türk Dili Tetkik Cemiyeti	114
7.4.3.	Birinci Türk Dili Kurultayı	115
7.4.4.	İkinci ve Üçüncü Dil Kurultayı	122
7.4.5.	Güneş-Dil Teorisi	122
7.4.6.	Atatürk Sonrası Dönem	125
7.5.	Türk Dil Kurumu'nun Çalışmaları	126
7.5.1.	Tarama Çalışmaları	126
7.5.2.	Derleme Çalışmaları	126
7.5.3.	Dilbilgisi Çalışmaları	127
7.5.4.	Sözlük Çalışmaları	128
	Sonuç	128
	Türkçe Özet	134
	Almanca Özet	135
	Kaynakça	136

GİRİŞ

Dile ilişkin tartışmalar, İlkçağ'dan beri sürmektedir. Bu tartışmalarda, dilin değerlendiriliş biçimi, toplumların üretim süreçlerine koşut olarak, dünyayı algılayış biçimleriyle örtüşmektedir. Bir başka söylemle, dil tartışmalarının her evresinde, insanlığın gelişme düzeyini de görmek olanaklıdır. Salt dilbilim değil, diğer bilim dallarının kaynağına doğru gidilmek istendiğinde de aynı sonuca ulaşılabilir. Her bilim dalının, günlük yaşamın bir gereği olarak bir ortaya çıkış, bir gelişim süreci vardır. Bu süreç içinde de birbirlerini etkilediği görülmektedir.

Dilbilimin bir bilim dalı olarak belirginleşme süreci ile ilgili özgün çalışmalar vardır. Ayrıca, dilbilime giriş niteliğindeki çoğu dilbilimsel yapıtta da bu konuda bilgi verilmektedir. Ne var ki, her bilimsel araştırma konuyu kendi araştırma evreniyle sınırladığı için, belirlediği sorunlara yönelik değerlendirim yapmaktadır. Bunu da doğal karşılamak gerekir; yoksa her bilimsel çalışma, bir öncekinin yinelenmesi olmaktan öteye gidemez.

Bu çalışmanın konusu olan, "Dilbilimin Belirginleşme Süreci", usumuza öncelikle çağdaş anlamıyla 'bilim nedir?' sorusunu getirmektedir. Bu soru yanıtlanmalı ki, dilbilimin dünüyle bugünü arasındaki gelişim, tutarlı bir biçimde ortaya konulabilsin. Bu nedenle, çalışmanın amacı, çağdaş bilimin ne olduğundan yola çıkarak, İlkçağ'dan beri sürüp gelen dile ilişkin tartışmaların, hangi aşamada 'bilimsel' bir kimlik kazanmaya başladığını ve dilin hangi aşamada 'felsefedeki dil' olmaktan kurtulup kendi başına bir bilim dalı olduğunu

araştırmaktır. Ayrıca, Türkiye’deki dil çalışmalarının, bilinen dilbilim akımlarından nasıl etkilendiğini ortaya koymak da belirlenen amaç kapsamındadır.

Çalışmada, dil tartışmalarının ilkçağ’dan günümüze uzanan süreci ana hatlarıyla incelenirken, ulaşılabilen kaynakların sağladığı olanaklar ölçüsünde, dil tartışmalarını yönlendiren toplumsal süreçlere de yer verilmektedir. Çünkü, toplumsal dönüşümler, çoğu zaman yeni dünya görüşleriyle birlikte gerçekleşmektedir. Dille ilgili değerlendirmeler, yeni dünya görüşlerine göre yapılmaktadır.

“Dilbilimin Belirginleşme Süreci” yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, bilimin tanımı ve ilkeleri ele alınmakta; toplumbilimlerinin temel özellikleri irdelendikten sonra, ikinci bölümde toplumbilimlerinin bir dalı olan dilbilime geçilmektedir. İkinci bölümden yedinci bölüme kadar, dilbilimin İlkçağ’dan 20. yüzyıla kadarki gelişimi ve kendi başına bir bilim dalı oluş süreci konuşturılmaktadır. “İlkçağ’da Dil” bölümünde, dilin söylenceler düzeyinde tanımlanışına yer verilmekte; ardından, eski Hindistan ve Yunanistan’da günlük yaşamın bir gereği olarak ortaya çıkan dil tartışmaları ele alınmaktadır. İlkçağ Yunanistan’ındaki ‘tartışma’ (dialektik) geleneğinin bir süreği olan, Platon’un “Kratylos” diyalogu, dili ele alış biçimiyle sonraki yüzyılları da etkilediğinden, çalışmada bu diyalogdan kesitler sunulmaktadır. İlkçağ, “Araplarda Dil” çalışmalarıyla sona ermektedir.

Ortaçağ’da dil çalışmaları açısından önemli bir gelişme görülmediğinden, bu döneme kısa bir değini ile yetinilmektedir. Çalışmada daha

çok, insancılık akımıyla başlayan ulusal dillere yöneliş ve bu yönelişin süreği niteliğinde olan Aydınlanma Dönemi ve romantizmin dil anlayışı ağırlık kazanmaktadır.

Yedinci bölümde, Türkiye'deki dil çalışmalarının, Tanzimat Dönemi'nden başlanarak 1960'lı yıllara kadar, bilinen dilbilim akımlarından nasıl etkilendiği tartışılmaktadır. Çalışma, toplu bir değerlendirim ve önerilerle sonuçlanmaktadır.

1. BİLİM

1.1. Bir Bilim Alanının Kuramsal Oluşumu - Kendileşmesi

Bilmek, salt insanlara özgüdür. Ancak insanlar bilebilir. Porzig'in deyişiyile "Her bilim, birisinin çıkıp her gün karşılaşılan ve olağan bir şeye şaşmasıyla başlar" (Porzig, 1995: 7). Öyleyse, Latince "bilmek" anlamına gelen "scire" sözcüğünden türetilen bilimin tarihi, insanlık tarihi kadar gerilere gider. Tarihsel olarak ele alındığında bilim, ne tek başına bir insanın, ne de tek başına bir topluluğun eseridir. Bilim, insanlığın ortak ürünüdür (Yıldırım, 1994: 13). Tek tek insanların ürettiği her bilgi, her bulgu, önceki bilgilerle kaynaşır. Başka insanların katkısıyla yabancılaşarak gelişir (Kurella, 1981: 211). Bu gelişimin taşıyıcısı insan dilidir (Kula, 1992: 64).

Bilme süreç, aynı zamanda insanın doğaya egemen olması sürecidir (Kula, 1992: 64). İnsan, doğal olanı değiştirerek ona egemen olur. Bu egemenliğini araçlar kullanarak gerçekleştirir (Fischer, 1979:19-20). Araç yapım

kullanmayı deneme-yanılma yoluyla öğrenir. Bu tür öğrenmeye rastlantısal bilgi edinimi de denilebilir. İnsan, rastlantısal bilgi edinimi sürecinde de çevresini anlama, olayları açıklama ve karşılaştıkları güçlüklerle çözüm üretme çabası içindedir. Herhangi bir sorunla karşı karşıya bulunan insan, sorunun çözümü için "doğru" kararlar alabilmek durumundadır. Doğru" karar verebilmek de, doğru bilgilerin kullanılmasıyla olanaklıdır (Karasar, 1994: 2). İnsanı bilginin kaynağına ve bu kaynağın bilinçli kullanımına iten neden de budur. Bilginin kaynağı İlkçağ'dan günümüze kadar tüm düşünürleri uğraştırdığından, bilinen çeşitli düşünce akımları bu uğraşın sonuçları olarak ortaya çıkmıştır.

İnsanlığın ve düşün adamlarının tüm yaratılarına karşın, bu yaratılara günümüzde kullanılan anlamıyla 'bilimsel çalışmalar sonucu elde edilmiş yaratılar' ya da 'bilimsel bulgular' deme olanağı yoktur. Doğru bilgiye ulaşma çabası, "günlük kişisel sorunları aştığı, doğada olup bitenleri salt anlamaya yönelik düzenli ve eleştirel bir nitelik kazandığı ölçüde bilime dönüşür" (Yıldırım,1995: 16). Demek ki, bilim öncesi dönemle "modern bilim" in ortaya çıkışından sonraki dönem arasındaki ayrım, ikincisinin doğada olup bitenleri kişisellikten ve rastlantısallıktan kurtularak, bilinçli bir tutumla salt anlamaya yönelmesinde yatmaktadır. Bu noktada bilim kendini, kendi koyduğu kurallarla bir tür kurumsallaştırır. Artık tek tek kişilerin görüşü değil de, bilimin görüşü söz konusudur. Karşı karşıya bulunduğu çelişkileri eleştirel bir tutumla ancak kendisi çözebilir. Bilimin konusu, canlı ve cansız doğa olayları, insan düşünce ve davranışlarının sonuçlarıdır. Bilim ancak kendine ulaştığında; kendi özgün alanlarına, bunların önemine ve toplumsal ilişkilerine yöneltilen soruyu

derinleştirerek, yani kendi asıl görevini - anlamak - yerine getirebilir (Hofmann, 1985).

Bilimin ne olduğunu açıklamak için, belirtilen özellikler yeterli değildir. Kesin bir tanımı da yok bilimin. Yine de aşağıdaki tanımlar, çağdaş bilimin ne olduğu konusunda bir bakış açısı oluşturmayı kolaylaştırabilir :

- Bilim, genel anlamıyla dizgeli bilgiler kümesidir. (Sencer-Irmak, 1984:1;Gökçe,1992: 2).
- Bilim, dizgeleştirilmiş bilgiler bütünüdür. (Gökçe, 1992: 2).
- Bilim, var olan dizgeli bilgi bütünlüğüne katkıda bulunma etkinliğidir. (Gökçe, 1992: 2).
- Bilim, bilimsel yöntemlerle toplanmış dizgeli bilgiler bütünüdür (Gökçe,1992: 2).
- Bilim, algılanabilir değerlerin istenen bir bölümünün, dizgesel olarak tanımlanmasıdır (Dietrich,1974: 40).
- Bilim, gözleme dayalı kavramsal düşünmedir (Yıldırım, 1994: 14).
- "Bilim, bilgiden daha çok bir yöntemdir." (Ozankaya, 1991: 40).

Bu tanımlar çoğaltılabilir. O zaman, bilimin tek bir tanımını vermek yerine, ilkelerini tartışmak daha yararlı olacaktır.

1.2. BİLİMİN İLKELERİ

1.2.1. Sorun Her Zaman Neyin Bilinebilirliği Değer, Aynı Zamanda Neyin Bilinmeye Değer Olduğudur

Çeşitli kaynaklar, bilimin ve bilimsel araştırmanın aşağıdaki ilkelerinin olması gerektiğinde birleşmektedirler:

1. Olgusallık : Bilim ve araştırmanın konusu, ya doğrudan ya da dolayısıyla herkesçe gözlenebilir gerçeklere (olgulara) dayanmalıdır. Bilimde doğrunun ölçütü ancak olgular olabilir, kişiler değil.

2. Gözlemsellik : Bilim olgular ve olgular arasındaki ilişkileri gözlem yoluyla saptamaya çalışır.

3. Dizgesellik : Bilim, olgu ve olgular arasındaki ilişkileri bir dizge içinde inceler.

4. Mantıksallık : Elde edilen sonuçlar, çelişkili olmamalı, kendi içinde tutarlı olmalıdır. Birbiri ile çelişen önermelerin ancak biri doğru olabilir. Mantıksal düşünmede tümdengelim ve tümevarım yöntemlerinden yararlanır.

5. İşlevsellik : Olgular arasındaki neden sonuç ilişkileri çok yönlü ve işlevsel bir biçimde anlatılır.

6. Deneysellik : Varsayımların doğrulanmasında deneylerden yararlanır.

7. Seçicilik : Evrendeki her olgu değil, önemli olgular konu olarak seçilir. "Her zaman sorun, neyin bilinebilirliği değil, aynı zamanda neyin bilinmeye değer olduğudur" (Hoffmann, 1985). Bu ilke, aynı zamanda bilim etiğinin de bir tanımıdır.

8. Genelleyicilik : Bilimin uğraşı tek tek olgular değil de, olgu türleridir. Bilim, olgu türlerini kendi yapıları içinde sınıflandırır; genellemelere ulaşır.

9. Toplumsal etkinlik: Bilimsel çalışmaların tümü, toplumsal gereksinimlerden yola çıkılarak yapılır. Toplumsal gereksinimler, bilimsel çalışmaların başlıca kaynağıdır.

10. Eleştiricilik : Bilim, eleştirel tutumunu hem kendi içinde, hem de bilim dışı görüşlere karşı süreklileştirir. Ortaya çıkardığı sonuçlar tartışılır

11. Bilim, bulgularından kuşku duymalıdır. Çünkü bilimde mutlak gerçek yoktur (Yıldırım, 1995: 19-22; Karasar, 1984: 11; Sencer - Irmak, 1984: 2-3).

1.2.2. Diyalektik Yaklaşım

Her ağacın kurdu özünden olur.
Pir Sultan Abdal

'Diyalektik' (eytişim) sözcüğü, Yunancada 'tartışma' anlamına gelen, "dialektikos" sözcüğüne dayanmaktadır. İlk kez Sokrates, diyalektiği, karşılıklı soru-yanıt yoluyla kavramlara açıklık getirmede bir yöntem olarak kullanmıştır.

'Diyalektik', 19. yüzyıldaki bilimsel gelişmelere koşut olarak, çok sayıda bilim dalının doğması ve tüm bilim dalları arasında bir bağ olduğunun kesinlik kazanmasıyla, yeniden bir yöntem olarak kullanılmaya başladı. Bu dönemde, "teknolojideki büyük gelişmeler ve toplumsal değişimler öyle bir noktaya geldi ki, tüm bilimlerin birliğindeki nesnel temelin, bilimlere konu olan maddi dünyanın bütünlüğünde aranması gerektiği anlaşıldı" (Şölçün,1988: 66).

Diyalektik yöntem de, maddi dünyanın birbirinden kopuk olgular biçiminde değil de, bir bütünlük içinde incelenmesi temeline dayanmaktadır. Bu yönüyle, doğabilimlerini toplumbilimlerine yaklaştırır. Doğada ve toplumda

belirleyici olan süreçlerin, kendi içlerindeki karşıtlık ilişkileri yoluyla oluştuğunu ve bütün olayların bu maddi ilişkiler temelinde açıklanması gerektiğini savunur. Ancak bu yöntemle, toplumların tarihsel olarak gelişimleri ve toplumsal ilişkiler nesnel olarak incelenebilir. Toplumsal işleyişin genelliklerine ulaşılabilir.

Diyalektiğin ilkelerinin, bilimin yukarıda saptanan ilkelerini kapsadığı görülür.

Bu ilkelere göre : (Karasar, 1984: 19 ; Politzer, 1977: 45-113)

1. Doğada her şey birbiriyle ilgilidir.

Diyalektik yöntem, doğayı birbirinden bağımsız nesnelere yığını olarak değil, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu ve karşılıklı olarak birbirini koşullandırdığı bir bütün olarak görür.

2. Her şey oluş halindedir. Her şey değişir.

Doğa sürekli hareketlilik ve değişim içindedir. Doğada her an birşey doğar, gelişir ve yok olur. Bu bir sürekliliktir.

3. Nicel değişimler, nitel değişmeyi yaratır.

Doğada her nitel değişiklik nicel bir birikimi gerektirir. Suyun kaynaması nitel bir değişikliktir. Ancak kaynaa noktası olan 100 dereceye kadarki ısı farklılaşması suyun kaynaması için gerekli nicel birikimdir.

4. Zıtların mücadelesi (tez-antitez) her değişikliğin hareket ettiricisidir.

Doğal olgular iç çelişki içerir. Her olgunun bir olumlu bir olumsuz yanı, bir geçmişi bir geleceği vardır. Çelişki evrenseldir. Her hareket, her yenilik, her yok olan, zıtlar mücadelesinin ürünüdür. Bütün bu ilkeler toplum için de geçerlidir.

1.3. BİLİMİN SINIFLANDIRILMASI

Bilimlerin sınıflandırılması konusundaki görüş farklılıklarına karşın, bilim genellikle iki bölüme ayrılmaktadır : 1. Aksiyomatik (belitsel) bilimler. 2. Pozitif bilimler (Sencer - Irmak, 1984: 16).

1.3.1. Aksiyomatik (belitsel) Bilimler

Aksiyom (belit) sözcüğü Yunanca "axios" sözcüğünden gelmekte ve "değerli", "saygın" anlamlarına gelmektedir. Buradan yola çıkılarak, belitin bilimde yüksek bir değerde kullanılan tümce olduğu söylenebilir (Seiffert, 1974: 105). Bu tümce, kuşku götürmez ve çürütülemez nitelikte olmalıdır. "Bütün parçadan daha büyüktür" tümcesi böyle bir tümcedir. Bilgi, özünde bir genelleme olduğundan (Reichenbac,1993:14); bu tümce aynı zamanda günlük yaşamdaki deneyimler sonunda ulaşılmış bir genellemedir. Belitler kanıt gerektirmez; çoğun olduğu gibi benimsenir. Demek ki, belitsel bilimler (matematik ve mantıkta olduğu gibi), önceden doğru sayılan bilgilerden; yani bir "sıfır noktası"ndan (Seiffert, 1974:105) yola çıkarak, en karmaşık söylemlere ulaşmayı amaçlar ve tümdengelim (Deduktion) yöntemini kullanır.

Dietrich'e göre (1974: 47), belitler gereklidir; çünkü, doğrudan tümdengelim yoluyla elde edilmemiş olan her tümdengelim, herhangi bir başlangıç söylemiyle başlamak zorundadır. Başlangıç söylemleri olan belitler, kendi bütünlükleri içinde bir belit dizgesi oluşturur. Bilimsel bir kuramın

belitselleştirilmesi, ilgili bilim dalının kapsamlı ön bilgilerini dayatır. Önceden verilmiş olan bu bilgilere, ilgili kuramın belit öncesi biçimi de denilebilir. Belit öncesi biçimden de :

1. Gerçekliği, deneylerle şimdiye kadar çürütülememiş olan;
2. Kanıtlanamayan, ama geçerliliğini koruyan;
3. Gerçekliği ya da yanlışlığı hakkında hiçbir şey bilinmeyen, olası sonuçları açısından araştırılacak söylemleri kapsayan belitler elde edilir.

Belitsel bir bilim dalı olan matemette, kullanılan kavramların somut bir gerçekliği yoktur. Böyle olması, matematin görgül ve nesnel bir bilim olmasını engellemez. Matematik kavramların da çıkış noktası gözlemlere dayalıdır. Gösterdiği varlıklar soyuttur, ama nesnel gerçeklikleri vardır. Örneğin, 2 ya da 10 gibi sayılar, nesnel nicelikleriyle ilgili gözlemler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sayı ya da kavramlara, ön sayıtlardan (belit, tanım gibi), ön sayıtlarda örtük olarak var olandan yola çıkılarak varılır (Sencer-Irmak, 1984: 6-7). $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ işlemi bu biçimiyle gözlemlenemez. Bu işlem, ancak oluşum sürecinde gözlemlenebilir. Yani belli bir süreçten sonra ortaya çıkmıştır. Bu süreç içerisinde adım adım uygulamaya sokulduğu için, 'doğru' olduğuna inanılır (Seiffert, 1974: 113-114).

Yukarıdaki tanımlar, mantık için de geçerlidir. Önceden gözlemlenmiş ön bilgilere dayanır. Bu ön bilgilerden yararlanarak çıkarımlarda bulunur.

1.3.2. Pozitif Bilimler

“Bilimin İlkeleri” bölümündeki özellikleri taşıdığından, “bilim” kavramına denk düşer. Bu bilimler, tümdengelim yönteminin yerine ‘parçadan bütüne, özelden genele doğru bir geçiş’ diye tanımlanabilecek tümevarım (Induktion) yöntemini kullanır. Tek tek olgulardan yola çıkılarak temel önermelere ulaşılır.

Hem belitsel bilimler, hem de pozitif bilimler, genel bilgilere toplumsal yaşamın gereksinmelerinden yola çıkarak ulaşırlar. Belitler, günümüzde artık “açıkça görülebilen” olgular olarak görülmemekte; istence göre oluşturulmuş yalın biçimsel bir biçimde yorumlanan ön deyimler olarak görülmektedir (Seiffert, 1974: 117). Her iki bilim de, birbirinin bulgularından yararlanmaktadır. Matematiksel kavramlar olmadan, fiziksel ölçümler yapılamaz. Ayrıca, elde edilen sonuçlarda mantıksal çelişkinin olmaması gerekir.

Pozitif bilimler de doğabilimleri ve toplumbilimleri olarak iki bölüme ayrılır. Ancak, ‘pozitif bilimler’ kavramı ‘negatif bilimler var mı?’ sorusunu çağrıştırdığından, bu kavramın yerine “doğabilimleri” kavramının kullanılması yeğlenmektedir. Doğabilimleri denince daha çok fizik, kimya, biyoloji, astronomi gibi bilim dalları akla geldiğinden, bu kez ‘Toplumbilim doğadışı bir bilim mi?’ sorusu yöneltilmektedir. Alanları farklı olsa bile, her iki bilim grubu bilimin ilkelerinde aynılışır (Sencer - İrmak, 1984:17). O zaman, toplumbilimleri de doğabilimlerinin dışında değildir. Dışında olması çelişki yaratır. İnceleyeceği olguların farklılığı, kendi ilkeleriyle bir bütün olan bilimin tutumunu değiştirmez.

1.4. TOPLUMBİLİMLERİ

1.4.1. Toplumsal Olaylar Nesnel Olarak İncelenebilir

İnsanlar için, toplumsallık kaçınılmaz bir olgudur. İnsan, ancak toplumsallığı ile, toplumsal olarak ürettikleriyle insandır. Karşılaştığı ya da kendisinin yarattığı her yeni, içinde yaşadığı toplumun da değişimini hazırlar. Bu değişim sürecindeki toplumsal ve bireysel davranışların genelliklerini araştırıp ortaya çıkarmak toplumbilimlerinin işidir.

İlkçağ'lardan 19. yüzyıla kadar doğabilimlerinde önemli gelişmeler kaydedilirken, toplumbilimsel sorunlar ancak felsefenin konusu olagelmıştır. Bu durum, insanın kedi var oluşunu sağlayan toplumsallığa, toplumun işleyişine, toplumu oluşturan bireylerin davranışlarına önem vermediği anlamına gelmez. İnsan, önce söylene düzeyinde tanımaya çalışmıştır kendisini. Zamanla, varlık nedenini felsefe tartışmalarına taşımıştır.

İnsanların, doğabilimlerine erken el atmış olması da, onun kendine ulaşmasındaki başarısı olarak değerlendirilebilir. Doğaya, doğalmış gibi karşısına çıkan güçlere egemen olamadan; kendi toplumsal yapısını, bağımsız bir 'toplumbilim' çatısı altında incelemesi beklenemezdi. Tüm insanlık tarihi, insanın giderek özgürleşmesi, doğal ve toplumsal koşullara bağımlılıktan kurtulup, bu koşullara egemen olma sürecidir (Ozankaya, 1991:19-20). Doğaya egemen olma süreci, bilimin de gelişme sürecidir.

Bilimdeki gelişmeler, toplumsal olayların nesnel olarak incelenebileceği görüşünü doğurmuştur. Toplumbilimleri, Batı'da sanayi toplumlarının oluşumuyla birlikte ilk olarak 19. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamıştır.

1.4.2. Toplumbilimlerinin Genellikleri Değişkendir

Ozankaya, toplumbilimlerini "insanın toplumsal yaşamının koşullarını nesnel olarak ve toplumsal bütünlük içinde inceleyen bilimdir" diye tanımlamakta, amacını da "insanların davranışlarını belirleyen toplumsal çevrenin yapısal öğelerini aydınlatmak, bu çevrenin oluşumunda, işleyişinde ve gelişimindeki düzenlilikleri açıklamak" olarak belirlemektedir (Ozankaya,1991: 11). Bu tanımda da açıkça görüldüğü gibi, toplumbilimlerinin çalışma alanını insan toplulukları ve toplu halde yaşayan insanın davranışları oluşturmaktadır. Toplu olarak yaşayan insanların davranışları zaman içinde sürekli değiştiğinden, gözlemlenmesi doğa olaylarına göre daha zordur.

Seiffert'e göre, toplumbilimleri, doğabilimleri ile tarih bilimleri arasında yer almaktadır. Konusu, doğabilimlerinin konusundan farklıdır. Bu nedenle, tümevarım yönteminin doğabilimsel modeli, bir sınırlama getirmeksizin toplumbilimsel çalışmalara aktarılamaz. Başlangıçta doğabilimleri için geliştirilen tümevarım yöntemi, toplumbilimleri için tek ve zorunlu bir yöntem olamaz. Toplumbilimlerinde doğabilimsel olmayan yöntemler de (fenomenolojik, hermeneutik -tarihsel-felsefi- ve diyalektik) vardır (Seiffert, 1974: 185). Bu farklılıkların nedeni, insan varlığının davranışsal olarak sürekli değişiklik

göstermesidir. Örneğin, bir kentteki intihar olaylarına ilişkin saptamalar yıldan yıla, on yıldan on yıla değişiklik gösterebilir. Bunun yanında yer çekimine ilişkin saptamalar yüz yıl öncesinde ne ise şimdi de odur. Bu nedenle, "toplumbilimlerinin genellikleri, sürekli değişebilir ilişkilerdir" (Sencer-Irmak:16-17).

Düşünen, konuşan ve topluluklar halinde yaşayan bir varlık olan, insanın davranışlarını incelemek, doğabilimleriyle kıyaslandığında daha zordur. Bu zorluğun etkenlerinden biri de toplumbilimlerinin yeni oluşudur (Karasar,1984:34). Toplumbilimlerinin de nesnel olarak incelenebilirliği, onu doğabilimlerinden uzaklaştırmaz.

1. 5. TOPLUMBİLMİNİN ÇOK SAYIDA DALLARA AYRILMASI

Toplumbilimin kurucuları sayılan August Comte (1798-1857), Emile Durkheim (1858-1917) ve Karl Marx (1818-1883), toplumbilimin ayrı ayrı ele alınmasına karşı çıkarak, toplumbilimin bir bütün olduğunu savunurlar. Ne var ki, bu görüş ilgi görmemiştir (Ozankaya, 1991: 79; Duverger, 1990: 19). 20. yüzyılda artık tek bir toplumbilimden değil, toplumbilimlerinden söz edilmektedir. Bugün ruhbilimden insanbilime (antropoloji), ekonomiden nüfusbilime, hukuktan toplumsal dilbilime kadar çok sayıda isim sayılabilir. Toplumbilimin çok sayıda dallara ayrılmasının nedenleri arasında, toplumbilim dallarının tümünü kapsayan genel kuramların bulunamayışı ve toplumsal olayların karmaşıklığı gösterilmektedir (Ozankaya, 1991:79-81). Herbiri insan davranışının değişik yanlarını konu edinen toplumbilimin alt dallarından birini de dilbilim oluşturmaktadır.

2. DİLBİLİM

En yalın söylemle, dilbilimin konusu dildir. İnsan dilinin yapısının ve işleyişinin genelliklerini bulmaya çalışır. Konu **insan** ve **dili** olunca, dilin genelliklerini bulmak, doğabilimlerindeki gibi (fizik, biyoloji vb.) kolay olmamaktadır. Ne insan toplumu, ne de bu toplumun konuştuğu dil, yer çekimi yasası gibi değişmez nitelikli değildir. Hem bireysel yanı, hem de toplumsal yanı; bir dünü, bir de bugünü vardır. Bir iletişim aracı olması yönüyle, evrensel boyutu vardır. Bu nedenle, dilin tanımı ve genellikleriyle ilgili son söz henüz söylenememiştir (Kocaman,1980:33; Gross,1990: 21).

Diğer bilim dallarında olduğu gibi, dille ilgili değerlendirmeler de insanın günlük gereksinimlerinden doğmuş, zamanla kendi başına bir bilim dalı olma yoluna girmiştir.

Dilbilim, dilin varlığını, tarihini, gücünü ve etkisini dizgesel ve görgül olarak; sınavıp doğrulayarak araştırma çabasındadır Dilin kendi başına bir bilim dalı olma süreci sonraki bölümlerde verileceğinden, burada ayrıntıya girilmeyecektir. Bugün dilbilimin çok sayıda alt dalları oluşmuş bulunmaktadır. Gross'a göre, günümüzdeki dilbilim alanları özetle şöyle sıralanabilir (Gross, 1990: 18):

1. **Genel dilbilim** (Systemlinguistik): Dilin yapısını araştırır. Ses bilgisi, ya da görevsel sesbilim (Phonologie), biçimbilim (Morphologie), sözdizim (Syntax) ve anlambilim (Semantik) genel dilbilimin konuları arasındadır.

2. **Uygulamalı dilbilim** (Angewandte Linguistik): Dilbilimsel bulgu ve yöntemlerin, değişik alanlarda uygulanmasıdır. Anadili ve yabancı dil öğretiminde etkili olabilecek yöntemleri araştırır.

3. **Psikodilbilim** (Psycholinguistik): Çocukların dil edinimi ve dil ediniminde karşılaşılan sorunları ve bilişimi (Kognition) inceler.

4. **Toplumdilbilim** (Soziolinguistik): Toplum - dil ilişkisini, bu bağlamda bir toplumdaki değişik grupların şivelerini ve meslek ya da alan dillerini inceler.

5. **Edimdilbilim**: (Pragmalinguistik): Dilsel göstergelerle, göstergeyi yorumlayan insan arasındaki ilişkiyi konularştırır. Bir başka söylemle, dil ve dil kullanıcısı arasındaki ilişkiyi inceler. Propaganda ve dil yoluyla güdüleme bu kapsamdadır.

6. **Tarihsel dilbilim** (Historiolinguistik): Dil tarihini ve dilin değişim ilkelerini araştırır.

Kısa bir özet olabilecek bu açıklamalardan sonra, dilbilimin kendi başına bir bilim dalı olarak nasıl belirginleştiği sorusu yöneltilebilir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde, İlkçağ'dan başlanarak dilbilimin belirginleşme süreci irdelenecektir. Bu irdeleme sonunda da Türkiye'de Cumhuriyet sonrası dil çalışmalarının (1933-1960 arası) Batı'da ortaya çıkan dilbilim akımlarından nasıl etkilendiği konularştırılacaktır.

2.1. DİLBİLİMİN BELİRGİNLEŞME SÜRECİ

İnsan bilincinden bağımsız olarak var olan nesnel gerçekliği tanıyarak, ona karşı tavır almak, başlangıcından itibaren insanın temel uğraşları arasındaydı. Bugün de “hayatımız, bir anlamda, nesnel gerçeklik karşısındaki davranışımızdır, tavır alışımızdır” (Şölçün, 1982: 10). Nesnel gerçeklik karşısındaki bugünkü tavır alış, daha önceki birikimlerle beslenir. Artzamanlı birikimlerin değerlendirmeye sokulması, tarih bilincini gerektirir. Tarih bilinci, artzamanı anımsamak için değil bugün ve gelecekle ilgili sonuçlar çıkarmak için önemlidir (Şölçün, 1982: 11).

Bu bağlamda, genel olarak ‘bilim’in bir tarihi olduğu gibi, dilbilimin de bir tarihi vardır. Dilbilim, “yalnızca geleneksel öğretilere karşı çıkarak, onları çürüterek değil, aynı zamanda onları geliştirerek, yeniden biçimlendirerek” çalışır (Lyons, 1983:13).

2.1.1. İlkçağ’da Dil

Evrenin nasıl yaratıldığı konusu, insanı her zaman düşündürmüştür. En başta, ‘insanın nasıl insan olduğu’ sorusu, İlkçağlardan beri tartışılmaktadır. İnsan, her ne kadar kendisini konuşan bir varlık olarak bulmuşsa da, yine kendisini ‘insan’ yapan dilinin yaratılışına ilgi duymaktan geri kalmamıştır (Arens,1969: 3). İnsan dilinin kökeni hakkında bugüne kadar kesinleşmiş bir kuram bulunmamaktadır (Frey, 1994: 5). Bununla birlikte, dil tarihini belli aşamalara ayırarak incelemek, dilbilimciler arasında gelenek olmuştur. Dilin kaynağına ilişkin bilinen en eski yaklaşımlar, söylence biçiminde kutsal kitaplarda bulunmaktadır. Dilbilimciler, bu dönemi ‘söylence dönemi’ ya da dilin kökeninin

söylencelerle açıklandığı dönem olarak adlandırmaktadır. Çözümlemeler tanrısaldir. İncil’de yer alan insanın yaratılışına ve dile ilişkin açıklamalar da, bu ‘söylence dönemi’ bağlamında değerlendirilmektedir.

2.1.2 “Dünyanın Yaratılışı” ve Dil

İncil’de “Dünyanın Yaratılışı”nın altıncı gününde Tanrı, “Kendi suretimizde, bize benzeyen insanı yapalım” (Die Bibel, Das erste Buch Mose: 1,26; Cömert: 99-100) diyerek, kendi suretinde insanı yaratır. Tanrının yarattığı bu insan, çevresindeki nesnelere doğrudan adlandırmaya başladığı için, konuşan insandır. Konuşan insan olduğu, yine aynı bölümde yer alan şu cümlelerden anlaşılmaktadır: “Tanrı, yazı ve yabandaki bütün hayvanları, gökyüzündeki bütün kuşları, onlara nasıl ad vereceğini görmek için, insana (Adem’e) götürdü. Ve insan, onları nasıl adlandırdıysa, o adlarla çağrılacaklardı. Böylece insan, gökteki bütün kuşlara ve yerdeki bütün hayvanlara ad verdi “ (Die Bibel, Das erste Buch Mose: 2,18-20).

Adem’le Havva’dan türeyen insanların da aynı dili konuşmaları kaçınılmaz olmaktadır. İncil’in “Babil Kulesinin Yapımı” bölümünde (Die Bibel, Das erste Buch Mose: 11) “Bütün dünyanın dili bir, sözü birdi.” cümlesi bunu kanıtlamaktadır. Aynı bölümde, dillerin farklılaşmasına da bir açıklama getirilmektedir. Ucu göklere ulaşan Babil Kulesi’ni yapan insanların erkleriyle övünmelerine ve gururlanmalarına izin vermez Tanrı. Kimse birbirinin dilini anlamasını diye, onların dilini karıştırıp, bütün dünyaya serpiştirerek cezalandırır. Böylece, ayrı ayrı dilleri konuşan topluluklar oluşur.

Babil Kulesinin Yapımı söylencesi, tanrısal bir 'köken dil' düşünümü oluşturmuş; bununla birlikte insanların dillerinin ve bu dillerin tarihlerinin kutsal olmadığı sonucunu doğurmuştur. Bu anlayış, ancak Romantizm Dönemi'nde aşılabilmektedir (Polenz, 1972: 6).

Yaratılan ilk 'insan'ın çevresindeki nesnelere (hayvanları) adlandırması, söylence niteliğinde de olsa, insan-nesne ilişkisinin dilsel temelde sorgulandığını göstermektedir. İlkçağ'ın sonraki yüzyıllarındaki filozoflarının, nesnelere adlar arasındaki ilişkileri tartışması da, dili tek başına bir araştırma alanı olarak amaçlamamıştır. Böyle olsa bile, bu yaklaşım, insanın dili tanıma çabasındaki süreklilik olarak değerlendirilebilir.

2.1.3. Eski Hindistan'da Dil Çalışmaları

Dilin, herhangi bir yorum yapmadan olduğu gibi (naiv) kavranması, kuramsal başlangıçlarla değil de, günlük gereksinmelerin zorlamasıyla aşılmıştır. Eski Hindistan'da, ibadet gereksinimleri, kutsal dilin doğru ve dikkatli kullanılmasını gerektiriyordu. Konuşulan Hintçe, içeriksel ve biçimsel olarak korunması gereken eski dinsel ayinlerin dilinden sürekli uzaklaşıyordu (Schmidt, 1985: 19). Bu nedenle, eski Hindistan'daki dilbilgisi çalışmaları, dinsel törenler sırasında metinlerin doğru okunmasını amaçlıyordu. Metinlerin doğru okunması ve doğru söylenmesi hem ses bilgisini, hem de sözcüklerin iç yapılarının incelenmesini gerektiriyordu. Hintlilerin, konuşma seslerini sınıflandırmalarını sağlayan en önemli etkenin, dinsel metinler olduğu söylenebilir (Lyons, 1983: 27).

Hindistan'daki dilbilgisi geleneğinin en büyük temsilcisinin, **Panini** (İ.Ö.4. yüzyıl ?) olduğu kabul edilmektedir. Panini'nin hazırladığı Sanskritçe dilbilgisi, yaklaşık 4000 kuralı içermektedir. Hindistan'da Panini'den sonra kurulan 12 dilbilgisi okulunun çoğunun Panini'ye dayandığı savlanmaktadır (Lyons, 1983: 27-28).

Panini'nin hazırladığı dilbilgisinde belli bir öbeğe bağlı (kombinatorisch) ses değişimlerini, vurguyu, eylem köklerinin çeşitli gruplarını ve ad çekimlerini ayrıntılı olarak işlenmiştir. Panini, anılan dilbilgisinde ülkenin doğusundaki eski Hint dilinin şive özelliklerine değinmiş; kutsal duaların dili Sanskritçe ile karşılaştırmaya çalışmıştır (Berésin, 1980: 11).

Berésin'e göre, Hint gramercileri morfolojiyi, sözcüklerin sınıflandırılması; sözcük yapımı (Wortbildung) ve sözcük çekimi diye üç bölüme ayırmışlardır. Ayrıca dört sözcük türü bilinmektedir: Ad (Nomen), eylem (Verb), edat (Präposition ve Partikel)-Präposition ve Partikel sözcükleri, Türkçede "edat" olarak adlandırıldığı için, sözcük türü de üçe inmektedir.- (Berésin, 1980: 13).

Eski Hintlilerin sözlük çalışmaları da vardır. İlk sözlüklerden biri, Veda dilinden gelen anlaşılmayan sözcüklerin bir listesi biçiminde düzenlenmiştir. 5. ve 6. yüzyılda oluşturulan bir Sanskritçe sözlük, günümüz Sanskritçe araştırmacılarınca da kullanılmaktadır (Berésin, 1980: 13).

2.1.4. Eski Yunanistan

Dilin kökeni konusu, Antikçağ'daki Yunanlıları da uğraştırmıştır. Dilin kaynağı Tanrıdır. Dili herhangi bir üstün nitelikli insan yaratmış olamaz (Berésin, 1980:14; Moser,1969:17).

Dile duyulan ilginin kaynağı, eski Hindistan'da olduğu gibi, günlük gereksinmelerdir. Homeros'un şiirlerine gösterilen özen, filolojiyi ortaya çıkarmıştır. Burada, varlıkların aldıkları adlarla ilişkileri tartışılmasına karşın; bu tartışmalar hiç bir zaman dilin varlığı ile ilgili bir araştırmayı, ya da bir kuram geliştirmeyi amaçlamamıştır. Bu tartışmalar, eytişim (diyalektik) ya da tartışma sanatıyla sınırlı kalmıştır (Arens,1969: 6).

Böyle olmakla birlikte, dilin daha İlkçağlarda felsefenin konularından birini oluşturduğu da yadsınamaz. Platon'un (İ.Ö. 427 - 347) "Kratylos" diyalogu, bu bakımdan iyi bir örnek oluşturmaktadır.

2.1.4.1. Kratylos

"Kratylos" diyalogunda, Hermogenes - Kratylos - Sokrates üçlüsü, özünde "adların doğruluğu"nu tartışmaktadırlar (Platon, 1964:100-171). Tartışmada, dili kavrayış biçimi bakımından üzerinde durulması gereken kimi bölümleri alıntılıyorum :

Hermogenes : [...] Kratylos, her şeyin doğal ve doğru bir adı olduğunu iddia etmektedir. [...] (Kratylos: 100).

Hermogenes : Ben hem Kratylos'la, hem de başkalarıyla bu konuyu çok konuştum. Ancak, adların bir sözleşme, bir anlaşma olduklarına inandım [...] (102).

Sokrates: Konuşmanın addan daha küçük bir parçasını söyleyebilir misin?

Hermogenes : Hayır, en küçüğü addır (103).

Sokrates: Demek ki, eylemler de doğalarına göre oluşuyor, bizim düşüncelerimize göre değil (105).

Sokrates : Konuşmak da bir eylem değil midir (105).

Sokrates: Konuşmanın bir parçasıdır adlandırma. Her konuşma adlandırmayla olmuyor mu ? (106)

Sokrates : Öyleyse, adlandırma da bir eylemdir [...] (106).

Sokrates : [...] Herkes ad koyamaz. Adlandırmak, ad yapıcısının işidir. [...] (108).

Sokrates : [...] Çünkü Tanrılar, doğal olan doğru adlar verirler.[...] (112).

Sokrates: Öyleyse, doğaya uygun olarak yaratılmış olanlar, aynı adı almalı (115).

Sokrates : Ne düşünüyorum bak; Helenler, özellikle Barbarlara yakın oturanlar, Barbarlardan çok sayıda sözcük aldılar (133).

Sokrates : [...] Fakat sanıyorum ki, onlar da (adlara harf ekleyip çıkararak) doğruluğu aradıklarından değil, sese uysun diye aynı şeyi yapıyorlar. İlk adlara o kadar çok ekleme yapıyorlar ki, hiç kimse bu adları anlayamıyor. [...] (138-139).

Sokrates : Ne var ki, adlara herkesin isteğine göre harf eklenip çıkarılırsa, o zaman her adı her nesneye uydurmak kolaylaşır (139).

Sokrates : Bu (adları belirleyen şey), Tanrılarla insanların düşüncesidir. Öyle değil mi ? (141)

Sokrates : Düşünüyorum ki, yükseği ya da hafifi anlatmak istersek, nesnenin doğasına öykünmek için elimizi yukarı kaldırırız ; aşağıyı ve ağır olanı anlatmak istediğimiz zaman da elimizi aşağı indiririz. [...] (148).

Sokrates : Demek ki, ad, seslerin oluşturduğu bir öykünmedir. Bir kimse seslerle öykündüğü şeyi adlandırıyor (149).

Sokrates : Bu durumda, koyunların melemesine, horozların ötmesine ve diğer hayvanlara öykünerek verilen adları benimsemek zorundayız (149).

Sokrates : Biz, sözün (adın) doğruluğunun, nesnenin özünü göstermesine bağlı olduğunu söylüyoruz (155).

Sokrates :Adların, nesnelere bir simgesi olduğunu benimsemiyor musun ? (161)

Sokrates : Heraklitos, her şeyin devindiğini, hiçbir şeyin durmadığını; nesnelere akan bir ırmakla karşılaştırarak, bir ırmakta iki kez yıkanılmayacağını söylemektedir (124).

Sokrates : Sen alışkanlık derken, uzlaşmadan başka bir şey söylediğini mi sanıyorsun ? [...] (163).

Skrates: (Kratylos'a) [...] Adın doğruluğu sana göre uzlaşmaya dayanır. Çünkü, bildirim salt benzer harflerle değil, geçerliliği alışkanlığa ve uzlaşmaya dayanan benzemeyen harflerle de olur. [...] Sayıları düşün. Adların doğruluğunun saptanmasında bir uzlaşma olmasa, her sayıya benzeyen bir adı nereden bulacaksın ? [...] (163-164).

Sokrates : Evet, her şey değişiyor, hiçbir şey yerinde durmuyorsa, bilgiden söz etme olanağı yoktur. [...] Bu cümleden yola çıkıldığında, ne bilen olur ne de bilinen (170).

"Kratylos" diyalogunun başlangıcında Hermogenes, Kratylos'un düşüncelerini de yansıtmaktadır. Kratylos, bütün varlıkların doğal ve doğru bir

adı olduğu; adların doğruluğunun bir sözleşme, bir anlaşma olduğu görüşündedir. 'Doğal' olanla, insanın düşüncesine bağlı olmayan, onun dışındaki (Lyons, 1983:14) sonsuz değişmezlik anlatılmak istenmektedir. 'Uzlaşma' ise, toplumsal yaşamın dayattığı, insanlarca oluşturulan; bu nedenle de değişmek zorunda olan alışkanlıklar, gelenekler ve kurallar topluluğudur. Varlıkların doğal bir adı vardır, ama onların doğruluğu bir uzlaşdır; zamanla değişebilir.

Varlıkların adlarının doğruluğu tartışması, Sokrates'i, sözcüklerin ve sözcüklerdeki seslerin ad oldukları şeylerle uyumluluğunu karşılaştırmaya zorlamıştır. Eğer "melemek" sözcüğü kullanılıyorsa, bu adlandırma adlandırılanın doğasına uygundur. Dolayısıyla, adlandırma, aynı zamanda bir öykünmedir. Sokrates, buradan yola çıkarak, kimi sözcüklerin kökenini (etimolojisini) açıklamaya çalışmıştır (Platon, 1964: 123,124,125).

Sokrates, bir yandan da Heraklitos'un "Bir ırmakta iki kez yıkanılmaz" tümcesiyle somutlaştırdığı devinmeye karşı çıkmaktadır. Çünkü o, doğada insanlara bağlı olmayan ve değişmeyen kendinde bir süreklilik aramaktadır. Oysa adlar da sürekli değişmektedir. Üstelik, doğada karşılığı olmayan, devinim ifade eden adlar vardır. Bütün bunlar Sokrates'i kuşkuya düşürmektedir.

Bütün çelişkilerine karşın, "Kratylos" diyalogundaki dile ilişkin görüşler, sonraki yüzyıllarda da dil çalışmalarını etkilemiştir. Örneğin Stoacılar, dilin doğal seslere öykünmeye dayandığına inanıyorlardı. Stoacılar da sözcüklerin akrabalığı konusunda kökenbilimsel araştırmalar yapmışlardır (Moser,1969:18). Dilin üstün bir güç olmaksızın düşünülemediği görüşü 18. yüzyılda da

geçerliydi (Arens,1969: 11). “Dil, bir uzlaşmadır.” tümcesi bugün de kullanılmaktadır. Aynı biçimde, çağdaş dilbilimin konuları arasında yer alan “alıntı sözcükler” (Entlehnungen) Helenlerin Barbarlardan -Helen olmayanlardan- çok sayıda sözcük almasıyla açıklanmaktadır. “Adların, nesnelere bir simgesi” olduğunu, çağdaş dilbilim de benimsemektedir. Ne var ki, bütün bunlar, daha önce de değinildiği gibi, başlı başına bir dil araştırması değildir. Arens’e göre, Platon’da henüz dilbilgisiyle ilgili bir kavram yoktur (Arens, 1969: 12). Adlarla eylemleri ayırmış olması da, dilbilgisel kaygılardan uzaktır. Bununla birlikte, dilin kaynağı sorununu irdemesi, dil felsefesi açısından önemli bulunmaktadır (Aksan, 1979:17).

2.1.4.2. Aristoteles’in Dil Anlayışı

Antik Yunan felsefesinin sorunu, özellikle mantıktan kaynaklanan ‘düşünce-dil’, ‘adlandırma-varlık’ ilişkisiydi (Moser, 1969: 17). Platon’un ‘ad - eylem’ ayrımını koruyan (Lyons: 20) ve bunlara “ses, hece, bağlaç ya da öge” (Arens,1969: 13) kavramlarını ekleyen **Aristoteles** (İ.Ö.384-322), sözcüklerin keyfi olarak ortaya çıktığına inanıyordu. Aristoteles’e göre, dilsel anlatımlar düşünsel anlatımların simgesidir. Yazı da dilsel anlatımın bir simgesi olmaktadır. Hayvanlar boğumlanmamış sesler çıkarırlar. Ancak bunların hiçbiri sözcük değildir. Aristoteles, dildeki harfleri de “sesli harfler, yarı sesli harfler ve sessiz harfler” (Aristoteles’ten alıntılanan Arens, 1969: 12-13) diye ayırmaktadır.

Dilbilgisine katkılarına karşın, Aristoteles de dili doğrudan değil, düşüncenin anlatımı olan konuşma ve şiir sanatının tanımını yapmak amacıyla incelemiştir. (Selen, 1993: 3)

2.1.5. Roma Dönemi

Yunanistan'ı egemenliği altına aldıktan sonra (İ.Ö.146) zenginleşen Roma'da, yazınla ilgilenen bir sınıfın ortaya çıkmasıyla, Doğu Akdeniz havzasının dili olan Yunancaya duyulan ilgi de arttı. "Dilin gittiği yere, o dilin edebiyat ve düşüncesi de gider" (Erim,1987: 20). Böylece Roma, Hellenistik dünyayla kaynaştı. Antik Roma'daki dil çalışmaları, bu kaynaşma kapsamındaydı. Yunanlıların dil anlayışları da, edebiyat ve düşünceleriyle birlikte Roma'ya getirilmiş oluyordu.

Romalılar, Yunanlılardan öğrendiklerinin dışında, ortaya yeni bir dil anlayışı koyamadılar. Ancak, Yunanlılarca oluşturulan dilbilgisini (Grammatik) geliştirmekle yetindiler. Yine Yunanlılarda olduğu gibi, Romalılar da sözcüklerin benzerliği temelinde etimolojik çalışmalar yaptılar (Moser,1969: 18-19; Arens,1969:30). 'Dilin kaynağı' konusuna fazla ilgi göstermediler (Hewes,1993: 8).

2.1.6. Araplarda Dil

Yunanistan ve Roma'nın dile yaklaşımları, Arapların dil çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Halifelik dönemi (7. yüzyıla 12. yüzyıl arası), Arapların dil çalışmalarının en parlak dönemidir. Eski Hindistan, Yunanistan ve Roma'da olduğu gibi; dile duyulan ilgi, Araplarda da günlük gereksinmelerin bir

yansımasıdır. Kur'anın doğru okunması ve şivelerin etkisinin giderilmesi gerekmektedir. Basra ve Bağdat, 7. ve 8. yüzyıllarda dil çalışmalarının merkezi durumundadır (Berésin, 1980: 20).

Halil al-Farachidi (8. yüzyıl), Arap dilbiliminin kurucusu olarak bilinmektedir. "Aina" adlı ilk Arapça sözlüğün yazarıdır. Araplar da Aristoteles gibi, ad, eylem ve edatlar olmak üzere üç sözcük türünü bilmektedirler (Berésin, 1980: 21).

İslam dininin yayılmasından sonra, Arap olmayan bilginler de İslam bilgini olarak değerlendirilmektedir. "Divanü Lûgat-it-Türk (1073-1074) adlı Türkçe sözlüğün yazarı Kaşgarlı Mahmut, önemli bir Türkolog ve sözlükbilimcidir. Kaşgarlı Mahmut, yapıtında, Karahanlı lehçesini ve öteki Türk lehçelerini inceleyerek, bilinçli bir dil karşılaştırması yapmıştır. Türk dillerinden derlediği çok sayıda sözcük bu sözlükte yer almıştır (Berésin, 1980:21-22; Aksan, 1979: 19).

2.2. Ortaçağ'da Dil

Ortaçağ, kimi tarihçilere göre Batı Roma'nın son imparatorunun tahtından indirilmesi ile (476), kimi tarihçilere göre de Arapların Avrupa'yı istilaya yönelmesiyle başlar. Bitiş tarihinde de bir uzlaşma yoktur. Kimileri İstanbul'un fethini (1453), kimileri Amerika'nın keşfini (1492), kimileri de Almanya'da Reform'un başlamasını Ortaçağ'ın bitiş tarihi olarak kabul eder (Tanilli,1986: 7). Başlangıcı ile bitiş arasında kesintisiz, dümdüz bir süreçten söz

edilemez. Buna karşın, dönemi tanımlayabilecek kimi ortak özellikler vardır : Feodal toplum ve skolastik felsefe.

Skolastik felsefe, Ortaçağ'ın dil anlayışına da egemendi. İnsanın yazgısını belirleyen Tanrı, dil yetisinin de kaynağıydı. Gerçeği ancak Tanrı bilebilirdi. Augustinus, Thomas von Aquin ve Dante (1265-1321), dil yetisinin kaynağının Tanrı olduğuna inanmakla birlikte, dilin gerçekte insanın eseri olduğu görüşündeydiler (Moser, 1969:20). Skolastik felsefeciler, dili gerçeğin anlaşılmasında bir araç olarak görüyorlardı (Lyons, 1983: 24).

Ortaçağ'da Latince, kutsal kitabın dili olmaktan başka; Batı'da hem eğitim dili, hem de uluslararası iletişim dili olarak önem kazanmıştı. Bir bakıma Latince, Batı'yı birleştiren ortak bir dil olmuştu. Latincenin bu denli önemli olması, bu dilin okullarda bir yabancı dil gibi öğretilmesini gerektiriyordu (Moser,1969: 19; Lyons,1983: 22; Arens,1969: 35).

Ortaçağ'da dil araştırmalarının temelini kuralcı dilbilgisinin (normative Grammatik) oluşturmasının temelinde, Latince olan İncil dilinin kolay ve doğru olarak öğretilmesi kaygısı yatmaktadır (Moser,1969: 19; Arens,1969: 35). Latincenin kolay öğrenilmesini için geliştirilen 18 kitabın 16'sı ses ve biçime (Laut- und Formenlehre) ilişkin bilgileri içermektedir. Diğer iki kitap, sözdizim (Syntax) ve tümce yapıları (Konstruktion) ile ilgilidir (Arens,1969:35). Thomas von Erfurt (1300 civarı) dilbilgisini, "doğru yazılanı doğru anlamayı, doğru anlaşılana doğru bağlamayı, doğru bağlanana doğru ifade etmeyi öğretmenin bilimi" (Thomas von Erfurt'tan alıntılanan Arens,1969:36) olarak tanımlamaktadır.

Dilbilimin belirginleşme süreci bakımından önemli sayılması gereken bir nokta da, Ortaçağ'ın özellikle sonlarına doğru (13.yüzyıl), ulusal dillere ilgi duyulmaya başlamasıdır. Dante'nin yüksek İtalyancanın Latince'den daha eski, daha soylu olduğunu kanıtlamaya çalışması; Latinceyi günlük yaşamda kullanılmayan ölü bir dil olarak görmesi, ulusal dillere yönelmenin belirtileridir (Arens,1969: 55-56). Bu yönelim, aynı zamanda insancılık akımının da (Hümanizm) habercisidir.

2.3. İNSANCILIK VE DİL

2.3.1. İnsancılık

İnsancılık (hümanizm) sözcüğü, Latince'de insanla ilgili, insancıl anlamına gelen "humanus" sözcüğünden gelmektedir (Pospelov, 1985: 276). Ortaçağ'ın sonuna doğru (13. yüzyılın sonu ve 14. yüzyılın başları) ilk olarak İtalya'da ortaya çıkan bir düşünce akımı olan hümanizm, dilimize "insancılık" olarak aktarılmıştır (Anday, 1987). Temel özelliği, Antik Yunan ve Roma'nın çok tanrılı ve insanı her şeyin ölçüsü sayan kültürüne, sanatına ve edebiyatına coşkuyla bağlıdır (Aytaç, 1974:1). Bir otoriteye dayalı inanç biçiminin yerine, eleştirel araştırma düşüncesi geçmektedir (Kunze, 1976: 13). İnsancılık akımı, daha sonra Rönesans'ın düşünsel içeriğini oluşturacaktır (Tanilli, 1987:68). Bu akımın ortaya çıkıp yayıldığı dönem, "Erken Yeniçağ" olarak da adlandırılmaktadır (Fricke,1974: 48).

Bu dönemde, Antik Yunan ve Roma dünyasına duyulan ilgiyi besleyen, yeni gelişmekte olan kentsoylu (burjuva) kültürüdür. Kapitalizm doğmaktadır. Bu yeni kültür, resim sanatına, edebiyata ve dillere olan ilgiyi desteklemektedir. Yeni oluşan kentsoylu sınıfı, mesleki ve siyasi alanda bireysel varlığını kanıtlayabilmek için, feodal işleyişi kendisine bir engel olarak görmektedir. Birey, dinsel-ahlaksal kurallardan kurtulmalıdır. Demek ki, insanlık akımı, yaşamın temelini tanrısal değil de insan düşünüşünde gören; insanın birey olarak gelişimini engelleyen hurafe, gelenek gibi her türlü dış etkene karşı çıkan yeni dünya görüşünün adı olmaktadır (Pospelov, 1985: 275-276; Aytaç, 1974:1-2; Tanilli, 1987: 67-68; Fricke, 1974: 48).

2.3.2. İnsancılığın Dil Anlayışı

İnsancılığın dil anlayışını üç aşamada değerlendirmek olanaklıdır: 1. Ulusal dillerin doğuşu ve gelişimi. 2. Uluslararası ilişkiler için çeşitli dillerin araştırılması ve öğrenilmesi. 3. Antikçağ ve Ortaçağ'ın dilbilimsel mirasının geliştirilmesi (Berésin, 1980: 23).

İnsancılık dönemi, dar bir çevrenin kullandığı Latince yerine; daha Dante zamanında (13. yüzyıl) ilgi görmeye başlayan ulusal dillerin, serpilip geliştiği , aynı zamanda uluslaşma sürecinin de başladığı bir dönemdir. Halkın konuştuğu günlük dil ve şiveler (Dialekte), araştırma konusu olmaktadır. Özellikle 16. yüzyılda ulusal dillere yönelik büyük bir ivme kazanır. Kutsal kitap ulusal dillere çevrildikten sonra, ulusal diller Ortaçağ'ın kutsal dilleriyle eşit haklara sahiptir. Bir yandan klasik diller. (Bu dönemde İbranice ve Yunanca da en az

Latince kadar önemlidir.) ilgi odağı olurken, bir yandan da bu dillerden yararlanılarak, ulusal dillerin dilbilgisi kuralları, sözlükler ve yazım kuralları (Ortographie) oluşturulmaktadır (Moser,1969: 22; Arens,1969: 63). Valentin Ickelsamer'in 1531'de hazırladığı "Teucher Grammatica"; Albert Oelinger'in 1573'de yazdığı " Underricht der Hoch Teuchen Sprach" ve Laurentius Albertus'un "Teutsch Grammatick oder Sprach Kunst" (Arens, 1969: 64) adlı yapıtları, Almanca dilbilgisi çalışmaları örnekleridir.

Gezinlerle misyonerlerin araştırma tutkusu, onları, gittikleri ülkelerin dillerini incelemeye itmiştir. 14. yüzyılla 16. yüzyıl arasında yer alan bu tür gezi ya da keşif etkinlikleri, ulusal dillerin dışında, dilin kaynağı konusunun, dillerin çeşitliliğinin ve dillerin akrabalığının tartışılmasına neden olmuştur bu dönemde. İbranice'nin ilk ve en eski dil olduğu ve diğer dillerin İbraniceden türediği düşüncesi ağırlık kazanmıştır (Arens, 1969: 63, 70).

2.3.3. Luther ve Almanca

İnsancılık akımıyla birlikte, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Almanya'da da 16. yüzyılda halk dili (Almanca) araştırmalarının yoğunluk kazandığı görülmektedir. Çıkış noktası, halkın kolayca anlayabilmesi için, kutsal kitabın Latineden Almancaya çevirilmesidir. Bu bağlamda, dinde Reform yapan Martin Luther'in (1483-1546), İncil'i Almancaya çevirirken (yayımlanışı 1522) hem ulusal dile yaklaşımı, hem de çeviri anlayışı bakımından üzerinde durulmaya değer niteliktedir.

Bir din adamı olan Luther'in, "Sendbrief von Dolmetschen" (Çeviri Üzerine Bildiri) adlı yazısından önemli bulduğum bölümleri alıntılıyorum:

Çeviride, arı ve anlaşılır bir Almanca vermek için çaba gösterdim. Tek bir sözcüğün karşılığını ondört gün, üç dört hafta arayıp sorduğumuz; buna karşın zaman zaman bulamadığımız olmuştur. [...] Çünkü ben, Latince ya da Yunanca değil, Almanca konuşmak istedim. [...] Çünkü, Almancanın nasıl konuşulduğunu Latince harflere [...] değil, evdeki anneye, sokaktaki çocuklara, pazardaki sıradan bir adama sormak gerekir. Aynı biçimde onların nasıl konuştuklarını gördükten sonra çeviri yapmak gerekir.[...] (Luther'den alıntılan: Glaser,1976: 69-70).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi; bir dil araştırmacısı olmamasına karşın Luther, dillerin halka özgü anlatım biçimlerinin olduğuna; halkın dilinin, insanı dilin gerçek bilgisine ulaştıracağına inanmaktadır. Onun İncil çevirisi, Almanya'da çağının en büyük dil yaratısı ve Almanca yazı dilinin temel taşı olarak görülmektedir (Fricke,1974: 55; Bach,1970: 257-259).

3. AYDINLANMA ÇAĞI VE DİL

3.1. Aydınlanma

Kentsoyluların (burjuvazi), feodal işleyiş içinde kendi başlarına bir sınıf oluşturma çabası, daha 14. yüzyılda insancılık (hümanizm) akımıyla başlar ve 16. yüzyılda tüm Avrupa'ya yayılır. Feodal egemenliğin yıkılmasını amaçlayan bu aşama, birinci aşamadır. İkinci aşamada ise (18.yüzyıl), Aydınlanma'ya adını veren; feodal düzene, teolojiye, kiliseye karşı yürütülen düşünsel (ideolojik) ve

yazınsal etkinlikler göze çarpar (Schröder,1974: 8). Aydınlanma, anılan bu etkinliklerle, dinsel hoşgörüden, tüm insanların yasalar karşısında eşit olmasından, bireysel özgürlükten, düşünce ve basın özgürlüğünden yanadır (Schmidt, 1989: 3).

Daha 17. yüzyılda, dinsel otoriteye karşı çıkışın yolunu, usçu felsefesiyle (Rationalismus) Descartes (1596-1650) açmıştır. Bu felsefede insan, düşünüyorsa vardır. Varlığının ayırdına varılan her şey var olmaktadır. Düşünceler doğuştandır (Descartes 1966: 28-34). Us (Vernunft), geleneksel kararların doğruluğunu değerlendirmede bir ölçüt olmuştur. Descartes'ın usçuluğu ile çözülmeye başlayan dogmalar, katı inançlar ve önyargılar, toplumsal yaşamın her alanında ilgi görmüştür (Schröder,1974: 29). Descartes düşüncelerini açıklarken, bir yandan da teolojiye sığınmaktadır. Ona göre, varlık tanrının özündedir. İnsanın da bağlı olduğu ve sahip olduğu özellikleri sağladığı mükemmel bir varlıktır Tanrı. Her ne kadar dünyayı olması gerektiği gibi yarattıysa da Tanrı, insanın onun doğasını anlamaya gereksinimi vardır (Descartes, 1905: 30-38).

Duyumcu felsefesiyle (Sensualismus) İngiltere'de usçuluğun temellerini John Locke (1632-1704) atmıştır. Locke'a göre, nesnelere ancak duyular yoluyla algılanabilir. Duyumlar olmadan hiçbir şey zihinde yer etmez. Bir başka söylemle, zihinde doğuştan ilkeler olmadığı gibi, bilgilerimiz de doğuştan değildir. Buna bağlı olarak Tanrı düşüncesi de doğuştan değildir (Locke, 1992: 61,66,77)..

Fransa’da Descartes’la başlayan usçuluk, 18.yüzyılda Voltaire (1694-1778) ve Montesquieu (1689-1755) ile sürer . Rönesanstan beri önemli olan deney ve gözlem, Aydınlanma Dönemi’nde tek bilgi kaynağı durumuna gelmiştir. Eleştiri, dönemin temel kavramıdır. Doğabilimlerinin, fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp, jeoloji gibi dallara ayrılması da bu dönemde başlamıştır. Ne var ki, insan ve toplumbilimleri henüz betimleme aşamasındadır; doğabilimleri düzeyinde değildir. Bu durum, dilbilim için de geçerlidir (Aytaç1974: 38; Schröder,1974:172; Tanilli,1987: 60).

3.2. Aydınlanma’nın Dil Anlayışı

18. yüzyılı, “dil tartışmalarının yüzyılı” (Ricken, 1989: 316) olarak adlandıranlar vardır. Dile olan bu ilgi, daha çok dönemin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, “aydınlatarak konuşmak” (Ueding, 1989: 294); karanlık, muğlak görüşlerden sıyrılıp, düşünceyle nesnelere ilişkinliğini usun ışığına götürececek dilsel eylemin bir biçimi demektir. Bu yüzden, erken Aydınlanma Döneminin düşünürleri, halkın konuştuğu dile ve bu dilin geliştirilmesine önem vermişlerdir. Konuşulan dilin, Aydınlanma’nın en etkili aracı olduğuna inanılmaktadır. Tek tek ülkelerde bütünlüklü ulusal bir yazın diline gereksinme duyulmaktadır. “İnsan ve toplum için dilin işlevi” ve “ulusun eğitim aracı” olarak dil (Dasca, 1992: 117,136) tartışması öne çıkmaktadır. Bilgi ve gerçeklik ancak dil aracılığı ile yayılabilir. Bu anlamda dilin politik işlevi de vardır (Ricken, 1989: 316). Leibniz (1646-1716), dil - Aydınlanma ilişkisini şu görüşleriyle somutlaştırmaktadır: “Sözler; 1. Düşüncelerimizi anlaşılır kılmak için; 2. Bunu

kolaylıkla yapmak için; 3. Nesnelerin bilgisine bir yol açmak için " (Leibniz'den alıntılan Ueding, 1989: 300) önemlidir.

Aydınlanma döneminin düşünürlerinde, dile kuramsal yaklaşımlar salt bir söylem olarak kalmamış; aynı zamanda felsefenin temel bir ögesi olmuştur. Başka bir söylemle, bu dönemde insanın duyumsal düşünme yetisiyle kendi varlığını sorgulamaya başlaması, dil felsefesine de etkinlik kazandırmıştır. Dil ve düşünce, insanlık tarihinin uzun bir sürecinin ürünü olduğundan; bu tartışma, dilin kökeni ve varlığı konusuna taşınmıştır (Dascal, 1992:117).

17. ve 18. yüzyıllarda dilin kökenine ilişkin sayılılar (hipotez), üç bölümde incelenebilir (Dascal, 1992: 122; Ricken,1989: 318).

1. Dilin, doğaüstü güçlerin bir sunusu olarak algılanması.

2. Düşünme yetisi ile donatılmış insanın, kendi yaratısı olarak dil. Dilin bu biçimde kavranışı, Descartes'ın usçuluğu ile Locke'un duyumculuğunu biraraya getirmektedir. Çünkü bu yaklaşım, dilin kökeni sorununun, hem usçu bir anlayışla, hem de duyularla algılama yoluyla yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu sayılıda, düşünme yetisinin doğaüstü bir vergi olduğu savlanarak, dinsel görüşe de açık kapı bırakılmaktadır.

3. Dil ve düşüncenin, insanlık tarihinin akışı içinde, karşılıklı bağımlılık temelinde doğup gelişmesi. Burada, simge ve dilin, insan toplumunun ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmesi, dilin kökeni tartışmasına yeni bir boyut

kazandırmaktadır. Bu sayılıyla, Descartes'ten esinlenen dil anlayışı aşılımış olmaktadır.

Bu bağlamda, 17. ve 18. yüzyıllardaki kimi düşünürlerin dile ilişkin görüşleri özetle aşağıdaki gibidir :

1. Descartes'ın Dil Anlayışı: Descartes, insanların davranışıyla hayvanların davranışını karşılaştırırken, hayvanların tepkilerini bir otomatığe benzetmektedir. Bir hayvanın davranışı şimdi ne ise, yıllar sonra da odur. Ancak insanlar, salt mekanik olarak değerlendirilemeyecek bir yetiye sahiptir. Bu yeti, insanlarla hayvanları ayıran düşünme ve dil yetisidir. Dil yetisi, insanlarla hayvanlar arasında kesin bir sınır oluşturur. Bu yeti, makinalarla kıyaslanamaz. Mekanik bir yaklaşımla, olsa olsa insanın vücut yapısı incelenebilir (Descartes, 1905: 46-47-48).

Descartes'e göre, düşünceler doğuştan gelir ve deneyden bağımsızdır. Mekaniğin yasalarına göre işleyen vücut, dilden bağımsız olan düşünceyi dışa vurmak için ses üretir. Onun bu yaklaşımı, dile yalnızca iletişimsel bir görev yükler; dilin "bilişsel (kognitiv) işlevi"ni yok sayar (Ricken, 1989: 319). İnsanın özel konumu ve düşüncesi de dil gibi dünyadan bağımsızdır (Descartes,1905: 49).

Descartes, hayvanlarla insanlar arasındaki ayrımı belirleyen düşünce ve dil konusunda şu görüşlere yer vermektedir:

Bir dizi sözcüğü birbirine bağlama ve bunlardan bir konuşma oluşturma yeteneği olmayan bir tek aptal insanın, dahası deli bir insanın olmaması; bu yetenekle düşüncelerini anlatabilmesi ilginçtir. Buna karşılık, ne kadar mükemmel ve ne kadar şanslı yaratılmış olursa olsun, bunun benzerini yababilecek başka bir yaratık yoktur. Bunun nedeni onların (diğer yaratıkların) organlarının eksik olması değildir. Çünkü deneyler, saksaganların ve papağanların çeşitli sözcükler çıkarmalarına karşın, bizim gibi konuşamadıklarını öğretmektedir (Descartes, 1905: 48).

2. John Locke ve Dil : Locke'a göre, hayvanların da iletişim yeteneği vardır. İnsanlarla hayvanları ayırdeden şey ustur. Locke, görgül (empirisch) bilimin ilkeleri gereği, doğuştan gelen düşüncelere karşıdır. Dil, evrensel usun anlatımının dizgesi olarak değil, bir dil topluluğunun kendine özgü tarihsel toplumsal koşulları altında örgünleşmiş düşüncenin anlatımı olarak anlaşılmaktadır. Tanrı, insanı toplumsal bir varlık olarak yaratmış ve ona yalnızca kendi türüyle yaşama zorunluluğu vermiştir. Dil de toplumun en güçlü bağı ve aracıdır. Doğanın, insanı düzenli sesler çıkarabilecek özellikte yaratmasına karşın, bu özellik onun dili kullanması, daha doğrusu insan olması için yeterli değildir. Konuşma ancak insana özgü bir vergidir (Locke, 1992: 259).

Locke'un dile ilişkin görüşlerini bu temelde açıklaması, Aydınlanma'nın dil kuramları için önemli bulunmaktadır. O, soyut kavramların kökensel olarak somut nesnelere adlandırdığı düşüncesindedir. "Her seçik soyut ide bir özdür" (Locke,1992: 270-272). Buna karşın, soyutlanan ideler zihinde bir bileşime ulaşarak gerçeklik kazanırlar. Bu bileşimler topluluklara göre değişiklik

gösterir. Locke, bir dilden başka bir dile çevrilemeyen sözcüklerin bulunmasını, bu yaklaşımına kanıt olarak göstermektedir (Locke, 1992: 282). Ona göre bu sözcükler, her ulusun kendi tarihsel birikimi ve kendine özgü iletişim gereksinimi sonucunda ortaya çıkar. Onun için kavramlar, sözcüklerle saptanan bir genelleştirme etkinliğinin sonucudur (Locke,1992: 266-267). Kavram oluşturmada dilin önemli bir işlevi vardır. Descartes, dilin salt iletişimsel işlevinden söz ederken; Locke bu anlayışıyla dilin bilişsel (kognitiv) işlevine de işaret etmektedir.

3. Leibniz’de dil : Gottfried Wilhelm Leibniz, 17. yüzyıldaki görgül (empirisch) dil anlayışı ile temsilciliğini Port-Royal öğretmenlerinin yaptığı usçu dil anlayışının kavşak noktasında bulunmaktadır. Bu iki anlayışı birbirine yaklaştıran da odur. Bütün diğer Aydınlanma dönemi düşünürleri gibi Leibniz de dilbilimci değildir.

Berésin’e göre, Leibniz, Locke’un, bir sözcüğün anlamının konuşanın bireysel düşünceleri ile oluştuğu görüşüne karşı çıkmaktadır (Berésin,1980: 34). Leibniz, anlaşma sürecinin nasıl olduğu ve farklı insanların aynı sözcüğü kullanırken neden aynı anlamı yüklediği sorularına yanıt aramaktadır. Bu sorularını da iki nedene dayanarak yanıtlamaktadır. Birincisi; bir sözcüğün anlamı, en genel düşünceler ve kavramlarla oluşur. Fiziksel olarak algılanan sözcüklerle ifade edilen bireysel düşünceler, genel kavramların yalnızca birer görüntüsüdür. İkincisi; konuşurken sözcüklerin birbirine bağlanması, eşit ve genel kuralları zorunlu kılar.

Leibniz, yapay bir dil oluşturmak için kavram eşlemesi (kombinatorisch) yöntemini geliştirmiştir. Bu yöntem, basit düşüncelerden oluşan tüm karmaşık kavramların birleştirilmesine ve anlamın atomları olan basit düşüncelerin de karmaşık kavramlar oluşturmasına dayanmaktadır. Leibniz, bu yöntemi sembollerle ifade ederek, yazılı ve sözlü anlaşmada geçerli olabilecek yapay bir dil geliştirmiştir. Bu dilde, birden dokuz kadar olan rakamlar, Latin abece'sindeki ilk dokuz ünsüz harfi; on rakamının katları da beş ünsüz harfi göstermektedir: 1 = b ; 2 = c ; 3 = d ; 4 = f ; 5 = g ; 6 = h ; 7 = l ; 8 = m ; 9 = n ; 10 = a ; 100 = e ; 1000 = i ; 10 000 = o ; 100 000 = u . Daha yüksek sayılar, ünlü harf eşlemelerini göstermektedir : 1000 000 = au gibi. Leibniz'in bu çabası, bilimde evrensel bir dil oluşturmaya yöneliktir (Berésin, 1980: 34).

Leibniz'in, dil üzerine kimi görüşleri kendi söylemiyle şöyle:

İnsanın organları, toplumsallığı korumak için, doğal olarak bizim konuşma (söz) diye adlandırdığımız boğumlu (artikuliert) sesleri çıkarmaya uygun olarak biçimlendirilmiştir. Yalnızca insan, başkalarıyla iletişim kurabilmek için, düşüncelerinin bir simgesi olarak, bu sesleri kullanmak durumundadır [...] (Leibniz'den alıntılan Arens, 1969: 95).

Leibniz, dilin kökeni konusunda da şunları söylemektedir:

Diller, bir tasarımdan doğmadığı gibi, bir kurala bağlı olarak da yapılmamıştır. Diller, sesleri düşüncenin hareketine ve heyecanına uyduran insanların doğal içgüdüleriyle oluşmuştur. [...] Yavaş yavaş gelişen dillerde, sözcükler her

fırsatta nesnenin algılanmasına eşlik eden heyecanla sesin benzeşiminden (Analogie) doğmuştur: Adları veren Adem'dir. Başka türlü düşünemiyorum [...] (Leibniz'den alıntılan Arens,1969: 96).

Leibniz, dillerin akrabalığı ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir:

Anakaramızın büyük bir bölümündeki çağdaş dillerde, eski ve geniş bir alana yayılmış bir dilin bulunması gerçeği ilgi çekicidir; çünkü, alanı Atlas Okyanusu'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan çok sayıda sözcük vardır. [...] Bu durumda şu saptama yapılabilir: Avrupa ve Asya bir zamanlar ya tek bir anakarada yer alıyordu, ya da [...] bütün diğer topluluklar tek bir halktan ya da soydan türeyen dallar ya da kolonilerdir [...] (Leibniz'den alıntılan Arens, 1969: 97).

4. Etienne Bonnot Condillac (1715-1780): Condillac'ın amacı, Locke'un tutarsız duyumculuğunu aşmaktır. Buradan yola çıkarak, duyumsal algılama olmaksızın düşüncenin oluşamayacağı görüşünü biçimlendirir. Düşüncenin de dile muhtaç olduğu görüşündedir. Ona göre, insan, tüm düşüncelerini duyular yoluyla edinmektedir (Ricken, 1989: 320; Schröder,1974: 159,161).

Condillac, düşünce ve dilin, simgelerle duyusal izlenimlerin karşılıklı olarak birbirini etkilediği yavaş yavaş ilerleyen bir süreç içinde olduğu görüşündedir. Düşünmenin çeşitli aşamalarına simgeler aracılığı ile ulaşılabilir. Düşüncenin içeriği de simgelerle saptanabilir. İnsan dili, duyum ve iletişim yeteneklerinden doğmaktadır. Ancak insan, boğumlu bir dili ve düşüncenin daha

ileri bir biçimini geliştirebilir. İnsanın vücut yapısı boğumlu sesler çıkarmaya elverişlidir (Ricken,1989: 320-321; Dascal, 1992: 123).

Condillac'ın 'dilin kaynağı' sayıltısı, toplumu da genetik bir incelemeye sokmakta; toplumu yeni bir gelişim tarihi içinde ele almaktadır. Hayvanların öğrenme süreci kuşaktan kuşağa bir değişiklik göstermezken, insanlar kendi dillerinde deneyimlerini biriktirerek kuşaktan kuşağa aktarabilmektedirler. Bu durumda dil, toplumsal gelişim için zorunlu olmaktadır (Dascal, 1992: 123;Ricken, 1989: 321-322).

5. Johann Gottfried Herder (1744-1803): Herder, dilin kökeni üzerine yazdığı bir denemesinde (Abhandlung Über den Ursprung der Sprache), dilin insan doğasından kaynaklandığını ileri sürerken, dilin kökeni sorununu, daha sonraki dönemleri de etkileyecek yeni bir insanbilimsel (antropolojik) yaklaşımla irdelemektedir (Fricke, 1974: 121; Moser, 1969: 25).

Herder'e göre, doğa, bütün böceklerin sevgili annesiyken, insanın üvey annesi olmuştur. Böceğe yaşaması için ne gerekiyorsa sunmuştur doğa. Böceğin içgüdü, onun hem konuşma, hem de anlama organıdır. İnsanda ise durum farklıdır: Akıl ve gereksinimler, etkinlik gücü ve çevresi, organları ve dili (Herder, 1989: 51).

Zamanla insan, kendine özgü bir düşünüm düzeyine ulaşmıştır. Bu düşünüm, ilk kez özgür bir etkileşim sonucu dili yaratmıştır. Bu düşünüm insana özgü olduğu gibi, insan türü için de önemlidir. Dil de düşünce gibi insana özgü bir

buluştur. Dilin bulunuşu, insanın insan olması kadar doğaldır. Dil ve düşünce kavramları ancak birlikte gelişebilir (Herder, 1989: 56).

Herder, insanın nesnelere doğrudan, yalın bir biçimde değil, bir ya da birden çok olguyu birbirinden ayırarak kavradığı zaman düşündüğünü kanıtlayabileceği görüşündedir. Olguların ayrıştırılması da ancak bilincin bir belirtisi olarak insanın içine doğan simgelerle olabilir. Bilincin bu ilk belirtisi, aklın sözüdür. İnsan dili onunla ortaya çıkmıştır. Koyunun simgesi olarak algıladığı meleme sesi, koyunun adı olmuştur. Koyunu melemesiyle tanıyan insan, bunu belli bir simge olarak görmüştür. Bu simgede akıl, belirli bir nesneyi karşılayan düşünceyi duyumsatmaktadır. Bu da sözün kendisinden başka bir şey değildir. İnsan dili de bu sözlerin toplamıdır. Bu durumda başka hiçbir yaratığa bu ad verilemez. Bilinç buna engel olur (Herder, 1989: 56-57).

Herder, ilk sözlüğün bütün dünyadaki seslerden derlendiğini belirtmektedir. Ona göre, ses çıkaran her varlık kendi adını da söyler: insan tını bu sesleri biçimlendirip, simge olarak düşünür. Bir nesneyle ilgili düşünce, başlangıçta henüz eylemi yapanla eylemin kendisi arasında bir kesinliğe ulaşmadan durmaktadır. Ses nesneyi tanımlarken, nesne de sesi sağlamaktadır. Böylece eylemden ad, addan da eylem olmaktadır. Çocuk, koyunu koyun olarak değil de, meleyen bir varlık olarak adlandırarak sesi eyleme dönüştürmektedir (Herder'den alıntılanan Arens, 1969: 125-126).

Herder için, dilin asıl değeri günlük anlaşma gereksiniminin karşılanmasında değildir. O, dilin bir anne gibi düşünce ve duyguları oluşturup

biçimlendirdiği düşüncesindedir. Dilin gücünü ve zenginliğini, onun soyutlama gücünde değil, duygusallığında (Sinnlichkeit), nesnellğinde ve şiirsel içeriğinde görmektedir (Fricke, 1974: 120).

Herder; insan, dil ve düşünce üçlüsünün birbiriyle karşılıklı etkileşimini doğa yasalarının bir gereği olarak gördüğünden, bu konudaki düşüncelerini de "doğa yasası" biçiminde açıklamaktadır.

Herder, geliştirdiği "Birinci Doğa Yasası"nda insanı, özgür düşünen, etkin, gücünü eyleme dönüştüren ;bu nedenle de dilin yaratısı olan bir varlık olarak değerlendirmektedir. "İkinci Doğa Yasası"na göre, insan, kendi varlığı ile toplumu oluşturan kitlenin bir parçasıdır. Bir dilin gelişimi ona özgü doğal ve zorunludur. "Üçüncü Doğa Yasası"nda, bütün insan soyunun tek bir kitle halinde kalmasının, buna bağlı olarak da, tek bir dilin varlığını sürdürmesinin olanaksız olduğunu belirtmektedir. Bu yasaya göre, birçok ulusal dilin oluşumunun nedeni de budur (Herder, 1989: 58).

Herder, dili ele alış biçimiyle, ilk kez tarihle temellendirilen dil kuramının da yaratıcısı olmuştur.

4. 19. YÜZYILDA DİL ÇALIŞMALARI

İlkçağ'dan beri, insanın, içinde bulunduğu ortamda kendi varlığını sorgulaması, doğal olarak insanı diğer canlılardan ayıran 'dil ve düşünce' tartışmasını öne çıkarmıştır. Bu tartışma yüzyıllara yayıldığında, atılan adımların çok yavaş olmakla birlikte, çok da önemli olduğu görülür. İlkçağlardaki insan,

hem kendisini, hem de doğal çevresini söylencelere dayanarak yorumlarken; yüzyılların akışı içindeki düşünsel gelişimle birlikte, söylenceler yerini olayların olabildiğince nesnel kavranması çabasına bırakmıştır. İnsan-çevre, insan-dil, insan-toplum tartışmalarının odağındadır insan. Böyle de olsa, yeni düşünsel yönelimler, toplumların içinde buldukları yaşamsal ve üretimsel koşulların bir dayatması olarak ortaya çıkmaktadır. İster karşı çıkılsın, ister savunulsun; düşünsel akımlar da bu anlamda birbirinin süreği olmaktadır.

19. yüzyıldaki dilbilimsel çalışmalar da bu gelişimin dışında değildir.

Aydınlanma döneminin ardından, Almanya'nın kendine özgü toplumsal koşulları içinde, romantizm denilen yeni bir düşünce akımının ortaya çıkışıyla, dilbilimsel tartışmalar da yeni bir boyut kazanmıştır. Romantizm dönemi dil tartışmaları, dilbilim açısından bir dönüm noktası oluşturmaktadır.

4. 1. ROMANTİZM

4.1.1. Romantizmin Doğuşu ve Nedenleri

Romantizm, 18. yüzyılın 90'lı yıllarında (1798-1835) Almanya'da (Jena'da) yazar ve düşünürlerin oluşturduğu bir çevrede doğup, diğer Avrupa ülkelerine yayılan tek düşünce akımıdır (Schulz, 1963: 82,84). 'Romantik' (romantisch) sözcüğünün değişik bir tarihi ve değişik anlamları vardır. Buch, 'romantik' sözcüğünü "Rom > romanus (=antik Roma ile ilgili); Roman dilleri (lingua romana) biçiminde ilişkilendirmektedir. 'Romantik' kavramı, bir Roman dilinde yazılmış halk öyküsünü (romantische Erzählung) ya da aşk, serüven;

gerçekte olmayan masalımsı (fantastisch) konuları işleyen şövalye öykülerini çağırıştırır (Buch, 1978; Aytaç, 1974: 169; Dascal, 1992: 198).

'Roman' sözcüğü, aynı zamanda yazınsal bir biçimin adıdır. Yazında, yabancı sözcüklere, soyut kavramlara karşı çıkılmakta; bunun yerine, kolay anlaşılır somut sözcükler ve halkın dili öne çıkarılmaktadır (Buch, 1978).

Aydınlanmacılar, romantizm kavramını kötüleyici anlamda kullanıyorlardı. Romantikler, Aydınlanma'nın usçu görüşüne karşı olduklarından, onların kullandığı olumsuz anlamı, 'deliler kulübü'nden "Wir sind Clup der Verrückten" (Buch, 1978) olduklarını ilan edip, gönüllü olarak üstlenmişlerdir. Aydınlanmacılara karşı çıkışlarının bir nedeni de, usçuluğu tanrıtanımazlığa eğilim gösteren bir akım olarak değerlendirmeleriydi (Dascal, 1992: 201). Demek ki, kavram, usçuluğun karşıtı olan "gerçek dışı", "hayali", "duygusal" anlamında kullanılmıştır (Buch, 1978). Herder'in, aydınlanmacıların usçu tarih anlayışını aşması da romantikleri etkilemiştir. Herder, bir ulusun tininin söylencelerle doğup geliştiği görüşündeydi (Schulz, 1963: 83; Arens, 1969: 157).

Romantizm akımının ortaya çıkış nedenleri arasında, 1789 Fransız Devrimi'nin yarattığı sarsıntılar da gösterilmektedir. Arens'e göre, bin yıllık krallık döneminde egemenliğin sürekli nesnesi durumunda olanların, iktidarı ele geçirmesiyle ister istemez 'geçmekte olan', 'geçmiş olan', 'olmuş olan' ve 'olacak olan'a bakmak bir gereklilik olur (Arens, 1969: 157). Almanya'da bu sarsıntıya, gelişen Alman ulusunun ideali olan Prusya'nın çöküşünü de eklemek gerekir (Arens, 1974: 157). Napoleon Bonapart'ın (1769-1821) Avrupa ülkelerini

istila etmesi (1806) başlangıçta vatan; daha sonra da ulusal ve şovenist duyguların uyanmasına ortam hazırlamıştır (Dascal, 1992: 201; Ülkü, 1975: 53).

Zamanla, Almanya'nın içinde bulunduğu toplumsal sorunlara bir çözüm arayışını da barındırması, romantizm akımının politik bir akım olarak değerlendirilmesine neden olmuştur.

Politik duruma bakıldığında, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçiş aşamasında Almanya küçük küçük devletçiklere ayrılmış durumdaydı. Kentsoylular, bu küçük devletlerin birleştirilip, ulusal bir devlete dönüştürülmesi için çaba gösteriyorlardı. Feodal yapıyı ortadan kaldırmak da amaçları arasındaydı. Ne var ki, kentsoylular bu amaçlarını gerçekleştiremediler. Bir Alman ulusal devletinin kurulması da demokratik yollarla değil, Prusya'nın 1871'de yukardan aşağıya bir emri vakisiyle gerçekleşti. Böylece feodal işleyiş de tümüyle ortadan kaldırılamadı. Bu durumda, feodal düzen politik olarak varlığını sürdürüyor; ekonomik egemenlik de kentsoyluların elinde bulunuyordu (Dietrich, 1974:117; Schildt, 1976: 171). İşte bu ikili yapı içinde kentsoylular, geriye dönük bir 'Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu' hayalini yaratmayı başardı. Bu hayal, feodallerle, kentsoyluların birarada var olmalarını sağlayabilirdi. Özünde, böyle bir uzlaş, feodallerin de kendilerini kapitalist endüstri dünyasına uyarlaması anlamına geliyordu (Dietrich, 1974:118).

Buch'a göre, Almanların romantizmle başlayan geçmişe dönme tutkusu, Hitler döneminde de görüldüğü için, romantizm bir "Alman hastalığı"

olarak değerlendirilebilmektedir (Buch, 1978). Geçmişe dönme tutusu, Hitler Almanya'sında faşizmin ideolojik temelini oluşturmuştur.

19. yüzyıldaki dil kuramsal tartışmalar, bu ikili politik yapının bir yansıması olarak, üstelik de çağın koşullarıyla uyuşmayan bir biçimde, "ussal-belitsel" (rational-axiomatisch) olanın karşısına "tarihsel-görgün" (historisch-empirisch) olanı getirdi (Dietrich, 1974:118). Bu yeni yaklaşım, tarih biliminin olduğu kadar, tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimin de doğmasına neden oldu (Schulz, 1963: 84).

4.1.2. Romantizmin Bir Ürünü: Karşılaştırmalı Dilbilim

Tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimden, çeşitli yöntemlerle dil akrabalıklarının saptanması, genetik olarak birbirleriyle akraba olan dillerin karşılaştırılması anlaşılmaktadır. Karşılaştırılan akraba dillerin, hangi ölçüte göre değiştiğinin belirlenmesi de bu tanım kapsamındadır. Karşılaştırma, daha çok eski ve yeni Avrupa dilleri ile eski Hintlilerin kutsal dili Sanskritçe ile yapılmaktadır. (Neu, 1974: 314; Boretzky, 1977: 25; Dascal, 1992: 203).

Tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarının neden Romantizm döneminde yoğunlaştığı ya da neden "romantizmin çocuğu" (Helbig, 1970: 11) olduğu sorulabilir. Şu soru da yöneltilebilir: Önceki dönemlerde dile olan ilgi, dilin doğru kullanımına ve değişikliklerden korunmasına yönelikken, şimdi neden doğrudan doğruya dil amaçlanmaktadır? (Helbig, 1970: 11). Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. Buluşlar ve Sömürgecilik: Keşif ve kolonicilik etkinlikleriyle birlikte, yeni uluslar, yeni diller ve yeni kültürlerle tanışılmıştır. Bu bağlamda, eski Hintlilerin dili olan Sanskritçeyle karşılaşmış; bu dilin umulmadık bir biçimde Avrupa dilleriyle birçok yönden benzerlik gösterdiği saptanmıştır (Boretzky, 1977: 18).

Sanskritçe ile Yunanca, Latince, Gotça ve Keltçe arasında bir bağ olduğunu belirleyen, sonra da bu dillerin kökenini araştırmaya yönelen **William Jones** (1746-1794) olmuştur (Boretzky, 1977: 18). Bir hukukçu olan Jones, özünde dillere olan ilgisinden değil de, Hint kanun kitaplarının Sanskritçe yazılmış olmasından dolayı, anılan diller arasındaki benzerliğe rastlamıştır. Jones, Sanskritçe ile Avrupa dilleri arasındaki benzerliği saptamasına karşın, bunu kanıtlama girişiminde bulunmamıştır (Porzig, 1995: 233).

Jones'un rastlantısal da olsa, saptadığı bu benzerlik, herhangi bir kuşkuya yer vermeyecek kadar kesindi. Bu durumda, bu dilleri sağlam verilere dayanarak, ayrıntılı bir biçimde incelemek, bir görev olmuştu (Boretzky, 1977: 18-19; Porzig, 1995: 233).

2. Klasik Dillerin Araştırılmış Olması: Tarihsel - karşılaştırmalı dilbilimin oluşumuna geleneksel filolojinin de katkısı olmuştur. Klasik dillerin iyice araştırılmış olması, yeni keşfedilen İndoermen dillerinin kıyaslanmasının, sağlam verilere dayanmasını kolaylaştırmıştır (Boretzky, 1977: 19). Pavel'e göre, 19. yüzyıl dil çalışmaları, Germen dilleri ve Grekçe arasındaki ilişkilerin bulunmasıyla başlar. Yeni çalışmalar, aslında bir devrim yaratmaz. Bu dönemde,

daha önceki araçlar, daha verimli bir biçimde kullanılır. Karşılaştırma yöntemi daha önce de kullanılmıştır. Ancak, Rasmus Rask ve Grimm Kardeşler gibi 19. yüzyıl filologları, bu yöntemi kesinliği olan bir araca dönüştürürler. Ortada bilimsel bir devrim söz konusu değildir (Pavel, 1992: 4-19).

3. Romantizmin Tutumu: Dil karşılaştırmasının doğuşunun üçüncü bir nedeni, Romantizmin temel tutumudur. Aydınlanma Dönemi'nde dilin kökeni tartışma konusuyken, bu kez halkın tarihine, kültürlerin oluşumuna ilgi duyulmaktadır. Herder'in tarih anlayışından esinlenilerek, insanın gelişimi ile düşünce ve dili arasında yakın bir ilişki görülmektedir (Herder, 1989: 58). Halkın düşüncesinin kaynağını halkın dilinde aramak gerekir. Buna bağlı olarak da, en eski dillerin araştırması yapılmaktadır (Boretzky, 1977: 19; Herder, 1989: 58).

Tarihsel-Karşılaştırmalı dilbilimin başlarındaki romantik tutum; dil, şiir, halk, tarih, ulus gibi kavramları birbiriyle ilişkilendirirken, zamanla doğrudan konuya yönelik ilgi gelişmiştir. İndoermen dilleri, dil akrabalığı, dillerin tek bir kök dilden çıkması, dildeki değişim ve evrim gibi konular tartışılmaya başlamıştır (Boretzky, 1977: 19).

5. Doğabilimlerindeki Gelişmeler: 19. yüzyılda dilbilim, doğabilimleriyle etkileşim içindedir. Charles Darwin'in (1809-1882) türlerin kökeni ile ilgili araştırmalarının da dilin kaynağının araştırılmasına etkisi olduğu söylenebilir. Pavel, Rask, Bopp ve Grimm'in filolojideki çalışmalarının, tümüyle deneysel araştırmaya dayandığı görüşüne yer vermektedir (Boretzky, 1977: 21,32; Pavel, 1992).

4.1.3. WILLIAM JONES'TAN SONRAKİ GELİŞMELER

Bu bölümde, William Jones'in ardılları, hem birbirlerinin çağdaşı olmaları, hem de dilbilimdeki konumları nedeniyle, tarihsel bir sıralamaya sokulmamıştır. Doğum yıllarına göre sıralanmış olsalardı, Humboldt'un (1767-1835) ilk sırada yer alması gerekecekti.

4.1.3.1. Friedrich Schlegel

William Jones'in, rastlantı sonucu Sanskritçe ile çeşitli Avrupa dilleri arasındaki benzerliği bulmasına karşın; bu benzerlikleri ilk kez karşılaştırma yöntemiyle araştırmaya girişen, Romantizm dönemi Alman düşünürlerinden; aynı zamanda ilk romantik okulun kurucusu olarak da adlandırılan **Friedrich Schlegel** (1772-1829) olmuştur (Porzig,1977: 131). Bir dilbilimci olmamasına karşın, dil araştırmalarına yönelmiştir.

Schlegel, Sanskritçe ile Yunanca, Latince, Germen dillerini ve Farsçayı karşılaştırırken, " Benzerlik yalnızca ortak olan çok sayıda kökte değil, bu dillerin iç yapılarına ve gramerlerine kadar uzanmaktadır" saptamasını yapar (Schlegel'den alıntılan Arens, 1969: 160). Schlegel, bu tümcesinin süreğinde, anılan diller arasındaki benzerliğin rastlantı olmadığını; bu dillerin ortak bir kaynağı olduğunu; Sanskritçe daha eski bir dil olduğundan, Yunanca, Latince, Germen dilleri ve Farsçanın Sanskritçeden türediğini belirtir.

Schlegel döneminde, dil ailesi araştırmaları henüz başlangıç aşamasındadır. Bu yüzden, dil değişiminin (Sprachwandel) özellikle nerede

kendini gösterdiği ve hangi ölçütlere göre işlediği sorusuna yanıt aranmaktadır. Schlegel, dillerdeki eşit öğelerin, eşit olarak karşılaştırılması savı için, tarihsel kanıt istemektedir. Ancak bu yolla köken dile ulaşılabileceğine inanmaktadır. Ayrıca, karşılaştırdığı dillerdeki ünsüzlerin, ünlülerden daha sağlam olması dikkatini çekmiştir. Ancak, elde bu durumu kesinleştirecek bir ölçüt bulunmamaktadır. Çok sayıda kurala uygun bağlantının yanında, yine çok sayıda kuraldışılıklar -örneğin, ünlüler de kimi durumlarda dayanıklılık göstermektedir- bulunduğundan, Schlegel bu çalışmasını daha ileri götürmemiştir. Schlegel'in en önemli katkısı, tek tek sözcüklerin ve bu sözcüklerin biçimlerinin karşılaştırmasını yapmaktan öteye; dillerin yapısının karşılaştırılmasını istemesi ve ilk kez "karşılaştırmalı gramer" ifadesini kullanmasıdır (Porzig, 1995: 235; Boretzky, 1977: 25; Arens, 1969: 161-166).

Bugünkü görüşler, Schlegel'in Sanskritçenin eskiliğine bağlı olarak dilin kaynağı ve gelişimi konusuna yaklaşımını çok yetersiz ve yanlış bulmaktadır. Çünkü, Sanskritçenin kaynak bir dil değil, yalnızca bir kol olduğu savlanmaktadır (Dascal, 1992: 209).

4.1.3.2. Rasmus Rask

Dil karşılaştırmasını, Avrupa dilleriyle eski İzlanda dilini karşılaştırarak deneyenlerden biri de Danimarkalı **Rasmus Rask** (1787-1832) olmuştur. Rask da, Schlegel'in çalışmalarından haberi olmaksızın; İzlanda dilinin diğer Germen dilleriyle olduğu gibi; Yunanca, Latince ve Slav dilleri ile akrabalığını, bu dillerin gramer yapısına dayandırarak kanıtlamıştır.

Rask'ın araştırmalarındaki en önemli bulgu; bir dildeki belirli seslere karşılık, başka bir dildekinin aynısı olmayan, ama hep aynı özellikte değişime uğrayan sesleri gözlemlemiş olmasıdır. Örneğin; Yunanca *patér*, Latince *pater* sözcükleri, Gotçada *fadar*, eski İzlanda dilinde *fatir*, İngilizcede *father* olmaktadır. Bu sözcüklerde *p* ve *f* sesleri değişiklik göstermektedir. Ünsüzlerdeki bu ses kayması, ünlülerde de görülmektedir (Arens,1969:191,193; Porzig, 1995: 237).

Başkan, Rask'ın karşılaştırmayı metinlerdeki harflere dayanarak yaptığını; oysa, metindeki harflerle sesler arasında bir gelişme koşutluğu olmayacağı görüşündedir. Harfler, yazıldığı gibi kalır. Sesler, çıkartılırken değişim gösterebilir (Başkan,1988: 199).

Rask, dil karşılaştırmasında, sözcüklerin aynılığı konusunda şu görüşlere yer vermektedir:

“ Deneyimler, sözcük aynılığının güvenli olmadığını göstermektedir. Her ne kadar dillerin kaynak ve sırasına göre eşitsiz biçimde olsa da; toplulukların birbirleriyle ilişkileriyle, bir dilden başka bir dile inanılmaz sayıda sözcük girmiştir.” (Rask'tan alıntılanan Arens, 1969: 192).

Rask, güvenli olmayan sözcük karşılaştırması yerine, dilbilgisi (gramer) karşılaştırmasını önermektedir:

“ Dilbilgisel aynılık, akrabalığın ve kökensel birliğin daha güvenli bir göstergesidir. Çünkü, başka bir dille karışan bir dilin, o dilden çok ender

etkilendiği; hiçbir zaman biçim değişikliğinden ya da isim çekiminden etkilenmediği saptanacaktır" (Rask'tan alıntılan Arens, 1969: 192).

4.1.3.3. Franz Bopp

Sanskritçe ile Avrupa dillerini karşılaştıran bir başka araştırmacı da **Franz Bopp**'tur. Bopp (1791-1867), Sanskritçe ile Yunanca, Latince, Farsça ve Germenceyi eylem çekimi temelinde karşılaştırarak, tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimin ilk güvenilir verilerini biraraya getirmiştir. Ayrıca, Avrupa dillerinin dilbilgisini Sanskritçeye uyguladığı gibi, Sanskritçenin dilbilgisi yöntemlerini de Yunanca, Latince ve Germen dillerine uygulamıştır (Porzig, 1995:238). Onun, Hint - Avrupa dillerini karşılaştırması öncelikle ses ve biçim ilişkisine dayanmaktadır.

Tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimin kurucusu, Bopp olarak kabul edilmektedir. Hint-Avrupa dillerinin ve Farçanın tarihsel akrabalığı onun sayesinde kanıtlanmıştır. Ancak Bopp'tan beri Hint-Avrupa ve Hint-Germen dillerinden söz edilmektedir (Helbig,1983:11-12; Moser,1969: 32-33).

4.1.3.4. Jacop Grimm

Jacob Grimm (1785-1863), her zaman kardeşi Wilhelm Grimm'le (1786-1859) birlikte anılmakta; her ikisi de 1812/15'de yayımlanan çocuk masallarıyla tanınmaktadır ve 'gerçek romantikler' (Buch, 1978) olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda bir dil araştırmacısı da olan Jacop Grimm,

kardeşiyle birlikte Alman filolojisini kurmuştur. Germanistik bilimi bu iki kardeşin çalışmalarına dayanmaktadır.

Grimm de kendinden önceki bulgulardan yola çıkarak, Germen dillerini karşılaştırmıştır. Yaptığı karşılaştırmada Rask'ın 'dilbilgisel karşılaştırma' yönteminden yararlanmışır. Bu çalışmalarının sonucu olarak, 1819'da yazdığı Almanca dilbilgisini yeniden yazmıştır. Grimm, kimi seslerin, akraba dillerden Sanskritçe ve Latince de değişmeden kaldığı; bununla birlikte bu seslerin Germen dillerinde değiştiği görüşündedir. Grimm'in bu görüşü, 'Germence Ünsüz Kayması'(Germanische Lautverschiebung), "Grimm Yasası" diye anılmaktadır (Porzig, 1995: 244).

Örnek: Hint-Avrupa dillerindeki ünsüz patlamalı **p, t, k** Germencedeki ünsüz **f, þ, h** sürtünmeli seslerine dönüşmektedir (Schmiedt, 1985: 172).

Yunanca **pater** = Gotça **fadar** Almanca **Vater** (baba)

Yunanca **treis** = Gotça **preis** Almanca **drei** (üç)

Yunanca **kardia** = Gotça **hairto** Almanca **Herz** (kalp)

Hint-Avrupa dilindeki **ph, dh, gh** sesleri, Germencede **b, d, g** seslerine dönüşmektedir:

Yunanca **phrator** = Gotça **broþar** Almanca **Bruder** (kardeş)

Yunanca **thýra** = Gotça **daúrõns** Almanca **Tür** (kapı)

Yunanca **khórtos** = Gotça **gards** Almanca **Haus, Familie, Hof**
(ev, aile, avlu)

Boretzky, Grimm'deki ünlü kaymasının çokluk içinde başarılı olduğu; ancak tek tek ele alındığında, kesin bir sonuç çıkmadığı görüşündedir (Boretzky, 1977: 25).

Jacop Grimm, dil ve Almanların eski dönemleri üzerine görüşlerini "*Deutsche Grammatik*" (1819 /37), "*Rechtsaltertümer*" (1828), "*Deutsche Mythologie*"(1835) ve "*Geschichte der deutschen Sprache*" adlı kitaplarında dile getirmiştir. Dil tarihinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. İki kardeşin hazırladığı "*Das Deutsche Wörterbuch*" (Almanca Sözlük) yeni Almancanın temel başvuru yapıtlarındandır (Fricke, 1974:173-174; Helbig, 1983: 11; Schildt, 1976: 175).

Helbig'e göre, daha öncekiler sık sık felsefeyle bağlantılı olarak dil araştırması yaparken; Grimm'in dilbilgisi, dil üzerine bir felsefe değildir. Bununla birlikte, ölçünlü (normativ) bir kural kitabı da değildir. Grimm, dil karşılaştırmasını ve dil tarihini felsefeyle mantıktan ayırmaktadır. O, dil için bir yasa öngörmemekte; dilin yasalarını tarihten çıkararak tanımlamaktadır. Grimm'in Germence dil karşılaştırması ses ve biçimle ilgilidir (Helbig, 1983: 11).

J. Grimm, araştırmalarında, ulusların tarihleri, söylenceleri, yasaları, gelenek ve töreleriyle dil arasında ilişki üzerinde durmuştur. Böylece, dili tarihsel bütünlüğü içinde incelemeyi başarmıştır. Dietrich'e göre, Grimm'i bu araştırmalara iten önemli etkenlerden biri de, o zamanki Almanya'nın ulusal birliğini sağlama çabasıdır (Dietrich, 1974: 126). Napoleon'a karşı yürütülen bağımsızlık savaşı da göz önünde bulundurulursa, Grimm'in ulusal birlik çabası daha iyi anlaşılacaktır (Ülkü, 1975: 8,17,53).

4.2. FELSEFEDEKİ DİLDEN DİL FELSEFESİNE VE DİLBİLİME

4.2.1. WILHELM VON HUMBOLDT

Humboldt (1767-1835), gençlik yıllarında Avrupa'da egemen olan usçuluğun etkisi altındadır. Fransız Devrimi'ni, 1789'da Paris'e gittiğinde görek yaşamıştır. Frankfurt ve Göttingen üniversitelerinde hukuk ve devlet yönetimi bilimi (Staatswissenschaften) öğrenimi gören Humboldt, aynı zamanda Klasik İlkçağ ile ilgili dersler alır. Estetikle uğraşması, onu Immanuel Kant ve Friedrich Schelling'in felsefesine yöneltir. Wolff'un (1759-1824) etkisiyle dilbilim alanında araştırmalara başlar. 1799'da çeşitli dilleri felsefe temelinde karşılatırdığını açıklar. İlk dilbilimsel çalışmaları, Bask dili üzerinedir. Diğer çalışmaları, Avrupa dillerinin oluşumu ve akrabalığı ile ilgilidir (Akarsu, 1984:11-12; Berésin, 1980:53-54).

Yine gençlik döneminde, usçuluk karşıtı görüşler yaygınlaşmakta olduğu için, romantiklerle tanışır. O da usçuluğa, duygusuzluktan kurtulmak gerektiğini belirterek karşı çıkar. Bu nedenle Humboldt, romantiklerden sayılmaktadır. Bununla birlikte yaşamı boyunca 'insanlık ideali' için çalışır (Akarsu, 1984: 11-12; Arens, 1969: 170).

Araştırmacılığının yanında, 1801'den 1819'a kadar çeşitli resmi görevlerde de bulunan Humboldt, bugün kendi adıyla anılan Berlin Üniversitesi'nin kurucusudur. Devlet görevinden ayrıldıktan sonra, kendini tümüyle araştırmaya vermiştir (Berésin, 1980: 53).

Humboldt'un çeşitli yapıtları arasında en önemlisi, dil felsefesi ve dilbilimle ilgili olanlarıdır. Bu yapıtlarıyla, genel ve kuramsal dilbilimin temellerini atmıştır. Tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim, ancak Humboldt'un çalışmalarıyla gerçek kimliğine kavuştuğu gibi; dil felsefesi de, ancak onunla bağımsız bir alan olabilmıştır. Helbig'e göre, Humboldt'un dile bakışı bütüne yöneliktir (1983: 2-3). Konusu dil tarihi değil, dil felsefesidir. Yapıtlarında daha çok, dünya imgesi (Weltbild) ve dünyayı algılayış biçimi (Weltansicht) ağırlık kazanır. Dili, ses, içerik; insan, kültür ve dünya imgesi bağlamında kendi bütünlüğü içinde ele almasıyla, klasik-romantik dilbilimin son sözünü söyler.

Humboldt'u, bir bilim olarak dilbilime yaklaştıran; bu yönüyle de dilbilimin bir bilim olarak belirginleşmesini sağlayan şey, onun dil karşılaştırmasında ve dil araştırmalarında, bir yöntem bilincine ulaşmış olmasıdır. Bilimin diğer ilkeleri yanında, kullanılan yöntem de çok önemlidir.

Humboldt'un dile yaklaşımında, farklı yorumlar söz konusudur. Kimi görüşlere göre, Humboldt başlangıçların insanıdır. Her düşüncesi, bir başlangıç ya da giriş niteliğindedir. Ayrıntıya girmez. Arens'e göre, Humboldt, ne Hegelci ne de Kantçıdır. Biri ya da öteki olsaydı, yazılarından tutarlı bir sonuç çıkarılabilirdi. Bunun olanaksız olması, onun dilbilime katkısının yetersizliğini gösterir. Humboldt, Schlegel'in, Grimm'in, Bopp'un düşüncelerini öğrenir, ama onlar Humboldt'dan hiçbir şey öğrenemezler (Arens, 1969: 204-205).

4.2.2. HUMBOLDT'UN DİL ANLAYIŞI

4.2.2.1. Dil Araştırmasının Yararı ve Amacı Kendine Yönelik Olmalıdır

Humboldt'un karşılaştırmalı dil araştırmasıyla ilgili görüşleri, hem doğrudan dili amaçlamakta, hem de bu araştırmada izlenecek yöntemi belirlemektedir. Bu yönüyle dilbilimin ancak Humboldt'la kendi alanına yöneldiği ya da dilbilimin bir bilim olarak belirginleşmeye başladığı söylenebilir.

Humboldt'a göre, karşılaştırmalı dil araştırması, ancak yararlarını ve amacını kendi içinde taşıyan özgün bir araştırma olduğu zaman; toplumların gelişimi ve insanın oluşumu hakkında önemli bilgilere ulaşılabilir. Dilin etkisi, kendisinde var olan belirleyici özgünlüğünde değil, daha çok tek tek öğelerin özelliğinde yatmaktadır. Dilin bu küçük parçacıkları, işlevsellik, amaçlılık ve anlam içeriği bakımından farklılık göstermekte; biraraya geldiklerinde de bir bütünlük oluşturmaktadırlar. Farklılıkların, bu bütünlük içinde ele alınması, araştırmayı kolaylaştırmaktadır (Humboldt, 1988:1).

4.2.2.2. Söylenmiş Olan Her Şey, Söylenmemiş Olanı Hazırlar

Dildeki değişimi, dünyanın değişimine benzetmektedir Humboldt. Nasıl ki dünya, bugünkü biçimine ulaşıncaya kadar bir değişim geçirip, bugünkü son biçimini aldıysa; dil de aynı değişimi geçirmiştir. Dil, belli bir olgunluk düzeyine erişinceye kadar, büyük değişikliklere uğrar. Bir dil, bir kez biçimini kazanmışsa, önemli dilbilgisel yapılar değişmeden kalır. Bununla birlikte, dil, düşüncenin yaşayan bir ürünüdür ve sözcük alıp sözcük vererek sürekli değişir.

Dilin belli kuralları vardır. Bu kurallara karşın, bireyin yaratıcı kullanımı sınırsızdır. Dil, türetme, kısaltma, yeniden yaratma, sözcük birleştirme ve başka dillerden sözcük alma yoluyla zenginleşir (Humboldt, 1988: 1-2)

Bütün diller, belli bir süreç içinde gelişir ve bir devingenliğe sahiptir. İkel diller de, gelişmiş olan dillerin yapısal özelliklerine ulaşabilirler. Dil varlığı sürekli olarak kendini yeniler. Düşüncenin örgüsü, en basit kavramların birbirine bağlanmasıyla oluşmaktadır. Bu örgüde, kavramlar olumlu-olumsuz, bütün-parça, birlik-çokluk, gerçeklik-olasılık biçiminde karşıtlarıyla birlikte yer alırlar. "Söylenmiş olan her şey, söylenmemiş olanı oluşturur ya da hazırlar" (Humboldt, 1988: 2-3). Yani, yeni bir düşünce, olgu ya da nesne tanımlanırken, tanımlanmış olandan yola çıkılır.

Humboldt, dilin insandaki iki yeteneğin birleşmesiyle gerçekleştiğine işaret etmektedir: Bunlardan biri, insanın soyut ve somut kavramları birbirinden ayırdedebilmesi; diğeri de konuşucunun, dilin sonsuz anlatım olanaklarını kullanabilme yeteneği. Her birey, kendi bilinci ve yeteneği oranında dilden yararlanabilir. Düşünsel olarak, tümceleri sözcüklere ayırabildiği gibi, sözcükleri de tümce yapabilir. Seslerin boğumlanması; hayvanların sessizliği ile insanın konuşması arasındaki fark, fiziksel olarak açıklanamaz. Düşünüm ve boğumlama ancak güçlü bir öz bilinçle gerçekleşir (Humboldt, 1988: 3-4).

4.2.2.3. Diller Birbirinden Etkilenir

Dil yapısının gelişimi, öncelikle dilin ilk oluşumuna bağlıdır. Bir dilin gelişmesi, öncelikle o dilin tarihsel süreç içindeki gelişimine bağlıdır. Bu süreçte, diller birbirinden etkilenmektedir. Hiçbir dil durağan değildir. Sözcük alıp, sözcük verir. Dillerin oluşumunda, birçok şivenin iç içe girmesi, önemli bir etken olmuştur. Bu etkileşim bireysel değil, toplumsaldır (Humboldt, 1988: 4).

Yeryüzünde hiçbir yer yoktur ki, başka dillerden ve başka topluluklardan etkilenmemiş olsun. İnsanların anlaşılma gereksinimi, elde olanı ve anlaşılana araştırmaya zorlar. Gelişmiş bir dil, gelişmemiş bir dile gelişme olanakları sağlayabilir. Her dil gelişebilir. Ancak bu gelişme, dili konuşan insanların düşünce yapısının gelişimine bağlıdır. Dillerin ortak bir kökeninin olmadığı kabul edilirse, o zaman hiçbir dilin saf olarak kaldığı söylenemez. Dillerin karışımı kaçınılmazdır. Araştırmacıya düşen görev, bu karışımın hangi ölçütler içinde gerçekleştiğini saptamaktır (Humboldt, 1980: 4).

Humboldt, dillerin gelişimini üçe ayırmaktadır:

1. Dilin örgün (organik) yapısının oluşumu;
2. Yabancı sözcüklerin karışımıyla değişikliğe uğraması;
3. Kendini başka dillere karşı sınırlaması.

İlk ikisi, kesinlikle birbirinden ayrılamaz. Ancak, üçüncü nokta diğerlerinden farklıdır. Farklılık, dilin dilbilgisel yapısında artık bir değişime uğramamasıdır. Burada dil, kendibaşına bir dizgedir. Tüm işlevleriyle kullanılır. Temel yapısında bir değişme olmaz (Humboldt, 1988: 5).

4.2.2.4. Dilin Yapısı Bütün Bir Toplumun İzlerini Taşır

Humboldt, dillerin çeşitliliğinin tarihsel olarak incelenmesi gerektiği düşüncesindedir. Bunu yaparken, dil çeşitliliğinin nedenleri, dilin, doğayı, insan yazgısını ve amacını nasıl yansıttığı göz önünde bulundurulmalıdır.

Dillerin farklılaşması, iki biçimde ortaya çıkmaktadır:

1. Doğa -tarihsel oluşum

2. Toplulukların ayrışması (Burada toplumları ayrı ayrı birarada tutan etkenler düşünülebilir.)

Her gelişme amaçlıdır. Dil çeşitliliğinin özgünlüğü, karşılıklı duyguların ve insan soyunun gelişmesini sağlar (Humboldt, 1988: 6).

Humboldt, dili, dil-insan, dil-insan-çevre, dil-toplum ve dil-toplum-kültür bağlamında ele almaktadır. Dil dizgesi, insanın genel yeteneğinden ve konuşma gereksiniminden doğar. Dolayısıyla dilin yapısı, bütün bir toplumun izlerini taşır. Bir toplumun kültürü, özel yeteneklere, rastlantısallıklara bağlıdır ve önemli ölçüde toplum içindeki bireylere dayanır. Dilin yapısı, düşünen insanın fiziksel yapısına; oluşumu da tarihsel gelişimine bağlıdır. Dilin örgün (organik) yapısının çeşitliliğinin ayrıştırılması, dil yeteneğinin ve dil alanının incelenmesine yol açar. Dilin örgün yapısının oluşumunu irdelemek için, sürekli bir karşılaştırma yapmalı ve dilin gelişiminin özgünlükleri incelenmelidir. İnsan, ulaşılabilir amaçlarını dil yoluyla gerçekleştirir. Dil, insanlığın ilerlemesini sağlayan bir olgudur (Humboldt, 1988: 6-7).

4.2.2.5. Dil, İşlenirse Gelişir

“En ilkel bir toplumun şivesi bile bir doğa harikasıdır” diyor Humboldt. Ona göre, dil karşılaştırmasındaki ilk kural, bilinen her dili kendi bileşenleri içinde araştırmak, bu dillerde rastlanan tüm benzerlikleri izlemek ve bir dizgeye yerleştirebilmektir. En önemli sorun, dillerin iç yapılarına göre, bitkilerde olduğu gibi nasıl sınıflandırılacağıdır. Ancak bu biçimde, bu dillerdeki düşünce bağlantısı, belirlenen kavramların kapsamı ve o topluluğun düşünsel çabaları saptanabilir. Burada Humboldt’un doğabilimlerinden etkilendiği görülmektedir (Humboldt, 1988: 7-9).

Diller, kendi örgün (organik) yapısı içinde nasıl araştırılır? Her ne kadar diller, kendi örgün yapıları içinde araştırılrsa da; Humboldt’a göre, dilin iletmek istediği şeyi, ancak onun kullanımı belirler. Kavramların amaca uygun kullanım kazanması, dili hem zenginleştirir, hem de biçimlendirir. Bir amaca yönelik bir kullanım için, konuşucuya dili genişletici, biçimlendirici, zenginleştirici bir görev düşer. Bu tür araştırmalar, insanlığın amaca ulaşmasında bir ölçüt oluşturur. İşte burada dilbilgisinin bitim noktası, yani dil ve sanatın - buna bilimsel etkinlikler de eklenebilir- birleşme noktası yatmaktadır. Dilin günlük yaşamdaki kullanımı bir yana bırakılırsa, yazınsal ürünleri olan diller daha çok önem taşır (Humboldt, 1988: 9-10).

4.2.2.6. İnsan Ancak Diliyle İnsandır

Gelişmiş bir dilde ısrar ediliyorsa, şu sorularla karşılaşılabileceğini belirtmektedir Humboldt:

- Diller, yalnızca gelişmiş bir kültürde mi yeteneklidir?

- Toplumların, amaçlarına dil yoluyla ulaşabilmesi için, kimi anlatım yetersizleklerini gidermiş olması mı gerekiyor ?

İkincisini daha olası bulduğunu söyleyen Humboldt, daha sonra şu görüşlere yer vermektedir: "Kanımca, dil insanlara doğrudan doğruya verilmiştir. Çünkü, insanın bilinci ve anlama yeteneği hiçbir biçimde açıklanamaz. Ondaki bu yeteneği, binyıllarla açıklamanın bir yararı yok. Dilin biçimi, insan anlığında (Verstand) var olmasaydı, dil keşfedilemezdi" (Humboldt, 1988: 10).

Humboldt, insanın, bir tek sözcüğü salt kavramsal olarak değil, bir kavramı tanımlayan sesi anlayabilmesi için, dilin onda bir dizge olarak var olması gerektiğine değinmekte ve bu görüşünü şu sözlerle pekiştirmektedir: "İnsan, ancak diliyle insandır. Ama, dili bulması için de insan olması gerekir" (Humboldt, 1988: 11).

Dilin insan anlığında (Verstand) var olduğu savına karşın, bu savı saltlaştırmamaktadır Humboldt. Bu yaklaşımını, olup bitmiş bir olgu olarak algılamamak gerektiği; tersi durumda, insanın, verilmiş olanı nasıl kullanabileceğini anlayamayacağı düşüncesindedir. Dil zorunlu olarak insandan doğar; ancak, dilin örgün yapısının ölü bir yığın olarak insan aklının karanlığında durmasıyla değil. Burada düşünme yeteneği girer devreye (Humboldt, 1988: 11).

4.2.2.7. Dilin Tüm Uğraşı Biçimseldir

Humboldt, kimi dillerin yetkinleşmemiş olmasının nedenlerinin tarihsel olarak araştırılabileceğini önermektedir. Ona göre, ilkel dillerin belirgin özelliği, bu

dillerin yapısının, çoğun kurala uygun olmayışıdır. Bütün dillerde egemen olan ilke boğumlama. Boğumlama, sesleri ayrıştırmanın en önemli özelliğidir. Ancak, bu da kendi içinde basit ve ayrıştırılmayan öğelere dayanır. Dilin varlığı, nesnelere dünyasını düşüncenin kalıbına dökmekte yatar. Dilin tüm uğraşı biçimseldir. Sözcükler nesnelere temsil eder. Bu nedenle, onlara da bir biçim verilirse uyum sağlanır (Humboldt, 1988: 12-13).

Biçim düşünceyle anlaşılır, ya da kendi içinde bir anlamı olan sözcükle verilir. İkinci aşamada, anlam biçimsel kullanımı gerçekleştirir. Bunun sonucu olarak da dilbilgisel çekimler oluşur. Biçim, düşüncenin ardışık olarak oluştuğu yerde değil, ancak konuşma durumunda görülür. Çoğul, bir çokluk olarak düşünülürken; teklik de salt bir kavram olarak düşünülür. Eylem ve ad, doğrudan kişi ya da zaman ifade edilmediği zaman düşer. Dilbilgisel yapı, konuşma içinde erir. Dilbilgisi henüz dilde egemen değildir; yalnızca konuşma durumunda devreye girer (Humboldt, 1988: 13)

Bir öğe, bir biçim içinde düşünülmez de, nesne nesne olarak tüm konuşmada erirse, o zaman üçüncü basamağa geçilmiş olur. Bu durumda, her öğenin iştilir olarak gösterilmesi gerekir. O zaman da, sözcük önceki aşamalardan geçmediği için; üstelik de belli bir düzene sahip olmasına karşın, gelişmiş dillere ulaşma olanağı kalmaz. Evrimin başındaki insan, düşünsel tasarımını süreç içinde geliştirebilir; düşüncelerini dile döker. Düşünce ve dile yansıyan tasarımlar, zamanla tüm topluluğun malı olur. Elde edilen bilgiler, düşünce ve dili, sürekli olarak etkiler. Düşünce ve dil, eytişimsel olarak

birbirlerini etkiledikleri için, ikisi de baskın olma gücünü kullanır (Humboldt, 1988: 13-14).

4.2.2.8. Basit Bir Sözcük, Dillerarası Farklılığı Ortaya Çıkarabilir

Humboldt, dillerin çeşitliliği ile insan soyunun gelişimi arasındaki ilişkinin, ancak diller arasındaki ayrılıkların incelenmesiyle açıklanabileceğine inanmaktadır. Bu inceleme, dillerin gelişmişlik derecesi dikkate alınmadan yapılmalıdır. Dil, ya toplumların yetenek ve başarılarıyla kullanıma sunduğu rastlantısal bir oluşturma, ya da düşüncenin yaşama geçirilmesi için, önemli bir araçtır. Toplumlar, farklı süreçlere, farklı deneyimlere sahip oldukları için, tüm diller de birbirinden farklı olmak zorundadır. Bu farklılıklar, basit bir sözcük karşılaştırması yaparak ortaya çıkarılabilir. Her ne kadar dil, tek bir sözcükten oluşmuyorsa da, dilin önemli bir bölümünü oluşturur. Yani, bir bireyin dünyadaki önemi ne kadarsa, sözcüğün önemi de o kadardır (Humboldt, 1988:15).

4.2.2.9. Dilden Etkilenen İnsan, Dili de Etkiler

Düşünce dile bağlı mıdır? Humboldt, düşüncenin yalnızca dile bağlı olmadığını; bir dereceye kadar bireyler tarafından belirlendiğini söylemektedir. İçsel algılamamanın ve duyumsamanın içeriği kavramlar biçiminde simgeleştirilmek istendiğinde, dilden ayrı düşünülmemeyen bireysel tasarıma başvurulur. Kavramı, düşünce dünyasının bir bireyi yapan sözcük, ona kendisinden önemli şeyler katar. Düşünce de bu sözcükle kesinlik kazanarak, onu belli bir anlamla sınırlar.

Düşünceler ve duygular, her dilde farklı sözcüklerle dile getirilir. Duygular ancak dilde kimlik kazanır (Humboldt, 1988: 16-17).

Bu saptamalarının yanında, " Dil, tek bir bireyin özgür üretimi değil; bütün bir topluma aittir." Önceki kuşaklarla sonraki kuşaklar, aynı şeyleri anlarlar. Bir toplumun bireylerinin dilinde, bütün kuşakların cinsiyet, karakter ve düşünce farklılıklarının yarattığı düşünüş biçimi vardır. Çeşitli toplumların dillerindeki sözcükler birbirine karışarak, tüm insanlığın ortak malı olur. Bu noktada, öznellikten nesnellığe geçiş; bir başka söylemle, sınırlı bireysellikten ortak kullanıma geçiş söz konusudur (Humboldt, 1988: 18).

Tüm toplumlara miras bırakılan dillerin, kolayca elde edilmemiş olmasını önemli bulmaktadır Humboldt. İnsan, anlamlı herhangi bir sesi kendinden öncekilerden miras olarak aldığı zaman; kendi dilini o sese göre biçimlendirir ve o sesin sağladığı benzeşimle kendi şivesini oluşturur. Böyle olması, insanın anlaşılma gereksiniminin ve dil yeteneğinin bir sonucudur. Dilin temel ögesi olan sözcükler, toplumdan topluma geçer. Ancak, dilbilgisel yapının toplumdan topluma geçişi zor olmaktadır. Bunun nedeni, dilbilgisel yapının, her toplumun mantıksal kurgusuna, göre zihinde yer etmiş olmasıdır (Humbolt, 1988: 19).

Humboldt (1988: 19), "Dilden etkilenen insan, dili de etkiler" demektedir. Bu etkileşim üç biçimde gerçekleşir: 1. Nesnelere doğası, duyguları etkiler. 2. Toplumun özneliği. 3. Bir dilin, başka dillerden sözcük alması.

4.2.2.10. Her Dil, İnsan Doğasının Bir Yansımasıdır

Humboldt'a göre, dil ile düşünce arasındaki bağımlılık, dilin salt bilinen gerçekleri ifade eden bir araç olduğunu göstermez; önceden bilinmeyi de ortaya çıkarır. Dillerdeki farklılığın nedeni, ses ve göstergeler değil, dili kullanan insanların dünyayı algılayış biçimindedir. Bütün diller, insan-doğa, insan-insan arasındaki ilişkiyi anlayabilir. Her yaklaşım, farklı oluşundan dolayı öznedir. Bireyin anlama yeteneği ne kadar yüksekse, nesnel gerçekliği bulgulama gücü o kadar yüksektir. Dil, bir toplumun ve geçmişin bir ürünü olarak, insana yabancı bir şeydir. Bilinebilir olanlar karşısında öznel, insanlar karşısında nesnedir. Dil, tek tek insanlar karşısında bir gerçekliktir. Her dil, insan doğasının bir yansımasıdır (Humboldt, 1988: 19-20).

4.2.2.11. Bireyin Nesneyle İlişkisi Sözcük Oluşumunu Etkiler

Humboldt, farklı dillerdeki soyut ve somut söylemleri karşılaştırıldığında, her bir dildeki soyut kavramlar salt tasarlanabilir şeyler olduğundan, yüklenen anlamlarından başka anlam taşımadığını düşünmektedir. Oysa, somut anlamlarda durum farklıdır. Somut, duyularla algılanabilen nesnelerin anlamları; bütün dillerde aynı nesne düşünüldüğü için, bir değişiklik göstermez. Örneğin, 'su' kavramındaki anlam, bütün dillerde aynıdır. Ancak, bu anlamlar, ilgili nesnenin belli bir biçimdeki bireysel tasarımı oldukları için, farklılaşırlar. Kısaca, farklılık nesne değil, tasarımdadır. Bireyin nesneyle ilişkisi, sözcük oluşumunu etkiler (Humboldt, 1988: 21).

İnsanın bütün gücünü gerektiren her bilgide, konuşma devreye girmekte; genel düşünsel gelişim de konuşmaya dayanmaktadır. Humboldt bu görüşüne, felsefe, tarih ve şiirde ortak bir uzlaşma noktası bulamayan toplumların, dilin bu bağlamdaki olumlu etkisini kaybedeceğini de eklemektedir (Humboldt, 1988: 22).

4.2.2.12. Dil Salt Bir Ürün Değil, Bir Etkinliktir

Humboldt'a göre "Dilin kendisi bir ürün (Ergon) değil, bir etkinliktir (Energia)" (Humboldt, 1988: 418). Humboldt, aynı sayfada, dilin gerçek tanımının kuşakları kapsayan bir tanım olabileceğini belirttiği sonra şunları eklemektedir dil tanımına: "Dil, düşüncenin ifade edilmesinde, boğumlanmış sesi yetkinleştirmek için, düşünün sürekli yinelenen bir edimidir." O, dili hazır bulunan ölü bir madde değil, sonsuza dek kendini üreten bir madde olarak görmektedir. Dil, düşüncenin bir edimidir. Düşüncenin varlığı da ancak bir etkinlik olarak düşünülebilir. Humboldt'da etkinlik (Energia) kavramı, dil felsefesi açısından dünyanın kavranışı (Weltansicht), dilbilim açısından bir süreç ve bir üretim; dil pedagojisi açısından da gelişim ve olgunlaşma olarak düşünülebilir (Lewandowski, 1990: 260). Bir dilin sona ermiş, tamamlanmış bir varlığı yoktur (Ergon). Böyle bir şey dile uygun değildir. "Söylenmiş olan her şey, söylenmemiş olanı oluşturur ya da hazırlar" (Humboldt, 1988: 3).

Humboldt'un kullandığı "Weltansicht" kavramı, Humboldt'la ilgili çeşitli araştırmalarda "dünya görüşü" olarak Türkçeleştirilmiştir. Oysa günümüzde kullanılan "dünya görüşü", kavramsal olarak daha çok, "düşünce",

“ideoloji” anlamlarını çağrıştırmaktadır. Burada, toplum - dil bağlantısı söz konusu olduğundan, kavramın “dünyayı algılayış biçimi” ya da “dünyanın kavranış biçimi” olarak anlaşılması gerekmektedir. Çünkü, “dünya görüşü” kavramı, bilinçli bir tutumu gerektirir. Kimi zaman, bir konuda kuram oluşturmuş bir kişinin adıyla birlikte kullanılır; ‘Hegelci dünya görüşü’ gibi. Humboldt’un anlatmak istediği bu değildir. Humboldt, toplum-dil, dil-nesne ilişkisinin süreçselliğini anlatmaktadır.

Humboldt’un, özellikle dil-düşünce ilişkisini; dilin birey ve toplumla olan süreçsel iççeliğini yalnızca dil felsefesi ve genel dilbilim çerçevesinde eytişimsel olarak açıklaması, dilbilimin bir bilim olarak belirginleşmesinde önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir. Öyle ki, dilbilimsel çalışmalarda dilden bakıldığında düşünceye; düşünceden bakıldığında dile ulaşılmaktadır. Aynı biçimde, dile birey açısından bakıldığında toplum, toplum açısından bakıldığında da bireyle buluşmaktadır. Toplum-dil ilişkisini Marx da benzeri bir biçimde tanımlamaktadır: “Tek bir kişinin üretimi olarak dil hiçbir anlam ifade etmez. [...] Dil, toplumun ortak ürünüdür” (Marx, 1974: 54). Humboldt sonrası dilbilimsel yaklaşımlar, her ne kadar dili kendi alanı içinde inceleseler de, bu gerçeğin dışına çıkamamışlardır.

Leo Weisgerber, Humboldt’un dili etkin bir güç olarak ele almasını, alışılmamış bir değerlendirme olarak yorumlamaktadır. Weisgerber’e göre, Humboldt’un belleklere kazınan ender sözlerinden biri, “Dil bir ürün (Ergon) değil, bir etkinliktir (Energia)” sözüdür. Bu söz ne tam olarak anlaşılmalı, ne de yeterince değerlendirilmiştir. Humboldt’un bu sözünden, ‘dilde önemli olan,

konuşmanın etkinliğidir' biçiminde bir sonuç çıkarıldığı için yarım anlaşılmıştır. Oysa Humboldt, dili toplumun ortak etkinliği olarak görmekte; onun insan tarihinin yaratıcı gücünün bir sonucu olduğunu belirterek, anlaşılardan çok daha fazlasını düşünmektedir. Humboldt'un bu yaklaşımıyla, dilin tüm görüngü biçimleri (Erscheinungsform) etkin bir güç olarak değerlendirilmiştir (Weisgerber, 1954: 8).

4.2.2.13. Dilin Ulusal Karakteri

Humboldt, dilin tekilliğinin, o dili diğer dillerden ayıran özelliğinde görülebileceği; ancak dilin tekilliğini belirlemenin zor bir iş olduğu görüşündedir. Ona göre, tekillik, çeşitliliğin bir birimidir. Gerçek ve tinsel bir tekillik, ancak oluşumunun üst aşamasındaki dillerde var olabilir. Dil, düşünsel (geistig) çabaların derinliğini kavrayabilmektedir. Tek tek dilleri oluşturan yapı, iki türlü bilgiye izin verir. Birincisi, insanın dili nasıl gerçekleştirdiğine ışık tutar. İkincisi de, bu yapı, dillerin ve toplumların ayrışmasını sağlar (Humboldt, 1988: 64-65).

Humboldt'a göre, toplumların ve çağların özgünlüğü, dillerin özgünlüğü ile öyle içiçedir ki, değişimler ancak dilin kullanımı yani konuşmayla olur. Dil, kendisine yapılan etkilerle tekilliğini pekiştirir. Bir toplumun dilinin gelişme gücü, o dildeki konuşucuların düşünce üretme yeteneği kadardır. Toplum ve dil bir arada düşünüldüğünde, dilin ve toplumun yapısının bir bütün oluşturduğu görülür. Özgünlüğün çıkış noktası yaşanan tarihsel süreçtir. Bir toplumun, dilini ne zaman geliştirmeye başladığına ilişkin bir başlangıç noktası saptanamaz (Humboldt, 1988: 67-68).

Humboldt, dil felsefesine ve dilbilime ilişkin yapıtlarıyla, modern dilbilimin dayanağı olmuş; yapıtları günümüze kadar önemini korumuştur. (Wunderlich, 1982: 246). Böyle olmasına karşın, dilin felsefeden bağımsız, kendi alanı içinde bir bilim dalı olması, ancak 20. yüzyılda Ferdinand de Saussure'le birlikte gerçekleşmiştir.

5. YAPISALCILIK

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, bilim dallarının giderek ayrışması ile, Batı'da sanayi toplumunun ortaya çıkışı eş zamanlıdır. Bu dönemdeki ayrışma yalnızca bilimde değil, bilimin uygulamaya alanı olan sanayideki iş bölümünde de görülmektedir.

Hem bilimde, hem de üretim süreçlerindeki bu ayrışım, 20. yüzyılda en üst düzeye ulaşmış bulunmaktadır. Akarbandın bir biriminde çalışan bir kimsenin, aynı banttaki başka birimlerin işleyişini bilmesi gerekmez. Her birim, kendi yapısı içinde bir bütün oluşturur. Her biri kendi içinde bağımsız olan bu birimler, bir üst bütünlüğü yaratır. Bir otomobilin diğer parçalarının otomobili oluşturması gibi. Üst bütünlük olan otomobilin, alt bütünlükleri ile, yani parçaları ile düzenli ilişkileri vardır (Ozankaya, 1991: 173).

Yukarıda tanımlanan biçimiyle 'Yapısalcılık' kavramı, günümüz toplumbilimlerinde kimi zaman bir yöntem, kimi zaman da bir düşünce akımı olarak algılanmaktadır. Yapısalcılık, toplumbilimsel olguların tarihsel gelişiminden çok, belli bir zaman dilimi (eşzamanlılık) içindeki yapısını ve bu yapıyı oluşturan

öğelerin karşılıklı ilişkilerini ele alan çeşitli kuramsal yaklaşımları tanımlar. Yapıyı, eşzamanlı iç bağlantıların bir bütünü olarak ele alır. Betimleyici özelliğinden dolayı metafizik ve idealist öğeler taşır (Hançerlioğlu, 1993: 229).

Berksoy, Türkiye ekonomisinin yapısal sorununu tartışırken, yapısalcılığı, **bilimsel bir araştırma yöntemi** olarak belirlemekte; bu yöntemin, pozitivism ve gözlemcilik gibi egemen yaklaşımların eleştirisinden türediğini söylemektedir. Berksoy'a göre, yapısalcılık bir anlamda salt gözlemlenebilir olgulardan hareketle, toplumsal ve ekonomik oluşumların yeterince algılanıp çözümlenemeyeceği savı üzerine oturmaktadır (Berksoy:1995).

Sözü edilen bu düzenlilik, çeşitli yönetsel birimlerden oluşan bir toplumsal sistem için de geçerlidir. Bununla birlikte, çok sayıda dallara ayrılmış bilimle, insanlığın çıkarları karşı karşıya geldiğinde, hangi ölçülerde bir düzenlilik bulunduğu tartışmalıdır. Bu durumda, herhangi bir sistemle, sisteme ilişkin yapıyı birbirinden ayırmak, yapısalcılığı da yalnızca bir yöntem olarak görmek gerekmektedir. Saussure de, yapısalcılığın bir yöntem olduğunu söylemektedir.

Oliphant, bilimle insanlık arasındaki ilişkinin düzenli olduğu görüşünde değildir. Oliphant'ın, bu konudaki görüşlerini bir alıntıyla veriyorum:

[...] Bilimde gözlenen hızlı ilerlemenin insanların yaşamı üzerindeki etkisi son derece büyük olmakla birlikte, pek çok kimse bilimin sağladığı en basit açıklamalardan bile habersiz yaşamaktadır. Bu demektir ki, insanların büyük çoğunluğunun geleceği, şimdiki sosyal ve siyasal görüşleri, giriştikleri eylemler tümüyle kendi denetimleri dışında kalan gelişmeler tarafından

belirlenmektedir. Bu son derece tehlikeli bir gidiştir.[...] (Oliphant, M. L. 1994: 235).

Oliphant'ın, insanı dışlayan bilimsel gelişmelere karşı çıkışı, bir başka yönüyle toplumbilimlerinde de ilgi görmektedir. Duverger'e göre (1990: 23), Batılı bilim insanları son zamanlarda, 20. yüzyıl toplumbilimlerindeki parçalanmışlığa ve kendi başınalığa tepki göstermekte ve disiplinlerarası araştırmalar giderek yaygınlaşmaktadır .

Bu saptamalar ışığında, yapısal dilbilim anlayışının da, bilimin ve üretimin yapısalcı tutumundan etkilenerek ortaya çıktığı söylenebilir. Kaldı ki, Saussure de kendisinin geliştirdiği yapısal dilbilim kuramına dayanak ararken, her aşamada başka bilim dallarının (gökbilim, iktisat bilimi, yerbilim v.b.) ayrışmasını örnek olarak göstermektedir (Saussure, 1967:93-94). Yapısalcılığın, toplumbilimin çeşitli alanlarında ilgi görmesi, Saussure'ün "Yapısal Dilbilim" kuramını geliştirmesinden sonradır (Hançerlioğlu, 1993: 229).

Pavel, Fransız yapısalcılığını irdelerken, Fransız yapısalcılarının 1960'ların başlarında edebiyat, toplumbilim ve insanbilim alanlarında Saussure'den başlayarak, o döneme kadar gelişen dilbilimin ve insanbilimin kimi kavramlarını kullanmaya başladıklarını belirtmektedir. Bu durumda, kavramların dilbilim dışındaki kullanımları farklılaşmakta, giderek dilbilimle hiçbir ilgisi kalmamaktadır (Pavel, 1992: 4-19).

Pavel'e göre, dilbilim çözümlerinde kullanılan biçimiyle, yapısalcı yaklaşım ve bu yaklaşımın ürettiği kavramlar yanlış anlaşılıp, yanlış

değerlendirilmiş, dilin yapısını çözümlenmeye dönük betimsel belirlemelerden, insan bilimlerine ve felsefeye ilişkin metafizik spekülasyonlar üretilmiştir. Dil ya da dile özgü geliştirilen kavramsal araçlar ve buna dayalı açıklama düzlemleri genelleştirilerek, diğer toplumbilimlerinde kullanılmaya çalışılmıştır (Pavel, 1992: 4-19).

Yapısalcılığın temel amacının 'düşünsel çağdaşlaşma' olduğu görüşündedir Pavel. Düşünsel çağdaşlaşmanın en temel ögesi, felsefenin bilimlerin gelişimi üzerindeki etkisi olarak kabul edilmektedir. Oysa, yapısalcılar modernleşmeye tam tersinden, yani tek bir bilim dalının, dilbilimin felsefeye etkisinden yola çıkarak ulaşmayı denemişlerdir. Bu strateji özünde yanlış ve dilbilimin de böyle bir hedefi yoktur. Bunun sonucu olarak da, 1980'li yıllarda yapısalcılığa ve yapısalcılık ötesi (Post strukturalizm) yaklaşımlara yönelik eleştiriler artmıştır. Yazar'a göre, yapısalcılık Fransa'da artık güncel tartışmaların merkezinde yer almamaktadır (Pavel, 1992: 4-19).

Pavel, yapısalcı disiplinlerin, 1960'ların sonlarına doğru birbirlerinden farklılaşmaya başladığını öne sürmekte ve bu farklılaşmaları üç grupta ele almaktadır:

1. İlimli yapısalcılık: Dilbilimin sonuçlarından etkilenen usçu kuramcılarını içermektedir. Ancak, bunlar dilbilim kavram ve yöntemlerinden etkilenmelerine karşın, bu kavram ve yöntemleri doğrudan alıntılanmamıştır.

2. Bilimsel yapısalcılık: Dilbilimden en çok alıntı yapan yapısalcılık dalı budur. Bu gruptaki yapısalcılar, 1960'ların başında Saussure ve onu izleyenlerin

geliştirdiği dilbilimin toplum- ya da insanbilimleri içinde en gelişmiş bilim dalı olduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca, dilbilim kavramlarını insanbilim, göstergibilim ve biçimsel anlatıbilime uygulamaya çaba göstermişlerdir. Uygulamada ortaya çıkan uyumsuzlukları da kendi yöntemleriyle kapatmaya çalışmışlardır.

3. Kurgusal (speklativ) yapısalcılık: Bu yaklaşımda olanlar, radikal politik dünya görüşlerine kaynaklık etmiştir. Althusser'in, yapısalcılığın bilimsel iletisini Marxizme taşıması, bu yaklaşıma örnek gösterilebilir.

Pavel, Fransa'daki yapısalcılığın başlangıçtaki ve günümüzdeki durumunu değerlendirirken, son ikiyüz yılın kısa bir değerlendirmesini de vermektedir. Yazara göre, son ikiyüz yılda ticari ve endüstriyel modernleşmeden farklı olarak, insanbilimlerindeki düşünsel çağdaşlaşmanın amacı, bilgi ve düşüncenin hızlı değişimini ve kolay dolaşımını sağlayacak bir dizge yaratılmasıdır. Bu amaca ulaşmak için de yeni düşüncelerin üremesi gerekmektedir (Pavel, 1992: 4-19).

Görüldüğü gibi, başlangıçta Ferdinand de Saussure'ün dilbilimi çevresinde bütünleşik olarak duran yapısal disiplinler, birbirinden farklılaşmış bulunmaktadır.

5.1. YAPISAL DİLBİLİM

18. yüzyıl dilbiliminde, felsefi tutum bilimsel tutumun önündedir. Bunun yanında hem genel olarak bilime, hem de özel olarak dilbilime önemli katkılar sağlanır. 19. yüzyıl dil araştırmaları da, başlangıçta doğrudan dili

amaçlamaz. Dille buluşma nedenleri, dil dışı nedenler de olsa, dilbilim alanında önemli adımlar atılır. Grimm ve Humboldt'la birlikte dilbilim, kendi alanına çekilmeye başlar. Humboldt, bağımsız bir dil felsefesi geliştirir. Aynı zamanda genel dilbilimin de temellerini atar. Bütün bu gelişmelere karşın, dilbilim yine de kendi başına bir bilim dalı olmaktan uzaktır. Dilbilimin kendi başına bir bilim dalı olması ve dilin kendi yapısı içinde incelenmesi, ancak 20. yüzyılda, **Ferdinand de Saussure**'le (1857-1913) gerçekleşir.

5.2. FERDİNAND de SAUSSURE'ÜN DİL KURAMI

5.2.1. Saussure'ün Yaşamı ve Yapıtları

1857'de Cenevre'de doğan İsviçreli dilbilimci Saussure, eğitimli bir aileden gelmektedir. Dil öğrenmeye ilgisi nedeniyle, erken yaşlarda Yunanca ve Latince öğrenir. 1875'de Cenevre Üniversitesi'nde yüksek öğrenime başlayan Saussure, 1876'da dil öğrenmek için Leipzig'e gider. O zaman Leipzig'de, K. Brugmann (1849-1919) ve August Leskien (1840-1916) gibi tanınmış dilbilimciler, karşılaştırmalı dil dersi vermektedir. Saussure iki yıl Leipzig'de kalarak, karşılaştırmalı dilbilim öğrenir. 1879'da "Über das ursprüngliche Vokalsystem in den indoeuropäischen Sprachen" (Hint-Avrupa Dillerindeki İlk Ünlü Dizgesi Üzerine) adlı incelemesi yayımlanır. Bu incelemesinde "Junggrammatiker" okulunun görüşlerini benimseyen dilbilimciler gibi, dili tek tek dilsel olgular biçiminde değil de, bir bütün olarak tanımlar. Saussure'ün, "Der Genitivus absolutus im Sanskrit" (Sanskritçede Salt Tamlayan) konulu doktora çalışması da, karşılaştırmalı dil sorunuyla ilgilidir (Berésin, 1980: 196; Rifat, 1990: 14).

Saussure'ün, yapısal dilbilim kuramını geliştirirken, çağdaşı ekonomist Leon Walras'tan da (1834-1910) özellikle 'fiyat-gösterge' konusunda etkilendiği ileri sürülmektedir. Walras, ekonomi bilimine ilişkin görüşlerinde, Kantçı tutumuyla tanınmaktadır (Küçük,1987: 153).

F. de Saussure,1880'den 1891'e kadar Paris'te yaşar. Paris'te dilbilim topluluğuna katılır. 1891'de Cenevre'ye döner. Cenevre Üniversitesi'nde Hint-Avrupa dilleriyle ilgili karşılaştırmalı dilbilgisi dersleri verir. 1907'den başlayarak, aynı üniversitede genel dilbilim dersleri verir. 1913'de Vaud kentinde ölür (Berésin, 1980: 196; Rifat, 1990: 14-15).

Saussure, üniversitede verdiği derslerin dışında herhangi bir kuramsal yazı yayımlamamıştır. 1906-1912 yılları arasında verdiği dersler, ölümünden sonra öğrencilerinin yayımladığı "Genel Dilbilim Dersleri"nin (1916) (Cours de linguistique générale), temelini oluşturur.

Dilbilimciler, Saussure'ü yapısal dilbilim akımının öncüsü olarak görmektedirler. "Genel Dilbilim Dersleri"nin öğrencilerinin notlarından derlenerek yayımlanması, kimi kuşkular uyandırmışsa da, dilbilimsel çalışmalar için geliştirdiği yöntem, dilbilimciler arasında büyük bir ilgi görmüştür. Geliştirdiği yöntem, yapısalcılığın bir yöntem olarak yalnızca dilbilime uygulanmasıyla kalmamış, toplumbilimin diğer alanlarını da etkilemiştir.

Saussure'le daha önce Almanya'nın yönlendirdiği dilbilimsel çalışmalar, başka ülkelere kaymıştır. Dili dil olarak, dil içinde; yine kendine özgü

bir dizge olarak, bir biçime indirgemeksizin inceleme çabaları, Saussure'le önem kazanmıştır (Helbig, 1983: 33).

5.2.2. Dilbilimin Konusu ve Görevleri

Saussure, "Genel Dilbilimin Temelleri"nin (Kitap Almancaya "Grundlagen der allgemeinen Sprachwissenschaft" adıyla çevrilmiştir.) giriş bölümünde dilbilim tarihinin kısa bir özetini verirken, Yunanlılardan başlayarak, dil araştırmalarının hiçbirinin doğrudan dili konulaştırmadığını belirtmekte; tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim yöntemi için de, " dilin gerçekliğine uymayan, her dilin gerçek ilişkilerine yabancı olan bir dizi yanlış kavram getirir yanında" demektedir (Saussure, 1967: 5).

Bu açıklamasından sonra Saussure, eski - yeni; ilkel ya da ulusal diller olsun, diller arasında bir ayırım yapmaksızın, dilbilimin konusunu, "her şeyden önce insanın dil varlığının tüm etkinlikleri oluşturur" biçiminde tanımlamaktadır (Saussure, 1967: 7). Bu tanımının ardından da dilbilimin görevlerini şöyle sıralamaktadır:

1. Ulaşılabiliir tüm dilleri tanımlamak, bu dillerin tarihini incelemek; [...]
2. Her zaman ve her yerde bütün dillerde etkili olan güçleri araştırmak ve tarihin bütün özgün görüngülerini açıklayacak yasaları bulmak;
3. Kendi sınırlarını belirlemek ve kendini tanımlamak(Saussure, 1967:7).

Dilbilimin görevlerine ilişkin bu sıralamasıyla Saussure, dilbilimi kendi alanına çekme çabasındadır. Görüldüğü gibi, sıralamada herhangi bir dil dışı yaklaşım söz konusu değildir. Ancak, bu sıralamayla yetinmemektedir Saussure;

yeni yaklaşımla, bir bütün olarak dili oluşturan yapı taşlarını, ayrı ayrı incelemeye yönelmekte ve **dil yetisi** (langage); **dil** (langue) ve **söz** (parole) olmak üzere ortaya üç yeni kavram koymaktadır (Saussure, 1967: 17).

5.2.3. Dil Yetisi, Dil ve Söz

Saussure, dilbilimin asıl konusunu belirlemeye çalışırken, bir sözcükten yola çıkarak, sözcüğün sesle; sesin sesi oluşturan örgüyle; yine dil yetisinin sesle ve dille karşılıklı ilişkisinin olduğunu; bununla birlikte dil yetisinin ve dilin yalnızca sese indirgenemeyeceğini, bunların bireysel ve toplumsal yanlarının da olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda, dilin aynı anda çok yönlü olarak incelenmesinin; önceki dönemlerde olduğu gibi, dil dışı konulara (psikoloji, antropoloji) götürüleceğine işaret etmektedir (Saussure, 1967: 9-10).

Saussure'e göre bu kargaşadan çıkışın bir tek yolu vardır. O da, toplumsal niteliği olan **dili** (langue) ayrı tutarak, **dil yetisinin** (langage) tüm diğer görüngülerinin bir ölçüsü, belli bir birimi olarak kabul etmektir. **Dil**, dil yetisinin belirli ve önemli bir parçası olsa bile, **dil yetisinden ayrılmıştır** artık. Ama, dil yetisinin toplumsal bir ürünüdür (Saussure, 1967: 11).

Dil bir sözleşme, bir uzlaşmadır. **Dili** (langue), kendi içinde bir kurallar bütünü ve bir sınıflandırma ilkesi olarak görmektedir Saussure. Ardından da, "Dil yetisinin olguları arasında birinci yeri dile verirsek, başka hiç bir sınıflandırmaya izin vermeyen bir bütünlüğe doğal bir düzen getiririz." diye eklemektedir (Saussure, 1967: 11). Öyle anlaşılıyor ki, **dil yetisinden sonra**, toplumsal nitelikli

yeni yaklaşımla, bir bütün olarak dili oluşturan yapı taşlarını, ayrı ayrı incelemeye yönelmekte ve **dil yetisi** (langage); **dil** (langue) ve **söz** (parole) olmak üzere ortaya üç yeni kavram koymaktadır (Saussure, 1967: 17).

5.2.3. Dil Yetisi, Dil ve Söz

Saussure, dilbilimin asıl konusunu belirlemeye çalışırken, bir sözcükten yola çıkarak, sözcüğün sesle; sesin sesi oluşturan örgüyle; yine dil yetisinin sesle ve dille karşılıklı ilişkisinin olduğunu; bununla birlikte dil yetisinin ve dilin yalnızca sese indirgenemeyeceğini, bunların bireysel ve toplumsal yanlarının da olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda, dilin aynı anda çok yönlü olarak incelenmesinin; önceki dönemlerde olduğu gibi, dil dışı konulara (psikoloji, antropoloji) götüreceğine işaret etmektedir (Saussure, 1967: 9-10).

Saussure'e göre bu kargaşadan çıkışın bir tek yolu vardır. O da, toplumsal niteliği olan **dili** (langue) ayrı tutarak, **dil yetisinin** (langage) tüm diğer görüngülerinin bir ölçüsü, belli bir birimi olarak kabul etmektir. **Dil**, dil yetisinin belirli ve önemli bir parçası olsa bile, **dil yetisinden ayrılmıştır** artık. Ama, dil yetisinin toplumsal bir üründür (Saussure, 1967: 11).

Dil bir sözleşme, bir uzlaşmadır. **Dili** (langue), kendi içinde bir kurallar bütünü ve bir sınıflandırma ilkesi olarak görmektedir Saussure. Ardından da, "Dil yetisinin olguları arasında birinci yeri dile verirsek, başka hiç bir sınıflandırmaya izin vermeyen bir bütünlüğe doğal bir düzen getiririz." diye eklemektedir (Saussure, 1967: 11). Öyle anlaşılıyor ki, **dil yetisinden sonra**, toplumsal nitelikli

dile (langue) birinci yer verilmekle, alt bütünlüklerden biri (bakınız, 6. bölüm) adlandırılmış olmaktadır. Çünkü, Saussure, **dil yetisinin** (langage) birliğini, **dilin** (langue) sağladığı görüşündedir. **Dil yetisinin** kendisini tartışmaya gerek yoktur. Dil yetisinin öz niteliğini tartışmak; otomobil ortaya çıktıktan sonra, boyasından vidalarına kadar başlangıçta doğada nasıl bulunduğunu tartışmak kadar anlamsızdır. Otomobili oluşturan maddeler doğada vardır. Ancak, her otomobile *binişte*, ya da 'otomil' kavramının her anımsayıpta böyle bir şey düşünülmez. İnsan için **dil yetisi** de bir doğallıktır. Humboldt'un tanımladığı dil yetisinden (Sprachvermögen) farklı değildir. **Dil yetisi**, ancak toplumun yarattığı **dil** (langue) ile yaşam bulur (Saussure, 1967:13).

Saussure, 'söz'ü (parole) dilden ayırarak bir alt bütünlük daha oluşturmaktadır. 'Söz'ü dilden ayırmakla, dilbilimin asıl alanını, bir başka söylemle akaranttaki yerini belirlemiş olmaktadır. Çünkü, Saussure (1967: 16) göre, yapısal dilbilimin iki köklü kavramı olan **dili sözden ayırmak**: "a) Toplumsal olanı bireysel olandan; b) önemli olanı daha az önemli olandan ve az çok rastlantısal olandan" ayırmak anlamına gelmektedir. Saussure, **dili**, konuşan kişinin bir işlevi olarak değil; edilgen bir biçimde algıladığı bir ürün olarak değerlendirmektedir. **Dil**, toplumsal bir olgudur. Bu nedenle, birey onu tek başına ne yaratabilir, ne de değiştirebilir. **Dil**, ancak toplumu oluşturan bireylerin bir uzlaşısı ile var olabilir (Saussure, 1967: 16-17).

Saussure'ün geliştirdiği **dil kavramı**, Kurella'nın dil için kullandığı 'yabancılaşma' kavramıyla örtüşmektedir. Kurella'ya göre dil, onu konuşan

bireyin ağızından çıktığı biçimiyle kalmaz. İletiyi alan bireyin yorumuyla değişime uğrar. Böylece dil, ilk biçimine yabancılaşmış olur. Dolayısıyla toplumsallaşmış olur (Kurella, 1981: 211).

Dilin bu özelliklerinin tersine, **söz**, bireyseldir ve bireyin kullanımıyla, yani iletişimle gerçekleşir. **Dil**, bir göstergeler dizgesidir. **Dil** de **söz** gibi somut niteliklidir, her ikisi de bağımsız olarak incelenebilir; ikisi de dilbilimin konusunu oluşturur (Saussure, 1967: 16-18).

Dil ve **sözün** birbirinden bağımsız olarak incelenebileceğini belirtmesine karşın, bu iki olgunun birbiriyle ilişkisi olmayan olgularmış gibi anlaşılmasından yana değildir Saussure. **Sözün** anlaşılması için **dili**; dilin oluşması için de **söz**ü bir zorunluluk olarak kabul etmektedir. Demek ki, dille söz arasında karşılıklı bir bağımlılık vardır. Böyle olmasına karşın, bu iki olguyu ayrı ayrı incelemek gerekir. Bu iki alana da "dilbilim" adı verilebilir, ama iki alan birlikte incelenmemelidir. Dil, birinci derecede önemli olan **dilbilimin**; söz de ikinci derecede öneme sahip **sözbilim**'in konusu olabilir (Saussure, 1967: 22).

Bu ayırmadan sonra, inceleme alanı olarak yalnızca **dili** seçen, ya da kendisini yalnızca **dille** sınırlayan dilbilimin yeri belirginleşmiş olmaktadır.

Coward'a göre, dilin tarih ve toplumla ilişkilendirilmesinin sonucunda, birey maddi sürecin bir parçası olarak ele alınmaya başlamıştır. Ancak yapısalcı yaklaşım bu gelişimi engellemiştir. Yapısalcı yaklaşımda birey, doğumundan önce, "her zaman/ zaten" doğduğu yapıya tabi kılınmaktadır. Bu anlamıyla yapı,

içerdiği öznenin yaşantısını da önceden belirlemiş olmaktadır. Yapısalcılığın dünyası, eksiksiz olarak kurulmuş özne ve nesnelere oluşmaktadır (Coward, 1985: 11-14).

Coward, Saussure'ün dil - söz ayrımını eleştirirken, Saussure'de dilin yapısının bireysel konuşmada (parole) işlevlik kazandığı görüşüne yer vermektedir. Coward'a göre anlam, farklılıklar dizgesinde üretilir. Saussure'deyse anlam, "bireyin ne söylemek istediği" olarak anlaşılmaktadır. Bu durumda, özgül farklılık ilişkilerini üreten bireyin niyeti olmaktadır. Bu yaklaşım, bireyi bilimsel analiz dışına taşımak olur. Dolayısıyla idealist bir yaklaşımdır (Coward - Ellis, 1985: 15).

5.2.4. Eş-zamanlılık (Synchronie), Art-zamanlılık (Diachronie)

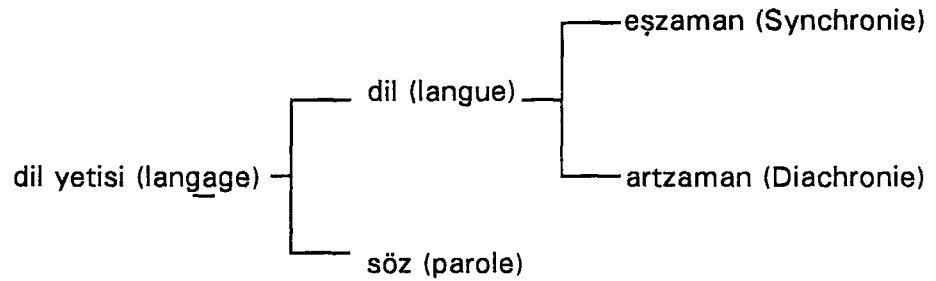
Saussure dili, "sırf kendine özgü düzeni olan bir dizge" olarak tanımlamakta ve satranç oyununu örnek göstererek, bu tanımına açıklık kazandırmaya çalışmaktadır (1967: 27). Satranç oyunu örneğiyle, dilde içsel olanla dışsal olanı ayırmanın kolay olacağına inanmaktadır. Oyunun İran'dan Avrupaya gelmiş olması dışsal bir olgudur. Bununla birlikte, oyunun dizgesini ve kurallarını ilgilendiren her şey içseldir. Oyunda, tahta taşların yerine fildişi taşların konması dizgeyi değiştirmez. Dizge değişmediği için, oyuna bırakıldığı yerden devam edilebilir. Dizge, ancak taşların sayılarının azaltılıp çoğaltılmasıyla önemli ölçüde değişikliğe uğrar. Az ya da çok, dizgeyi değiştiren her şey dilin iç özelliği olarak görülmelidir.

Saussure, dilin dizgeselliği düşüncesinden yola çıkarak, dilbilimi eşzamanlı (synchronisch) dilbilim ve artzamanlı (diachronisch) dilbilim diye ikiye ayırmaktadır. Bunun nedeni, dil dizgesinin incelenmesinde, dili bir durumdan başka bir duruma geçiren ve birbirini izleyen olguların ayrı olarak ele alınması gereğinin belirmesidir. Bu yapılmazsa, dilin belli bir zaman dilimi içinde, zamanın etkisini yok sayarak incelenmesiyle, evrimsel olarak incelenmesi birbirine karışır (Saussure, 1967: 96).

Bu yaklaşımın sonucu olarak, dilin sınırlı bir zaman içindeki durallığını inceleyen dilbilime eşzamanlı (synchronisch) dilbilim; dilin ardarda gelişim ve değişim evrelerini inceleyen dilbilime de artzamanlı (diachronisch) dilbilim denmektedir. Eşzamanlı ve artzamanlı bakış açıları arasındaki karşıtlık uzlaşmaz niteliklidir. Uzlaşmazlıklarına karşın, bu iki bakış açısı hem birbirinden bağımsızdır, hem de birbiriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır. Bu ikili durum, yöntem olarak eşzaman incelenmeden artzamanın incelenemeyeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır (Saussure, 1967: 96-104).

“Genel dilbilgisi” olarak adlandırılan ne varsa, eşzamana aittir. Genellikle dural dilbilimle uğraşmak, dil tarihiyle uğraşmaktan daha zordur. Evrimsel olgular, daha kolay kavranabilir olgulardır. Eşzamanlılık kavramı içinde ele alınan dil durumu, gerçekte değişmez bir nokta değildir. Az çok bir süresi olan zaman dilimidir. Bu on yıl olabileceği gibi, bir kuşağı da kapsayabilir. Yüz yılı da aşabilir. Aynı zaman diliminde bulunan iki dilden biri değişime uğrarken, diğeri hiç değişmeyebilir. Birincisiyle ilgili inceleme artzamanlı, ikincisiyle ilgili inceleme

de eşzamanlı olacaktır. Belli bir zaman dilimi içinde az da olsa dil değişir. Dilde belli bir durumu incelemek için, önemsiz değişiklikleri görmemek gerekir (Saussure, 1967: 120-121).

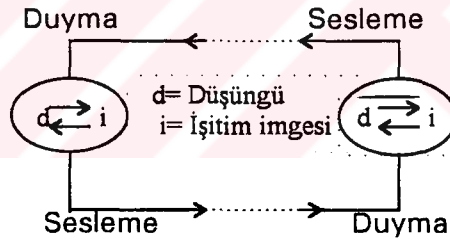
(Saussure, 1967:117)

Saussure, eşzamanlı inceleme yöntemini tanımlarken, belli bir zaman kesitinde ısrar etmektedir. Bunun nedeni, dilbilimin araştırma yöntemini diğer doğabilimlerinin yöntemine yaklaştırmak istemesidir. Çünkü, doğabilimleri incelemelerinde somut olgulardan; elde olanlardan yola çıkar. Dirimbilim (biyoloji), bir solucanın kesitini incelerken, önce solucanın tarihinden başlamaz. Doğrudan elindeki somutluklardan yola çıkarak, solucanın evrimini araştırmaya yönelir. Özellikle Saussure'ün yaşadığı dönemde, fiziksel kesinlik istenir. Saussure'ün tarihsel-karşılaştırmalı dilbilim çalışmalarına tepkisi de buradan gelmektedir. Bu çalışmalarda dilin kendisinden çok, dil dışı olguların araştırılması söz konusudur. 20. yüzyıl bilimi, olgu türlerini sınıflandırdığı gibi, araştırma evrenini de sınırlar. Ayrıca, bilimin her tanımında bir dizgeden ve bir yöntemden söz edilmektedir (bkz. 2.1. ve 2.2.1.).

5.2.5. Gösterge, Gösterilen, Gösteren

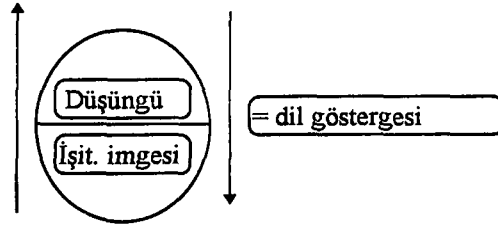
Saussure, dili bir göstergeler dizgesi olarak tanımlamıştı. Bu durumda sözcükler de birer göstergedir. Dil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olduğundan; bireysel kullanımın gerçekleşebilmesi için, en az iki kişinin bulunması zorunludur. Üzerinde uzlaşmış göstergeler (sözcükler) dizgesi, en az iki kişinin bildirişimiyle işlerlik kazanır (Saussure, 1967: 14).

Sözcükler, kendisinden başka bir şeyin yerine geçer, yerine geçtiği şeyi temsil eder. Sesin tek başına bir anlamı yoktur. Ses, ses özelliğinin dışına çıkıp, başka bir şeyin yerine geçtiği zaman göstergeye dönüşür. Saussure, göstergenin iki kişi arasındaki dönüşümünü, aşağıdaki çizimle göstermektedir:

Çizimi somutlaştırmak gerekirse: Ayşe'nin Ali'ye örneğin 'kitap'la ilgili bir iletisi varsa, 'kitap'a ilişkin tasarım Ayşe'nin beyinde vardır. 'Kitap'la ilgili, **düşüncü** (Vorstellung) olarak adlandırılabilen bilinçsel olgular, dilsel göstergeler ve işitim imgesi biçiminde Ali'de de vardır. Bu anlıksal bir olgudur. Anlıksal olguyu fiziksel süreç izler. Yani, kitaba ilişkin seslemin Ayşe'nin ağzından çıkıp Ali'nin duymasına kadar olan süreci kapsar. Sesin Ali'nin beyinine ulaşmasıyla,

beyinde işitimi imgesi ve düşünüyü (Vorstellung) birleşir. Bu kez Ali'den Ayşe'ye aktarılacak bir ileti için aynı yol izlenir (Saussure, 1967: 14).

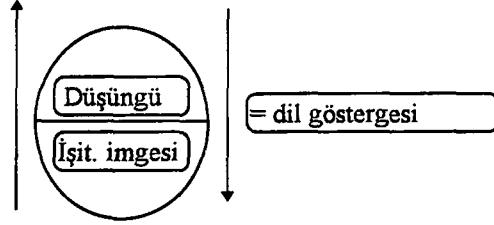
Dilsel göstergede bir adla bir nesne birleşmez; bir düşünüyü (Vorstellung) bir işitimi imgesi (Lautbild) birleşir. Düşüğü ve işitimi imgesi anlalsal (psychisch) özelliklidir. Saussure, göstergelyi düşünüyü işitimi imgesinin birleşimi olarak tanımlamaktadır. Düşüğü yerine gösteren, işitimi imgesi yerine de gösterilen kavramlarının kullanılmasını önermektedir (Saussure, 1967: 76-79).

Burada düşünüyü sözcüğü üzerinde durmak gerekmektedir. Almancadaki "Vorstellung" kavramı, çeşitli dilbilimcilerce (Saussure, 1985: 14-71: Çev. Berke Vardar; Rifat, 1990: 17; Kıran, 1986: 61) "kavram" olarak Türkçeleştirilmiştir. Oysa, 'kavram' sözcüğü Almancadaki "Begriff", "Terminus", "Konzept" sözcük ya da kavramlarıyla karşılanır. Türkçede de bu anlamıyla kullanılmaktadır. "Vorstellung" yerine "düşüğü" sözcüğü önerilebilir.

5.2.6. Göstergenin Keyfiliği (Beliebigkeit)

Düşüğüye gösterenlik yapan seslerin, ilgili düşünüyü içsel bir bağlantısının olmadığı görüşündedir Saussure. Örneğin, "güneş" düşünüyünün

beyinde işitimi imgesi ve düşünüyü (Vorstellung) birleşir. Bu kez Ali'den Ayşe'ye aktarılabak bir ileti için aynı yol izlenir (Saussure, 1967: 14).

Dilsel göstergede bir adla bir nesne birleşmez; bir düşünüyüyle (Vorstellung) bir işitimi imgesi (Lautbild) birleşir. Düşünyü ve işitimi imgesi anlrsal (psychisch) özelliğidir. Saussure, göstergelyi düşünüyüyle işitimi imgesinin birleşimi olarak tanımlamaktadır. Düşünyü yerine gösteren, işitimi imgesi yerine de gösterilen kavramlarının kullanılmasını önermektedir (Saussure, 1967: 76-79).

Burada düşünüyü sözcüyü üzerinde durmak gerekmektedir. Almancadaki "Vorstellung" kavramı, çeşitli dilbilimcilerce (Saussure, 1985: 14-71: Çev. Berke Vardar; Rifat, 1990: 17; Kıran, 1986: 61) "kavram" olarak Türkçeleştirilmiştir. Oysa, 'kavram' sözcüyü Almancadaki "Begriff", "Terminus", "Konzept" sözcük ya da kavramlarıyla karşılanır. Türkçede de bu anlamıyla kullanılmaktadır. "Vorstellung" yerine "düşünyü" sözcüyü önerilebilir.

5.2.6. Gösterenin Keyfiliğı (Beliebigkeit)

Düşünyüye gösterenlik yapan seslerin, ilgili düşünüyüyle içsel bir bağlantısının olmadığı görüşündedir Saussure. Örneğini, "güneş" düşünüyüsünün

“güneş” ses dizilimiyle hiçbir biçimde ilişkisi yoktur. Bu ses dizilişi, başka bir ses dizilişiyle de karşılanabilir; yeter ki toplumsal bir uzlaşma olsun. Birbirinden farklı dillerin oluşu da, özünde bunu kanıtlamaktadır. “güneş” sözcüğünü, Almandada “Sonne” sözcüğünün karşıladığı gibi. Saussure bu durumu, “gösterenin keyfiliği” (Beliebigkeit des Zeichens) olarak tanımlamaktadır (Saussure, 1967: 79).

Saussure, göstergeyi keyfi (beliebig) olarak görmekle, bir yandan da tarihsellikten kopmuş olmaktadır. Herhangi bir şey, keyfi ya da rastlantısal olarak değerlendirmeye sokulduğunda, tarihsellikten kopar. Bu da, Saussure’ün tarihsel-karşılaştırmalı dilbilime karşı bilinen tutumudur: Geçmiş zaten dilde vardır. Bu nedenle, geçmişle uğraşmak gerekmez.

Burada yine bir kavram sorunuyla karşılaşılmaktadır. “Genel Dilbilim Dersleri” adıyla çevirdiği Saussure’ün yapıtında Berke Vardar, Almanca “Beliebigkeit” kavramını “nedensizlik”, Özcan Başkan da aynı kavramı “saymaca” olarak Türkçeleştirmiştir. Önerilen her iki kavram da, “Beliebigkeit” sözcüğünün anlamını tam olarak karşılamamaktadır. Bu nedenle “Beliebigkeit” kavramının karşılığı olarak, ‘keyfilik’ sözcüğü tercih edilmiştir.

5.2.7. Gösterenin Çizgisel Niteliği

Saussur’e göre (1967: 82), işitilebilir nitelikli gösteren, zaman içinde oluşur. Zamanın belirlediği bir özelliğe sahiptir. Zamansal bir yayılım gösterir. Bu yayılım, bir tek boyut içinde ölçülebilir; o da bir çizgidir. Görülebilir gösterenler; aynı anda en, boy, renk, yükseklik gibi çeşitli boyutları içindeki bileşenlerini

sergileyebilir. Bu özellik, işitilebilir nitelikli gösteren için geçerli değildir. Çünkü, en, boy, yükseklik gibi boyutların sözle aynı anda ifade edilmesi olanaksızdır. İşitilebilir gösterenlerin yalnızca zaman çizgisi vardır. "Elisabeth Hauer, romanlarını tanıtıyor" derken, sözcükler zamansal olarak ardarda sıralanmak zorundadır.

Saussure'ün bu kuramından, kimi mantıksal önermelere ulaşılabilir:

1. İki kavram aynı anda seslendirilemez.
2. Sözdizimde, bir sözcük kendisinden önce ve kendisinden sonra ancak bir sözcükle yanyana gelebilir.
3. Boğumlamayla oluşan sesbirimlerin dizilişi de ancak zaman çizgisi üzerinde gösterilebilir. İki harf aynı anda kullanılamaz.

5.2.8. Göstergenin Değişmezliği ve Değişebilirliği

Saussure; gösteren, temsil ettiği düşüncü (Vorstellung) açısından özgür olarak seçilse bile, kendisini kullanan toplulukla ilişkisi bakımından özgür olamayacağı, topluluğun bu göstereni zorunlu olarak benimseyeceği düşüncesindedir. Topluluğun bu konuda herhangi bir görüş bildirmesi istenmez. Dilin seçtiği gösteren, bir başka gösterenle değiştirilemez. Bu seçimi ne birey yapar ne de toplum. Yani, "ağaç" düşüncüsü ile, a-ğ-a-ç işitim imgesi birleşimi ç-a-ğ-a olarak değiştirilemez. Saymaca olarak adlandırılan bu seçim, dilin kendisine aittir. Bu nedenle, dil salt bir sözleşme olarak düşünülemez. Dil göstergesi de, asıl bu yönüyle incelenmelidir (Saussure, 1967: 83).

Saussure'ün göstergenin değişebilirliğine ilişkin görüşleri, yeterince açık değilse de; büyük bir olasılıkla değişebilirliği yine değişmezlikle açıklamak istemektedir. Yukarıdaki "ağaç" örneğindeki değişmezlik, ancak dil seçerse değişebilir. Bu da, görüngü ile işitim imgesinin değişmesi anlamına gelmektedir. Bu değişikliği birey değil, dilin kendisi yapar (Saussure, 1967: 87-88).

6. YAPISAL DİLBİLİMDE YENİ GELİŞMELER

6.1. CHOMSKY VE ÜRETİMSSEL DİLBİLGİSİ

Noam Chomsky'nin, Ferdinand de Saussure'ün dil anlayışını bilimsel bir temele oturttuğu ve yapısal dilbilim alanında devrim yaptığı görüşü yaygındır. Chomsky, Amerikan yapısalcılarında n L. Bloomfield'in geliştirdiği "dağılımsal dilbilim" in sınıflandırıcı yaklaşımını aşan ve "üretici dönüşümsel dilbilim" kuramının yaratan kişi olarak bilinmektedir.

Chomsky, dilbilimsel çözümlenin tek yönteminin sınıflandırma ve ayrıştırma olduğunu belirten Saussure'ün görüşlerine karşı çıkar. Chomsky'ye göre, bu yöntemin kullanımında dilbilimci, içerisinde çözümlenmiş birimlerin düzenlendikleri kalıpları belirler. Bu kalıplar, ya sözdizimsel, yani konuşmanın akışında kalıpların sözcük sözcük dizimi, ya da paradigmatik (konuşmanın akışında aynı durumda bulunan) birimler arası bağıntıdır. Oysa, böyle yapay bir çözümlenme, "derin yapı"nın anlaşılmasını sağlamaz (Chomsky, 1973: 38-39).

6.1.1. Üretimsel Dilbilgisinin Kaynakları

Üretimsel dilbilim kuramı, dilbilimci Noam Chomsky'nin Descartes'ın usçu felsefesini ve bu felsefenin etkisi altında olan Port Royal manastırındaki rahip bilginlerin yazdıkları 'evrensel dilbilgisi'ni yeniden yorumlamasıyla ortaya çıkmıştır. Port Royal'de yazılan dilbilgisi, Descartes'ın diğer türler arasında insanı tanımlayış biçiminden esinlenmiştir. Descartes'a göre, insan salt mekanik olarak değerlendirilemeyecek bir yetiye sahiptir. Bu yeti düşünme ve dil yetisidir. Dil, insan türüne özgüdür. Port Royal bilginleri de, tek insan türüne özgü olan dilin, tüm diller için geçerli olabilecek ortak kurallarının da olması gerektiği görüşündedir (Arens, 1969: 89-90; Chomsky, 1971: 5-6; Chomsky, 1973: 25).

Chomsky, Descartes'ın dile ilişkin görüşlerine dayanan dilbilimi (Cartisianische Linguistik) irdelerken şu görüşlere yer vermektedir:

Descartes'ın görüşlerine dayanan dilbilimin temel öğretisi, dilbilgisel yapının genel özelliğinin tüm dillerde ortak oluşunda ve düşüncenin temel özelliklerini yansıtmasında yatmaktadır. Felsefi dilbilgicileri, ayrıntılı bir dilbilgisinden (grammaire particulière) çok; genel bir dilbilgisine (grammaire générale) yoğunlaşmaya zorlayan, bu sayıltıdır. Bu sayıltı aynı zamanda Humboldt'un, derinlemesine bir çözümlenimin toplumsal olduğu kadar bireysel çeşitliliği de temel alan ortak bir "dil biçimi"ni göstereceği kanısını da ifade etmektedir. Buna göre, insan dilinin çeşitliliğinin sınırlayacak, belli dilsel evrensellikler bulunmaktadır (Chomsky, 1971: 79).

Chomsky de, bir dilin nasıl kullanıldığı ve nasıl öğrenildiğini tüm dilleri kapsayacak biçimde bağımsız olarak araştırmak için, bilişsel (kognitiv) bir dizgenin zorunlu olduğuna değinmektedir. Çıkış noktası Descartes olmasına karşın, 'bilişsel bir dizge'den söz etmesiyle Descartes'ten ayrılmaktadır. Bu dizge öyle bir dizge olsun ki, çocukluktan başlayarak gelişen, çok sayıda başka etkenlerle karşılıklı etkileşim içinde gözlemlenen davranış biçimini belirlesin; bunun sonucu olarak da, dilbilimle ilgili teknik bir kavrama ulaşılsın. Chomsky, dil yetisi (Sprachkompetenz) dizgesinin ayrı tutulması gerektiğini; bu dizgenin yapısal dilbilimin yapay yöntemlerle geliştirdiği kavramlardan farklı olduğunu belirtmektedir. Basit ve doğrudan verilmiş olguları tanımlamak için geliştirilen kuramlar ve modeller, dil yetisinin gerçek dizgesini ayırtmamaktadır. Salt tanımlardan oluşan matematiksel bir denklem (Extrapolation), dil yetisinin kendine özgülüğünü kavrayamaz. Zihinde kurgulanan yapılar; bir başka deyişle bilişsel-zihinsel gerçeklikler, bir denklem özelliğinde olmadıkları için; kavramların işlenmesiyle geliştirilebilen karmaşık bileşimler ve karmaşık yapılardan nitelik bakımından farklıdır (Chomsky, 1973: 15).

Chomsky, üzerinde tartışılan bu konular için, düşünce ve insan dilinin doğasının yeniden incelenebileceği; bunun da ancak "Büyük Düşünürler Yüzyılı" olan 17. yüzyılı yeniden gözden geçirmekle olanaklı olacağı görüşündedir. Çünkü, "Orada modern bilimin temelleri ve bizi sürekli rahatsız eden sorunlar açık olarak biçimlendirilmiştir" (Chomsky, 1973: 17). İşte Chomsky'yi Descartes'a ve Port-Royal'e götüren neden de budur.

Chomsky'ye göre, Port - Royal dilbilgisinin getirdiği bir yenilik, dilbilgisel bir birim olan 'söz öbeği' (Phrase) kavramının öneminde yatmaktadır. Port-Royal öncesi dilbilgisi çalışmaları, daha çok sözcük grupları ve çekimlerle ilgilidir (Chomsky,1973: 34).

Port-Royal rahiplerince yazılan dilbilgisindeki, Chomsky'nin kuramının da çıkış noktası olan kimi bölümleri verebilmek için, Arens'in alıntısına başvurdum (1969: 90-91). Alıntıda yer alan Port-Royal rahiplerinin görüşüne göre, insanlar düşüncelerini ifade etmek için, yalnızca sözcük üretmekle kalmaz, aynı zamanda düşüncenin en önemli biçimi olan, pozitif savlari da üretirler. Bir sözcük olan eylemin asıl amacı, ifadeyi tanımlamaktır. Buna göre, eylemin, insanın düşüncesinde ürettiği bir tümcenin iki öğesi arasındaki bağlantıyı ifade etmekten başka bir kullanımı yoktur. İnsanlar, düşüncelerini en kısa yoldan ifade etmek eğiliminde olduklarından, bir sözcüğe başka anlamlar da eklerler. Örneğin: "Kuş canlanıyor" tümcesi, "canlı oluş"u içerdiği için, "Kuş canlıdır" biçimine de dönüştürülebilir. Bu örnekler çoğaltılabilir.

6.1.2. Yüzey Yapı, Derin Yapı

Chomsky, Port-Royal'in dilbilgisi kuramını değerlendirirken; bu dilbilgisi kuramında, bir söz öbeğinin (Phrase) karmaşık bir düşüngüye denk düştüğünü vurgulamaktadır. Bir tümce, birbirini izleyen ve yeniden öbek olarak parçalanan öbeklere ayrılmakta ve bu böyle sözcük düzeyine ininceye kadar devam etmektedir. Chomsky, bu yolla, ilgili tümcenin "**yüzey yapı**"sının (Oberflächenstruktur) çıkarılabileceğini söylemekte; Port-Royal dilbilgisinin,

oldukça dizgesel bir biçimde 'yüzey yapı'nın bir çözümlemesine dayanmasına karşın, böyle bir çözümlemenin uygunsuzluğunu saptamasını da ilginç bulmaktadır. Port-Royal dilbilgisine uygun olarak yüzey yapı, sırf maddi olarak duyulabilir bileşenlerine (sese) denk düşmektedir. Eğer, ileti yüzey yapıyla örtüşür bir biçimde verilirse; bu durumda doğrudan sese değil de, anlama bağlı olan "derin yapı"dan söz etmek gerekir (Chomsky, 1971: 34). Başkan'ın (1988: 241) aşağıdaki örnekleme, Chomsky'nin sözünü ettiği örtüşen tümcelerde "yüzey yapı" ve "derin yapı" ayrımını somutlaştırmaktadır (Ayrıca benzeri bir örnek için bkz.: Hundsnurscher, 1982: 179-183):

Çocuk susuyordu.

Çocuk susuyordu.

Bu tümceler yüzey yapı, yani fiziksel seslem bakımından aynı tümcelerdir (Chomsky, 1973: 52). Oysa anlamları farklıdır. Bu tümceler, ancak derin yapıları, yani tümcedeki tüm anlam öğeleri ortaya çıkarılınca anlamları farklılaşır:

Çocuk susmak

Çocuk susamak

Çocuk susuyor idi

Çocuk susuyor idi

Çocuk susuyor idi

Çocuk susuyor idi

Çocuk susuyor di

Çocuk susuyor di

Çocuk susuyor du

Çocuk susuyor du

Çocuk susuyordu

Çocuk susuyordu

Chomsky, derin yapının düşünsel işlemlerle –kendisi buna dilbilgisel dönüşüm (grammatische Transformation) olarak adlandırmaktadır– yüzey yapıyla ilişki kurduğuna işaret etmekte ve şunları söylemektedir:

Her dil, sesle anlam arasındaki özel bir ilişki olarak görülebilir. Port-Royal kuramından mantıksal sonuçlar çıkarıldığı zaman; bir dilin dilbilgisi, derin ve yüzey yapıları, ayrıca bu iki yapı arasındaki dönüşümsel (transformationell) ilişkinin niteliklerini gösteren bir kurallar dizgesini içermek zorundadır (Chomsky, 1973: 35).

Humboldt'un 1830'larda , 'Konuşucu sonlu araçlarla sonsuz kullanım sağlar' biçiminde geliştirdiği düşüncesine gönderme yapan Chomsky, bu durumda Humboldt'un dilbilgisinin, sonsuz sayıda çok, uygun bir biçimde üst üste yüzey ve derin yapılar üreten kuralların sonlu bir dizgesini kapsamı gerektiği sonucuna varmaktadır (Chomsky, 1973: 35).

Derin ve yüzey yapıları tümce ağacında göstermek için, öncelikle kısaltmaların belirlenmesi gerekecektir. Kısaltmalar ve Türkçe örnekler için, bakınız Aksan, 1995:138-145.

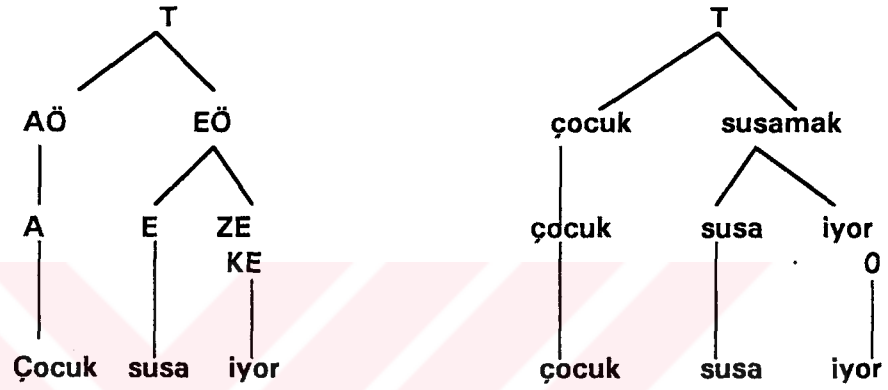
A	ad	AI	adıl
AÖ	ad öbeği	BE	belirtme eki
E	eylem	EE	ekeylem
EÖ	eylem öbeği	KE	kişi eki
ÖA	önad (sıfat)	T	tümce
ZE	zaman eki	O	kullanılmayan adıl

1. Geçişsiz Eylem Tümcesi

- a) T   AÖ - EÖ
- b) AÖ   A
- AI
- O
- c) EÖ   E + ZE + KE

Burada, bir eylem tümcenin yapısı daha önce saptanmış olan kısaltmalarla gösterilmektedir.

"Çocuk susuyor" tümcesindeki yapı kuralının, tümce ağacıyla gösterilişi:

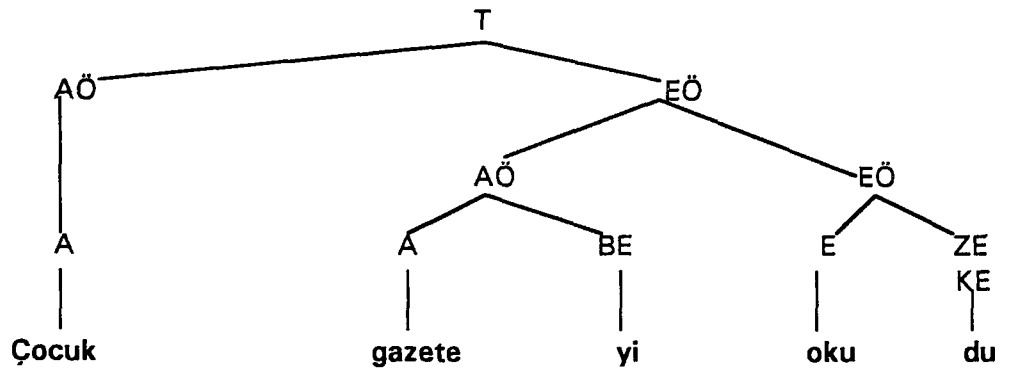
2. Geçişli Eylem Tümcesi

a) T AÖ + EÖ

b) AÖ A
Aİ
O

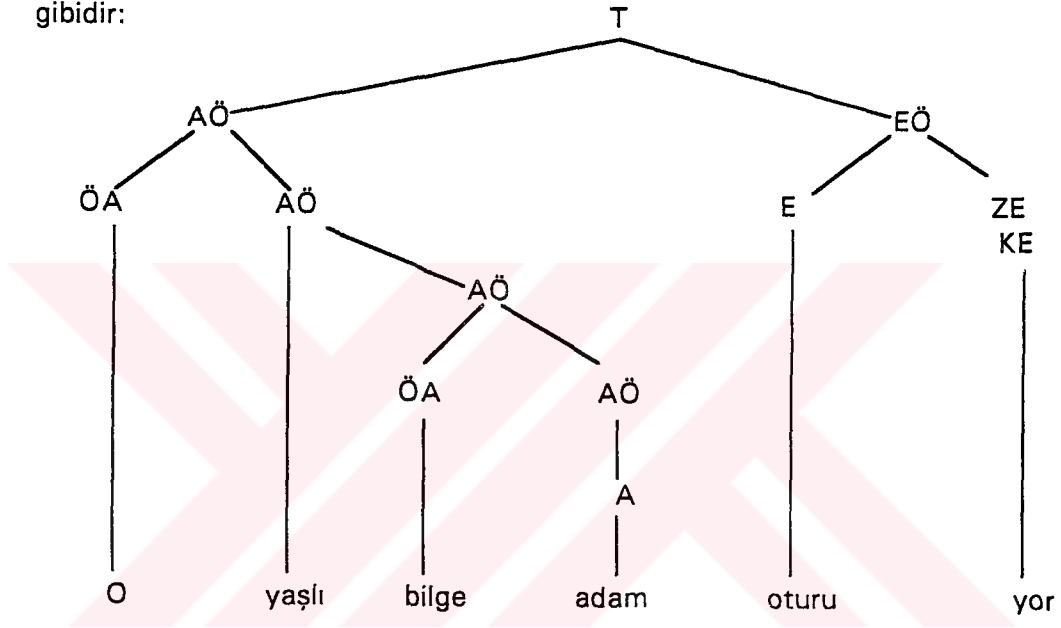
c) EÖ AÖ + BE + E + ZE + KE

"Çocuk gazeteyi okudu" tümcesinin, tümce ağacında gösterilişi:

Derin yapıyla, bu tümcelerin daha karmaşık biçimleri de retilbilir.

"*O yaşlı bilge adam oturuyor*" tümcesinin tümce ağacında dizilişi aşağıdaki gibidir:

2. Ad Tümcesi

a) T   A + E

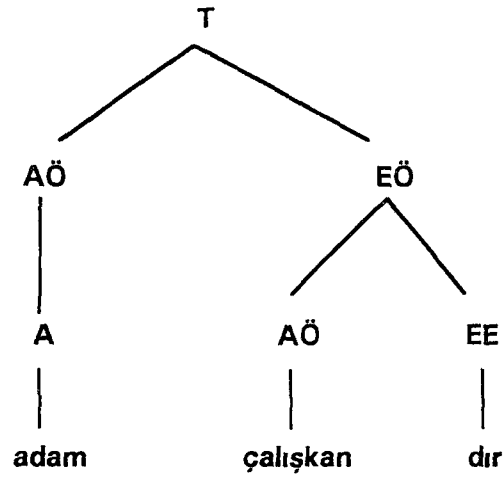
b) A   A
          A
          I
          O

c) E   A + EE

A
I
A

Yapının dizge ağacıyla gösterilişi :

Chomsky'de, **yüzey yapı**, **derin yapı** ve **dönüşüm** dilin işleyişine ilişkin yapıyı gösteren ve birbirini gereksinen kavramlar olarak görmek gerekmektedir. Bu yaklaşımla ulaşmak istediği amaç, daha önce de belirtildiği gibi, dilin sonsuz kullanımıyla sonlu bir dizgeye ulaşmaktır.

Dönüşüm ancak derin yapıda gösterilebilir. Bu da dilbilgisel işlemleri gerektirir. Dönüşüm tuncenin anlamını değiştirmemektedir. Örneğin: **"Ali kapıyı açtı"** tuncesi, **"Kapı açıldı"** biçiminde de kullanılabilir. Birinci tuncede özne olan **Ali**, ikinci tuncede **"I"** sesi ile edilgenleştiği için, yerini **"Kapı"** sözcüğüne bırakmaktadır. Tuncede, edilgenlik eki, zaman eki, ya da soru eki alırken asıl anlam olan **"kapı aç"**ta bir anlam değişikliği olmamaktadır. Tüm dillerde ortak olan özellik de budur. İnsan zihni, bu dilbilgisel dönüşümü amacına göre gerçekleştirebilmektedir. Tuncenin temel yapısı değişmemekle birlikte, dönüşüm, **yer değiştirme**, **silme** ve **eklemelerle** olmaktadır. Bir tuncenin

anlamını veren önergeler dizgesi, ekleme, yer değiştirme, silme gibi işlemler zihinde üretilmektedir (Chomsky, 1973: 52):

1. Kapı aç
2. Ali- kapı-yı aç - tı.
3. Kim - kapı- yı aç- tı ?
4. Kapı -yı aç- tı - mı ?
5. Kapı aç-ıl-dı- mı ?
6. Kapı dün akşam aç- ıl-dı

Görüldüğü gibi, tümceye ne kadar eklenti yapılırsa yapılsın, asıl anlam değişmemektedir. Daha karmaşık bir tümcede de bu genellik görülebilir.

Arens (1969: 610), Chomsky'nin dil kuramını aşağıdaki gibi özetlemektedir:

Anlam		= Karışık anlambilimsel özellikler
Sözdizim	Derin yapı	= Soyut tümce ağacı
	Yüzey yapı	= Somut tümce ağacı
Ses yapısı	Biçim-sesbilimsel yapı (morphologische Str.)	= Sınıflandırma tablosu
	Sesbilimsel yapı (phonetische Struktur)	= Sesbilimsel tablo

6.1.3. Üretimsel Dilbilimde Yeti (Kompetenz) ve Başarım (Performanz)

Ferdinan de Saussure'ün "dil" (langue) ve "söz" ayrımı, Chomsky'nin yeni bir yaklaşımıyla "yeti" (Kompetenz) ve "başarım" (Performanz) ya da kullanım biçiminde görülmektedir.

N. Chomsky, dili, konuşucu-dinleyicinin **başarımı** olarak incelemektedir. Dilsel **yeti**yi (Kompetenz) de, konuşucu-dinleyicinin kendi anadilinde sahip olduğu sezgisel bir bilgi ve bu bilgiyi olanaklı kılan düşünsel araçlar olarak tanımlamaktadır. Dilbilgisinin görevinin, konuşucu-dinleyicinin dil yetisini betimlemek olduğunu ileri sürmektedir (Lewandowsky, 1990: 569). **Dil yetisi** (Kompetenz), her insanda gizil bir biçimde var olan dilsel bir dizgedir ve anadilini konuşan bireye, hiçbir öğrenim görmemiş olsa da bilmediği, duymadığı, söylemediği bütün tümceleri üretebilme ve onları anlayabilme olanağı verir. Chomsky'ye göre, edinç ya da dil yetisi dizgesi, yapısal dilbilimin yapay yöntemlerle geliştirdiği kavramlardan farklıdır (Chomsky, 1973: 15; Helbig, 1983: 297). Ayrıca, birey, bu edinçle, herhangi bir tümcenin dilbilgisi kurallarına uygun olup olmadığını anlayabilir.

Çapan'a göre, dil ve iletişim, konuşma ve dinleme olarak iki temele dayanır. Konuşma ve dinleme aynı zamanda psikolojik bir davranış olduğundan psikologları da ilgilendirmektedir. Bilişsel psikolojinin konusu, dilin zihin ve bellekteki sürecini ve işleyişini incelemektir. Ayrıca dil, bir davranış biçimi olduğu için, davranış psikolojisinin; dil edinimi de belli bir süreç içinde gerçekleştiği için, gelişim psikolojisinin konusudur (Çapan,1987: 26).

Chomsky, dil yetisi kavramını yani "bir dilin bilgisini", "gizil bir güç olarak var olan sonsuz sayıda tümcenin özel anlamı ve biçimini belirlemede, karşılıklı etkileşim temeline dayanan kurallardan oluşmuş, soyut bir dizge" biçiminde tanımlamakta ve açıklamasını şöyle sürdürmektedir: "Böyle bir dizgeyi, yani dönüşümsel bir dilbilgisiyle ilgili bu dizgeyi, Humboldt'un "dilini biçimi"

düşüncesinden çıkarabiliriz. Bunu, Humboldt'un, bu konudaki ünlü "insanın dil yapısının çeşitliliği" çalışmasında görebiliriz. [...] Humboldt, böyle bir dilbilgisini sürekli yaratılan bir kurallar dizgesi olarak görmektedir. Ne var ki, ilginç olan, bu yaratının hem kapsamının hem de yönteminin tam olarak belli olmayışdır" (Chomsky, 1973: 118).

Chomsky'nin geliştirdiği **başarım** (Performanz) kavramı da, **dil yetisi** (Kompetenz) denilen dizgenin, değişik biçimlerde gerçekleşmesidir. **Başarım**, dilin kullanımındaki dil dışı özelliklerini kapsar. **Dil yetisi**, bir dilin konuşucusunun örtük olarak bildikleriyken; **başarım**, konuşucunun edimidir. Kullanıma, konuşucunun yeteneği, sosyal çevresi gibi başka öğeler de girmektedir. Edinçle kullanım birbiriyle karşılıklı ilişki içindedir. Ne var ki, **başarım** = kullanım, ancak **dil yetisine** dayanan örtük kuramla incelenebilir (Helbig, 1983: 298). Örtük kuram, bireyin konuştuğu dili, bilincinde olmasa bile; ses, anlam ve sözdizim kurallarına uygun olarak kullanması diye tanımlanabilir (Çapan, 1987: 26).

Chomsky'nin dilin yapısını yeni bir yöntemle ele alışı, yapısal dilbilim çalışmalarına da yeni boyut kazandırmaktadır. 'Dil yetisi' kavramı, Humboldt, Saussure ve Chomsky'de anlam değiştirmemiştir. Dilbilimin temel sorunu, dilin bütün dilleri kapsayacak genelliklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu nedenle, Saussure, dilbilimi kendi alanına çekmek ve dilbilimde yapısal yöntemi uygulamakla modern dilbilimin kapılarını açmıştır. Bununla birlikte, tüm diller için geçerli olabilecek genelliklerine ulaşamamıştır. Chomsky de dilin genelliklerini arama çabasındadır. Yapısal dilbilime getirdiği yeniliklere karşın, dilin genellikleri tartışması günümüzde de sürmektedir.

7. BİLİNER DİLBİLİM AKIMLARININ TÜRKİYE'DEKİ DİL ÇALIŞMALARINA ETKİSİ

Humboldt, "Yeryüzünde hiçbir yer yoktur ki, başka dillerden ve başka topluluklardan etkilenmemiş olsun" demişti. Humboldt'un bu tümcesi 'Yeryüzünde hiçbir yer yoktur ki, başka toplumların kültürlerinden etkilenmemiş olsun' biçiminde de kullanılabilir. Tümce bu biçimiyle, kültürün geçişli ve öğrenilebilir olmasını; ayrıca hiçbir kültürün yaratıldığı ortamla sınırlı kalamayacağını tanımlamaktadır (Kula, 1992: 28).

Batı'da gelişen çeşitli dilbilim akımlarının Türkiye'deki dil çalışmalarına etkisi, daha çok kültürün yukarıda tanımlanan özellikleri çerçevesinde ele alınacaktır. Türkiye'deki dil çalışmalarına ilişkin değerlendirmeler, Tanzimat'tan başlayarak, 1960'lı yılların başlarına kadar olan dönemi kapsayacaktır.

7.1. Osmanlı - Batı Etkileşimi

Osmanlı İmparatorluğu fetihler yoluyla da olsa, Batı ile hep ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkiler sürecinde, kültürel etkileşimin olmaması düşünülemez. Tarihteki diğer imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da toplumların deviniminden payına düşeni alması kaçınılmaz olmuştur. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin yazı dili Arapça-Farsça-Türkçe karışımı bir dil olan Osmanlıca iken; özellikle İmparatorluğun son dönemlerinde, yazı dilinde yalınlaştırma çabaları görülmektedir. Aynı dönemde, dili yalınlaştırma çabalarının yanında, ulusal dil Türkçe de ilgi görmektedir. Bu

etkinlikler, Cumhuriyet dönemindeki dil çalışmaları açısından bir başlangıç oluşturduğundan; Batı'daki gelişmelerden devletin ve aydınların nasıl etkilendikleri; aydınların özgün koşullarda nasıl bir tutum sergiledikleri önem kazanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, toplumsal üretim düzeyini ordunun savaşım gücü belirlemektedir. Bu gücün azaldığı yerde, Osmanlı Devleti ile Batı arasındaki ekonomik dengenin de bozulacağını görmek zor değildir. İşte bu denge, 17. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlar. 17. yüzyıl sonlarına kadar düşünsel alanda da önemli bir gelişme görülmez. 18. yüzyılda Batı'da makina çağı başlarken, Osmanlı İmparatorluğu ancak Rönesans'ın teknik ve ekonomik düzeyindedir (Steinhaus, 1973:29-35).

17. yüzyılın sonlarında bozulan bu dengenin, Batı'daki teknik yöntemlerin kopya edilmesiyle giderilebileceği sanılır. Çeşitli savaşlardaki yenilgilerden sonra, Batı düzeyine ulaşmanın, ancak reformlarla gerçekleşeceği düşüncesi yaygınlık kazanmaya başlar. Reformlarda askeri alanlar ön planda tutulmaktadır. En başta, Batı'daki biçimiyle çağdaş eğitim kurumları oluşturmak ve okullara yabancı dil dersi koymak; giderek yabancı dilde öğretim yapan okullar açmak gereği duyulur. 1734'de Hedesehane; daha sonra da 1839'da son biçimini alacak olan "Mektebi Tıbbiye" açılır. Bu okulların açılmasıyla, Batı teknik ve bilgileri kullanılmaya başlanır. Batı kitapları Türkçeye çevrilir. 1773'de Deniz Mühendislik Okulu açılarak, programına yabancı dil dersleri konur (Ergin, 1977:2160-2163).

Matbaanın kuruluşunu, Türk aydınlanması için bir dönüm noktası olarak görmek gerekir. 15. yüzyılda Osmanlı Devleti içindeki çeşitli azınlıklara matbaa kurma izni verilirken, Türkçe ve Arapça kitap basma yasağı ancak 1727'de kaldırılır. 1727'de İbrahim Müteferrika tarafından kurulan ilk matbaa ile 1729-1741 arasında 17 kitap basılır. Basılan kitaplar, sözlük, tarih, coğrafya, matematik, askerlik vb. konularla sınırlıdır. 18. yüzyılın sonuna kadar basılan kitap sayısı 45'i geçmez. 1875'e kadar 2900 kitap basılır. 1875-1923 arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda basılan kitap sayısı 20550 kadardır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 10: 2824).

1789-1807 arasında, yani Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa görüş ve düşüncesi yaygınlaşır. Bu dönemde, Avrupa'da sosyal bilimlerin öncüleri ortaya çıkarken, Osmanlı İmparatorluğu Ortaçağ skolastik düşüncesinin egemen olduğu feodal bir devlet konumundadır (Steinhaus,1973: 39).

Devletin sürekli gerilemesi karşısında Osmanlı aydınları, iki çelişik tutum sergilemektedir. Aydınlar bir yandan Batı'nın devlet kurumlarına, bilimsel ve kültürel alandaki ilerlemesine, edebiyatına hayranlık duyarken, bir yandan da Batı'yı devlet bağımsızlığına kasteden düşman olarak görmektedir. Namık Kemal, bu iki çelişik tutuma örnek olarak gösterilebilir (Borolina - Sonina, 1980: 44).

Halil Rifat Paşa (?- 1855), 1830'larda, Batı'daki bilimsel ve kültürel gelişmelere duyulan ilgiyi; "Devlet-i Aliye"nin yaşaması için, Garb'ı taklit etmekten başka çaresinin kalmadığını belirterek güncelleştirir (Tanpınar, 1988:72). Garbı taklit etmek de ancak Batı dillerini bilmekle olanaklıdır.

Batılılaşma, ya da Batı'yı anlama konusunda, Türk edebiyatının batılılaşmasının öncülerinden sayılan Ziya Paşa da (1825-1880) şu görüşlere yer vermektedir: "İster isen anlamak cihanı / Öğrenmeli Avrupa lisanı" (Ziya Paşa'dan aktaran: Borolina - Sonina, 1980: 47). Batı düşüncesi adım adım yaygınlaşırken, devlet 1839 yılında , Batılılaşmayı resmi program olarak ilan eder. Bu program daha çok askeri yenilikleri kapsamaktadır (Tanpınar, 1988: 64).

1860-1870 arasında Fénelon'un "Télémaque", Defo'nun "Robinson Cruseo"u, Hugo ve Dumas'nın romanları, Molière'in komedileri Türkçeye çevrilir. Çeviri edebiyatı, sorunların çözümünde aydınlarca bir araç olarak kullanılmakta; özellikle ulusal bilincin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Çeviri etkinliğinin, geçmişin ve günümüzün kültürel değerlerini anadiline aktarmak, bu değerlerin anadilinde yeniden yaratılmasını sağlamak gibi bir işlevi vardır. Çeviriler, öykü, roman, oyun türünde özgün yapıtlar yaratmaya zemin hazırlar. Gürsel'e göre, bir toplum kabuk değiştirirken, özellikle kültür alanında çeviri etkinliği yoğunlaşmaktadır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2: 321).

1856-1876 yılları arasında gelişen gazetecilik de, devlet yönetiminde olup bitenleri, dış dünyadaki gelişmeleri ve aydınların tutumunu halka ulaştırmada önemli rol oynar. Herkeste bir okuma yazma isteği, bir yurt kaygısı vardır (Levend, 1972: 84). Zamanla Islahat ve Tanzimat, yalnızca devletin yönlendirdiği bir politika olmaktan çıkar. Bu süreçte, Batı'yı yakından izleyen bir kamuoyu oluşur. Sonuçta, Tanzimat, "mektepleriyle, kalemleriyle, gazeteleriyle

yetiştirdiği nesle karşı tedbirler almağa mecbur olur [...] Yani uyandırmaya çalıştığı fikrin hızını kesmek zorunda kalır" (Tanpınar, 1988: 156).

7.2. Dili Yalınlaştırma abaları

Tüm bu gelişmelerin yanında, Namık Kemal, İstanbul'daki okur-yazarların bile onda birinin Osmanlıca'yı anlamadığından yakınmaktadır. Süleyman ve Nazif Paşa gibi kimi yazarlarda gözlemlenen Türkçülük düşüncesi; şinasi'de (1828-1871) olduğu gibi, Osmanlıca karşısında "safi Türkçe"ye önem verilmesi; okuma yazma isteğinin artması, aydınlanmanın ve 'ulus' bilincinin güçlenmeye başladığının birer göstergesi sayılabilir (Aktaran: Levend, 1972: 113; Tanpınar, 1988: 157,195).

Yazı dilinin anlaşılır olması, aydınların çoğunca benimsenen bir tutumdur. Halkın anlayacağı bir dille yazılmadığı, Tanzimat'ın düşünsel yönünün oluşturulması olanaksız görölmektedir. Reşit Paşa, bu görüşün temsilcilerinden biridir. Ona göre, fen, matematik ve sanat kitaplarının kolayca anlaşılabilmesi için, halkın anlayacağı bir dille yazılması bir gereklilik olmuştur (Aktaran:Levend, 1972: 81).

Ali Suavi, Paris'te hazırladığı *Kamusü'l-Ulûmı ve l' Maarif* adlı ansiklopedinin dilinden söz ederken, dilin arılaştırılması ve günümüzde de tartışma konusu olan bilimsel kavramların Türkçeleştirilmesi konusunda şunları söylemektedir: "*Kamusumuzun lisanı Türkçe; Ya'ni ta'rif ve üslub ve inşası Türkçe*" (A. Suavi'den aktaran: Levend, 1972: 109). Ali Suavi, bu açıklamasının

sûreğinde, günümüzde de tartışma konusu olan bilimsel terimlerin Türkçeleştirilmesinden yana değildir. Arılaştırma konusunda da, yerleşmiş Arapça ve Farsça sözcüklerin atılmasının gerekmediğini belirtmektedir. Dilin anlaşılır olması konusunda kararlı bir tutum sergilemektedir “*Tasrihi câiz olan herşey’i, Asitâne’de kullanılan âdî lisan ile ya’ni herkesin anlayabileceği ifade ile yazılacaktır*” (Levend, 1972: 115).

Ziya Paşa, şiir üzerine yazdığı “*Şi’rû İnşa*” adlı bir denemede şunları söylemektedir:

[...] Zira görülür ki, bu nazımlarda Osmanlı şairleri şuarâ-yı İran’a ve İranlılar dahi Arablara taklid ile melez bir şey yapılmıştır. Ve bu taklid yalnız üslûb-ı nazımda değil belki efkâr ü meâniye bile sirayet ederek, bizim şuarâ-yı eslâf edâyı nazm ü ifadede ve hayalât ü meânide Arab ve Aceme mümkün mertebe taklide Sa’yetmeği maarifetten addetmişler ve acaba bizim mensub olduğumuz milletin bir lisanı ve şi’ri var mıdır ? ve bunu ıslah kabil midir ? aslâ burasını mülâhaza etmemişlerdir (Ziya Paşa’dan alıntılan: Levend, 1972: 117).

Ziya Paşa anılan yazısında Feridun’un, Nergisî’nin yapıtlarının incelenmesi durumunda, içlerinde üçte bir Türkçe sözcüğün bulunamayacağı görüşüne yer vermektedir. Ayrıca, devletin yazı dilinin Osmanlıca olması, günlük yaşamda, özellikle hukuksal işlerde bir çok anlaşmazlığa neden olmaktadır. Öncelikle Türkçe yazım kurallarının bilinmesi gerekmektedir. Türkçeyle ilgili bir sözlük bulunmadığından, bu kuralları bilmek olanaksızlaşmaktadır. Bu yüzden de,

Bâbîâli'de görev yapan memurların her biri canlı sözlük olmak zorunda kalmaktadırlar (Levend, 1972: 119-120).

Türkçenin yalınlaşmasından yana olanlardan biri de Ahmet Mithat Efendi'dir. Ahmet Mithat Efendi'nin dilin yalınlaşması konusunda söyledikleri, 18. yüzyılda Almancanın arılaştırılmasını savunan Leibniz'in söyledikleriyle hemen hemen aynıdır : "Lisan demek, lâf söyleyecek adamın söylediği sözü karşısındaki adama anlatabilmesine vasıta olan şeydir"(A. Mithat Efendi'den alıntılan: Levend, 1972: 122-123). Leibniz, sözlerin düşüncelerimizi anlaşılır kılmak için önemli olduğunu belirtmişti (bkz. 3. 2.)

Ahmet Mithat Efendi de, halkın anlayabileceği bir dilin konuşulup yazılmasına ve geliştirilmesine önem vermektedir:

Biz hâlâ analarımızın öğrettiği lisandan hoşnutuz, hem hakkımız da vardır. Çünkü ana lisanımız !... [...] Fakat bir milletin lisansız kalması mümkün ve mutasavver değildir. [...] Milletimiz ana lisanı bulunan Türkçeyi kaybederek onun yerine "Osmanlı lisanı" isminden başka hiçbir isim kabul edemeyecek olan bir lisanı öğrenmiştir (Alıntılan: Levend, 1972: 122-125).

Tanzimat dönemi aydınlarının sorunu, yalnızca dili yalınlaştırmakla sınırlı değildir. Hemen hemen bütün aydınlar, Osmanlıcanın uygar bir dil olmaktan uzak olduğundan; Yenişehirli Avni'nin "Arabînin resm-i hattı lisan-ı Türkî için kâfi değildir" görüşünde birleşmektedir (Levend, 1972: 155). Bununla birlikte, harflerin değiştirilmesi ya da eski harflerin düzenlenmesi için, bir uzlaşma sağlanamamıştır.

7.3. Ziya Gökalp: 'Ulus' ve 'Ulusal Dil' Kavramlarının Belirginleşmesi

Aydınlanmacı düşünce, özellikle 1908-1918 yılları arasında **İttihat ve Terakki Cemiyeti**'nin çatısı altında etkinlik göstermektedir. Bu cemiyet, Türkçü, ulusalci ve laik reformları desteklemektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde eylemli çalışanlardan biri de Ziya Gökalp'tir.

Ziya Gökalp (1876-1924), "Türkçülük" kavramıyla Türkler arasında ulusal bilinci yaymaya çalışmışsa da; imparatorluk içinde birden fazla ulus bulunduğundan, başka başka yerlerde oturan Türkleri "Turancılık" adı altında; İslam dinini benimseyen ulusları da "İslam ümmetçiliği" çatısı altında birleştirmeyi düşünmüştür (Kudret, 1963: 13).

"Türkçülük" kavramını irdelerken, Tanzimat'tan beri belirginlik kazanamayan 'ulus' kavramını, ilk kez derli toplu bir program içinde ele almıştır. Bu programın ilk maddesi, dilde Türkçülüğe ayrılmıştır. "Dilde Türkçülük"te, konuşma dilinin yazı dili haline getirilmesi amaçlanmaktadır. "Dinde Türkçülük" maddesinde de, bütün din kitaplarının Türkçeleştirilmesi öngörülmektedir. Programın diğer maddeleri, sanat, edebiyat, ulusal egemenlik, felsefe ve ahlak alanlarındaki Türkçülükle ilgilidir (Kudret, 1963: 16).

Ziya Gökalp, Türkçenin işlenmiş dillerle karşılaşmasını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekte, dilimizin bu eğiliminin zamanla Fransızca, İngilizce ve Almancadaki tüm sözcüklere karşılık bulacağı görüşüne yer vermektedir. Batı dillerinde de başka dillerden sözcük alınıp verildiğini belirten

Gökalp, Türkçeye giren sözcükleri üç gruba ayırmaktadır: 1. Batı dillerinden gelen sözcükler, 2. Arapça ve Acemceden alınan sözcükler, 3. Türkçede üretilen sözcükler (Kudret, 1963: 27).

Gökalp, "Lisanî Türkçülük" le ilgili düşüncelerini açıklarken, yazılıp konuşulmayan Osmanlıca ile, konuşulup yazılmayan İstanbul lehçeseni karşıkarşıya getirmekte ve Türkiye'nin ulusal dilinin İstanbul Türkçesi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Osmanlıca yapay bir dildir. Öyleyse, konuşma dilini yazı diline dönüştürmek gerekmektedir (Kudret, 1963: 29).

Ziya Gökalp, Cevdet Kudret'in (1963: 35-36) günümüz Türkçesiyle verdiği "Lisanî Türkçülük"ün ilkelerinde, Cumhuriyet sonrası dil çalışmalarının yönünü belirlemiş gibidir:

1. Ulusal dili meydana getirmek için Osmanlı dilini hiç yokmuş gibi bir yana atarak, halk edebiyatına temel olan Türk dilini olduğu gibi kabul edip İstanbul halkının ve özellikle İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.
2. Halk dilinde Türkçe eş anlamlısı bulunan Arapça ve Farsça sözcükleri atmak, tamı tamına eş anlamlı olmayıp da küçük bir anlam ayrılığı olanları dilimizde korumak.
3. Halk diline geçip söyleyiş bakımından, ya da anlam bakımından "galat" (yanlış) adını alan Arapça ve Acemce sözcüklerin bozulmuş biçimlerini Türkçe saymak ve imlâlarını da yeni söylenişlerine uydurmak.
4. Yerlerine yeni sözcükler geçtiği için taşıl haline gelen (kullanılmayan) eski Türkçe sözcükleri diriltmeğe çalışmamak.

5. Yeni terimler aranacağı zaman önce halk dilindeki sözcükler arasında aramak; bulunmazsa, Türkçenin kurala uygun edatlarıyla ve kurala uygun tamlama ve çekim usulleriyle yeni sözcükler yaratmak. [...]

6. Türkçede Arap ve Acem dillerinin kapitülasyonları kaldırılarak bu iki dilin ne sigalarını, ne edatlarını, ne de tamlamalarını dilimize sokmamak.

7. Türk halkının bildiği ve kullandığı her sözcük Türkçedir. Halk için alışılmış olan ve yapma olmayan her sözcük ulusaldır. Bir ulusun dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı kullanışlarından bileşen canlı bir varlıktır.

8. İstanbul Türkçesinin fonetiği [sesbilimi], morfolojisi [biçimbilimi] ve leksikolojisi [sözlükbilimi] yeni Türkçenin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne sözcük, ne siga, ne edat, ne de tamlama kuralları alınamaz. [...]

9. Türk uygarlık tarihi üzerine eserler yazıldıkça eski Türk uygarlığının adları olmak dolayısıyla, çok eski sözcükler yeni Türkçeye girecektir. Fakat bunlar terim niteliğinde kalacaklarından, bunların hayata dönmesi, taşıkların diriltilmesi sayılmamalıdır.

10. Sözcükler, anlattıkları anlamların tanımları değil işaretleridir. Sözcüklerin anlamları, türemelerini bilmekle anlaşılır.

11. Yeni Türkçenin bu esaslar içinde bir sözlüğü ile bir de grameri yazılmalı ve bu kitaplarda yeni Türkçeye girmiş olan Arapça ve Acemce sözcüklerin ve deyimlerin yapıları ve kuruluşlarıyla ilgili bilgi, dilin fizyolojisi bölümüne değil, türeme bölümüne sokulmalıdır.

Gökalp, "yeni sözcükler aranacağı zaman önce halk dilinde" aranmasını, ayrıca bütün din kitaplarının Türkçeleştirilmesini önerirken Batı'daki "İnsancılık ve Aydınlanma" dönemi düşünürlerinin görüşlerine yaklaşmaktadır.

Özellikle Luther'in İncil'i Almancaya çevirirken, halkın kullandığı dili öne çıkarmasıyla Gökalp'in dille ilgili görüşlerinde benzerlikler olduğu söylenebilir. Ayrıca, "Bir ulusun dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı kullanışlarından bileşen canlı bir varlıktır" derken de, Humboldt'un "dil bir ürün değil, bir etkinliktir" görüşünü anırtmaktadır.

Ziya Gökalp, dil çalışmalarının yanında halk masallarına da ilgi göstermekte; Avrupa ülkelerinin ulusal ıralarını anlayabilmek için, bütün halk masallarını ele geçirdiklerine değinmektedir. Bu nedenle, halk masallarının toplanıp yazılması gerektiği görüşündedir. Burada Grimm Kardeşler'in halk masallarını derleme çalışmalarını anımsatmakta yarar vardır (Kudret, 1963: 41).

Tanzimat Dönemi ve Tanzimat sonrası aydınlarının hemen hemen tümünün, 'halkın anlayabileceği' bir dile ya da 'anadiline' yönelmesi; Batı'da insancılık akımıyla başlayıp gelişen ve 1789 Fransız Devrimi ile doruğuna ulaşan ulusal dil - ulusal devlet düşüncesinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Aydınlar, bu etkileşimle hem dili yalınlaştırma hem de ulusal bilincin gelişmesi doğrultusunda önemli adımlar atmışlardır. Buna karşın, dilin yalınlaştırılmasında ve yazım kurallarının oluşturulmasında köklü değişiklikler yapılamamıştır. Ulusal devlet arayışı, ancak Ulusal Kurtuluş Savaşı sonunda Cumhuriyet'in kurulmasıyla gerçekleşecektir. Dil Devrimi de Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda yapılacaktır.

7.4. CUMHURİYET SONRASI

7.4.1. Latin Harflerinin Kabulü

Aydınlanmanın, buna bağlı olarak usun ve bilgilenmenin aracı dil olduğundan; ayrıca bu sürecin kapısı, Batı'daki biçimiyle ulusal devlete açıldığından, ulusal dil - ulusal devlet süreçleri birbirinden farklı süreçler olarak algılanmamalıdır. Tanzimat döneminde başlayıp gelişen Türkçecilik akımının Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulan ulusal devletçe benimsenmesi de bu yaklaşımı doğrulamaktadır.

Levend'e göre, 1923-1928 arası, yani ulusal hükümetin kuruluşundan sonraki dil tartışmalarında özeninde durulan konu yazım kuralları ve alfabedir. Bu arada, Latin harflerinin benimsenmesi önerisi de tartışma konuları arasındadır. 1923 şubatında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulüne ilişkin bir öneri tepkiyle karşılaşır ve öneri kongreye sunulmaz. Karşı çıkanların başında da Kazım Karabekir Paşa bulunmaktadır. Karabekir, "bizim dilimizi terennüm edecek hiçbir Lâtin hurufu yoktur" demektedir (Hâkimyetimilliyе Gazetesinden aktaran: Levend, 1972: 393).

Karabekir'in görüşlerine tepki gösterenler olur. İzmir Milletvekili Şükrü Saracoğlu, tepkisini Büyük Millet Meclisi kürsüsünde 1924 yılı bütçesi okunurken söz alarak "[...] Arap hurufatı, Türk lisanını yazmağa müsaid değildir" biçiminde dile getirir. (Levend, 1972: 395).

Aydınlanmacı yaklaşım, yazı dilinin anlaşılabilirliğini önemseydiğinden, öğrenilmesi ve yazılması zor olan Arap harfleri yerine, Türkçe sesleri karşılayabilecek, kolay öğrenilebilir bir alfabe aramaktadır. 'Ulus' düşüncesinin, yeni ulusal devletin yapacağı devrimlerin, en erken halka ulaşabilmesi amaçlanmaktadır. Latin harflerinin kabulü önerisine olumlu-olumsuz tepkiler sürerken, Atatürk'ün 1928'de Sarayburnundaki söyleviyle "Harf Devrimi" başlar. Atatürk, anılan söylevinde:

Arkadaşlar, bizim ahenk-dâr zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir [...].

Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmağa mecbur olduğumuz, son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır: yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyet-perverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir hey'et-i ictimaiyyenin yüzde onu, yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni doksanı bilmezse, bu ayıbdır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır (Levend, 1972: 402).

Atatürk'ün ilan ettiği Harf Devrimi, 3 kasım 1928'de Mecliste kabul edilmiştir. Böylece yazım kuralları sorun olmaktan çıkmıştır. Harf Devrimi'nin ardından dil seferberliği başlatılmıştır. Atatürk'ün şu sözleri, dilin ulusla nasıl bir bütün oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır: "Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır" (Levend, 1972: 408). Atatürk'ün bu sözleri, aynı zamanda dilde özleştirme çabalarının da başlangıcı sayılabilir.

7.4.2. Türk Dili Tetkik Cemiyeti

23 mayıs 1928'de Türkçe için Latin harflerinin uygulanabilirliğini araştırmak üzere kurulan 'Dil Encümeni'nin, ayrıntılı bir çalışma gerektiren bu konunun altından kalkamayacağı anlaşılınca, Atatürk'ün direktifiyle 12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulur. Atatürk, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin çalışmalarını iki bölüme ayırır: 1. **Filoloji ve lengüistik**, 2. **Türk dili**. Türk dili çalışmalarını da üç alt gruba ayırır: 1. **Lügat ve ıstılah**, 2. **Gramer ve Sentaks** 3. **Etimoloji** (Ruşen Eşref, 1933: 117).

Ruşen Eşref'e göre (1933: 117-118), Atatürk, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin çalışma programını yukarıdaki gibi belirledikten sonra bir "nizamname" hazırlanarak, "Emniyeti Umumiye Müdürlüğü"nden izin alınır. "Türk Dili Tetkik Cemiyeti Nizamnamesi"nin amacı üçüncü maddede şöyle ifade edilmektedir: " Cemiyetin maksadı, Türk dilini tetkik ve elde edilen neticeleri neşir ve tamim etmektir." Cemiyetin, bu amaca ulaşabilmesi için de şu araçların kullanılacağı tüzükte yer almaktadır:

A) Toplanıp ilmi müzakerelerde bulunmak, B) Türk dilini kendi menşelerine, tekâmülüne ve ihtiyaçlarına göre tespit ve tedvin etmek, C) Türk dilini tetkike yarıyacak vesaik ve malzemeyi elde etmek, eski kitaplardan ve memleketin her mıntikasındaki halk dilinden derlemeler yapmak ve yaptırmak, D) Türk Dili Tetkik Cemiyeti mesaisinin semerelerini her türlü yollarda neşre çalışmak [...] (Özel - Özen - Püsküllüoğlu, 1986: 14).

Ragıp Hulûsi, "Ülkü"de yayımlanan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" başlıklı yazısında; cemiyetin amaçlarını açıklarken şunları söylemektedir (R. Hulûsi, 1933: 35):

'Türk Dili Tetkik Cemiyetinin maksadı' [...] cihan medeniyetini temsil eden garp âleminin daha bundan dört asır evvel dinlik ve dünyalık bütün kültür dilini millî dilden geliştirmek suretiyle kazandığı medenî ve erginliğe Türk milletini de bir an evvel eriştirmek; onların aşmış ve geçmiş oldukları türlü inkılâp dağlarını, derelerini en kestirme yoldan aşmak ve geçmek; böylece onlara bir an evvel yetişip katışarak onlarla medeniyetin engin sahalarında boy ölçmek ve bunun için de "Türk dilini" müstait olduğu en yüksek kemal derecesine vardırmaktır.

Ragıp Hulûsi'nin çok açık bir biçimde belirttiği gibi, yeni kurulan ulusal devlet, ulusal dil konusunda da Batılı ülkelerde yaşanan ulusal dil süreçlerini aydınlanmanın koşulu olarak benimsemektedir. Bu süreçlerin, Türkiye'nin özgün koşulları gereği, hızlı bir biçimde yaşama geçirilmesi gerekmektedir.

7.4.3. Birinci Türk Dili Kurultayı

Yeni kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti çalışmalarına başlamadan önce, 26 eylül 1932'de Atatürk'ün başkanlığında Birinci Türk Dili Kurultayı toplanır. Kurultayın gündemi (1933: XXXII) aşağıdaki gibidir:

A) Dilin Menşeleri

1 - Türk Dilinin eskiliği ve:

a) İndo - Européen dilleriyle,

- b) Bütün beyaz ırklar dilleriyle,
  - c) Asya ve Avrupanın başka dilleriyle münasebetleri üzerine tetkikler.
- 2 - Türk dilinin doğrudan doğruya kendi muhit şartları içinde inkişafı:

- a) Lehçeleri,
- b) Tarihi gramerleri, fonetik, şekliyat, morfoloji, sentaks.
- c) Kelime hazineleri (lûgatler)
- d) Her türlü yabancı tesirlerden uzak olarak gösterdiği yüksek edebî kabiliyet.

3 - Bu kabiliyetin halk dilinde sürmesi ve yazı dilinde sürmesi (halk edebiyatı, divan edebiyatı)

B) Türk dilinin bugünkü hali asrî ve medenî ihtiyaçları.

4 - Tanzimattan bugüne kadar Türk dili ve gösterdiği değişiklikler.

a) Şekliyat (morfoloji)

b) Sentaks

c) Kelimeler (vocabulaire)

d) İstılahlar (Terim)

5 - Türk dilinin asrî ve medenî ihtiyaçları nelerdir ?

C) Türk dilinin müstakbel inkişafı

D) Gaye Türk dilini bugünkü ve yarınki medeniyeti kemali ile kucaklayabilecek en güzel şiveli ve ahenkli bir ifade vasıtası haline getirmek olduğuna göre:

a) Şekliyat

b) Sentaks

c) Kelime teşkili

d) İstılah vaz'ı

Sahalarında dilin bütün ihtiyaçlarını gidermek, düşünüş tarzını asrileştirecek ve garplılaştıracak hale getirmek, yeni vakıaları ifade edecek yeni kelimeler teşkilinde önceden hazırlanmış ve tespit edilmiş esaslar ve kaideler hazırlamak .

'Dil birliği' ve 'Tarih birliği' ulusu oluşturan öğelerden ikisi olduğu için, ulusal devletin kuruluşunu izleyen yıllarda, tarih ve dil çalışmaları birbirine koşut olarak yürütülmektedir. Bu yönüyle, Batı'da ulusal devletlerin ortaya çıkışıyla

başlayan dilde özleştirme çabaları (Ülkü, 1975: 5), Türkiye’de ancak ulusal devletin kuruluşundan sonra, programlı olarak yürütölmek istenmektedir. Bu arada, Batı’da, özellikle Almanya’da Romantizm Dönemi’nde ortaya çıkan dil ailesi; yine bu bağlamda gelişen soy-ırk tartışmaları önemini korumaktadır.

Ahmed Haşim’in “*Franfurt Seyahatnamesi*”nde belirttiği gibi, Almanya ‘içi kurtlu bir elma’ gibidir. 1930’lu yıllarda Almanya’da Alman romantizminin Nazilerce politika aracı durumuna getirilerek, Alman ırkının üstünlüğüne dayalı bir dünya görüşü oluşturulması da, tarih ve dil çalışmalarını etkilediği söylenebilir. Çünkü, Türk tarihine ve Türk dilinin geçmişine ilişkin kimi kesin savlar, bu yaklaşımı doğrular niteliktedir.

Reşit Galip “Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler” başlıklı yazısında “Türk Tarih Tezinin Esasları”nı sıralarken (Galip,1933:142,143,144):

1. İnsanlığın ilk beşiği **Orta Asya**’dır. Hayat en evvel orada başladı ve en evvel orada tekamül etti.
2. Dünyanın ilk medeniyeti Orta Asya’da ve Orta Asyanın aslı halkı ve ilk sakini olan Türk ırkı tarafından kuruldu.
3. Türk ırkını antropolojik ırk tasnifinde brakisefal - alplı tipi temsil eder.
[...]
6. Türk dili ana dildir. Türk dilinin paleontolojisi ve arkaik bünyesi ve şekliyatı mütalea edilmeksizin lisaniyat meselelerinin doğru halli mümkün değildir.

Görölüyor ki, tarih ve dil birlikte ele alınmaktadır. Ancak, daha çok bilimsel verilere dayanacak açıklamalar yerine kesin ifadeler kullanılması, Batı’daki soy-ırk tartışmalarına bir tavır alış göstermektedir. Reşit Galip,

yazısının sreğinde, “Dil gruplarına göre ırk tasnifleri” konusunda Şu görüşlere yer vermektedir:

Avrupa’da büyük bir tarihçiler kütlesi hâlâ skemediği bir çıkmaza girmiştir:

Irkın tarifi !

Bu mesele bir taraftan millî cereyanlar, diğer taraftan başka dünya kıtalarına faikiyet (stnlk) güden Avrupalılık gayretleriyle o kadar zıt fikirler, cereyanlar ve davalar hücumuna uđramıŐtır ki nihayet aynı davayı güden limler dahi uzun zaman birbirleriyle anlaŐamaz hale gelmiŐlerdir. [...]

Max Mller, Aryalılar tabirini icat etmekle bu karıŐıklıđa büyük kapı açtı. Almanlar Hindo - Cerman tabiriyle karıŐıklıđı arttırdılar. Hindo - Cerman ıstılahını pek yersiz, manasız ve hatta sevimsiz bulan Fransızlar onun yerine daha elveriŐli gördükleri Hindo - Avrupaı tabirini kullandılar.

Reşit Galip’in yazısının tümü okunduğunda, Batı’dan kaynaklanan ırkçı görüŐlerin özünde benimsenmediği görülmektedir. Ne var ki, Batı ile savaŐtan yeni çıkmıŐ bir ulusun, ulusal geçmiŐini ilgilendiren konularda da Batı’ya karşı tavır almasını, o zamanki koŐullar içinde ele almak gerekmektedir. Yazarın Alman ırkçılığına ilişkin değerlendirmesi, bu tavır alışı açıkça ortaya koymaktadır:

Milliyetperver yeni Alman rejiminin müellifleri Asyalı ırkları istihfaf ve istihkar ile anıyorlar. Bunlar arasında mesela Alfred Rosenberg kendisinden evvelki Lapouge’ları, Ammonları geride bırakan bir fazla gayretle yalnız Asyalıları değil, tarihin filan veya falan devrinde Asya’dan Avrupa’ya gelmiş olanları dahi asaletsizlik ve aŐađılıkla ittiham etmek için daha geçen yıl koskocaman bir cilt temin etmiştir. Bizzat Hitler’in eserinde aynı fikrin Őiddetle güdüldüğü görülmektedir (Reşit Galip, 1933: 150).

Birinci Türk Dil Kurultayı’nın gündemi, bu tarihsel ereve içinde değerlendirilebilir. Bu durumda, Almanya’daki ırkçı politika bir yana bırakılırsa,

Türkiye'deki dil çalışmalarında, Aydınlanma dönemi öncelikli olmakla birlikte, Romantizm döneminin dil anlayışının benimsendiği görülmektedir.

Kurultayın açılış konuşmasını yapan Türk Dili Tetkik Cemiyeti başkanı Semih Rifat Bey konuşmasında, Osmanlının Türk'ü unuttuğuna, Türkleri beğenmediğine değinmekte; oysa sanatta, nakışta, mimarlıkta Türklerin belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Semih Rifat,1933: 8). Dönemin aydınlanmacı tutumu, Semih Rifat Bey'in dil - demokrasi ilişkisine yaklaşımında belirginleşmektedir:

Dil ve demokrasi arasındaki alakaya gelince: bunun ehemmiyeti büyüktür. Yazı ve halk dillerinin birbirinden ayrılması memlekette idare eden ve edilen zümrelerin pek güç anlaşılmasına sebep olur. İdare edilen zümre, hükûmete yalnız derin bir iytimatla bağlıdır. Yoksa kanun metinlerini anlamaz. O imtiyaz, mutlak okuyup yazmağa ve uzunca bir tahsil devresi geçirmeğe muhtaçtır. Böyle memleketlerde kanun, anlaşılmadan itaat edilen bir şeydir (Semih Rifat,1933: 9).

Semih Rifat Bey, kurultayın ikinci oturumunda "Türkçenin Arî ve Samî lisanlarla mukayesesi" konulu konuşmasını yapar. Konuşmasında, dilbilimde henüz Bopp'un "Cezirler arasına nüfuz edilmez" görüşünün egemen olduğunu, bununla birlikte Avrupa'da çok az sayıda bilim adamının, dil ailelerini araştırmaya çabaladığını, bu arada Türkçeden söz edilmediğini belirtir. Sonra da Hint-Avrupa dilleriyle Türkçenin örneklerle karşılaştırmasını yapmaya çalışır (Semih Rifat,1933: 21).

Alman üniversitelerinde henüz, 'tarihsel karşılaştırmalı dilbilim' çalışmaları yapılmaktadır. 1931'de F. de Saussure'ün, yapısal dil bilimin temelini

oluşturan "Genel Dilbilim Dersleri" Almancaya çevrilmişse de, ilgi görmemiştir (Ülkü, 1995: 217). Semih Rifat Bey'in "Sümer Türkleri"nden söz etmesi (1933: 47); yine kurultayın dokuzuncu gününde çalışma programını açıklarken, Kurultayı yöneten Başkan Kazım Bey'in Sumer ve Eti dillerini en eski Türk dilleri, Türkçeyi de "en eski medeniyet" olarak açıklaması, bu etkilenim çerçevesinde değerlendirilebilir (1933: 455-456). Kaldı ki, Fichte de (1762-1814) Almanca'nın "kök dil" (Ursprache); Almanların da "kök ulus" (Urvolk) olduğunu iddia ediyordu (Ülkü, 1975: 13). Bir tek dilbilimcinin bulunmadığı bir kurultayda, ana hatlarıyla 'ulus', 'ulusun dili' tartışmaları, henüz ortadan kalkmamış savaş psikolojisiyle, meydan okumaya dönüşmektedir.

Kurultayın ikinci gününde Dr. Saim Ali Bey "Türk Filolojisi - Türk dili bir Hint-Avrupa dilidir" konulu bir konuşma yapar (1933: 71-78). Tezinde, dil akrabalıklarıyla ilgili açıklamalar yaptıktan sonra, Hint-Avrupa ve Ural-Altay dillerinin birliğinin en küçük bir" çözümlenmeye anlaşılabileceğini savlar. Bu savına kanıt olarak, "Hint-cerman" ya da Hint-Avrupa dillerinde ve Türkçede ortak olduğuna inandığı köklerin bir tablosunu verir. Tablonun bir bölümü aşağıdaki gibidir:

TÜRKÇE KARŞILAŞTIRMA	HİNT-AVRUPA DİLİ
Çit, Çitmik, Seç, Seçi, Seçmek.	Skhid, Seit, Skhi
Ok, Uc, Yuca	Ak, Ok
Kof, Kav; Kabak. Kavak, Kaval, Kovuk	Kew, Kaw
Kırmak, Kırp, Kırpıntı, Kırpık	Krep
Kapmak, Kap, Kapamak, Kapı, Kapak	Kap
[...]	[...]

Dr. Saim Ali Bey, yukarıdaki karşılaştırmayı yaparken, karşılaştıracağı sözcüklere bir sınırlama, ya da bir ölçüt getirmemiştir (1933: 78). Oysa, dil ailelerinin belirlenmesinde, bir alan sınırlaması yapılmaktadır. Dil aileleri araştırmalarında, tek bir sözcükte (bu sözcükler, akraba ilişkilerini, yemek adlarını, sayıları gösteren sözcükler olabilir) hem ses hem de anlam birliğinin bulunması; ya da ses değişime uğrasa bile kök ortaklığının, dilbilgisel yapı benzerliklerinin bulunması gerekmektedir. Buna göre Hint-Avrupa dilleri çekimli dil grubuna girerken, Ural-Altay dilleri eklemli dil grubuna girmektedir. Sami dilleri, hem çekimli, hem de eklemli dil grubunda yer almaktadır.

Örnek:

		Sanskrit	Yunanca	Lâtinçe	Gotça
"2"	=	dvau	duo	duo	twai
baba	=	pitar	patér	pater	fadar

Türkçedeki "iki" sözcüğünün yukarıda verilen farklı dillerdeki "iki" sözcüğü ile bir benzerliği bulunmamaktadır. Ayrıca, kültürel etkileşimlerle alınıp verilen sözcükler de, dil aileleri için bir ölçüt oluşturmamaktadır.

O günlerin koşulları ele alındığında, yeni ulusal devletin çeşitli değerlendirmelerde, Batı'nın politik konumundan belli ölçülerde etkilendiği söylenebilir. Kimi aşırılıklara karşın, Batı'daki aydınlanmanın dilsel ve ulusal özü kavranmıştır. Romantizmden etkilenen yaklaşımlar da aydınlanmayı destekleyici niteliktedir. Kaldı ki, bilimsel olmayan yaklaşımlar, süreç içinde ayıklanmıştır.

Birinci Türk Dil Kurultayı'nın önemli bir bölümü dil karşılaştırmalarına ayrılmıştır. Bunun yanında, Türk Lehçeleri, halk ve divan edebiyatı tartışılmıştır.

7.4.4. İkinci ve Üçüncü Dil Kurultayı

1934'de Atatürk'ün başkanlığında İkinci Türk Dil Kurultayı toplanır. Kurultay'da, daha önce oluşturulmuş olan gramer, terim, filoloji ve dil karşılaştırmaları komisyonlarının hazırladığı çalışmalar incelenerek 16 tez dinlenir. Kurultay, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin adını "Türk Dili Araştırma Kurumu" olarak değiştirir (Ağakay - Aksoy, 1962: 25-26).

İkinci Türk Dil Kurultayı'nda oluşturulan "Kılavuz Çalışma Kolu", hazırladığı Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya olmak üzere iki cep kılavuzu 1935 yılında yayımlar. Bu arada orta öğretimde kullanılan terimlerin Türkçeleştirilmesine başlanır. Türk Filolojisi çalışmaları da bu dönemde başlar (Ağakay - Aksoy, 1962: 27).

Üçüncü Dil Kurultayı'nda (1936), "Türk Dili Araştırma Kurumu"nun adı değiştirilerek "Türk Dil Kurumu" adını alır. Kurultayda ağırlıklı olarak Güneş-Dil Teorisi ve Türkçenin başka diller üzerindeki etkisi tartışılır.

7.4.5. Güneş-Dil Teorisi

"Güneş-Dil Teorisi", yine tarihsel karşılaştırmalı dilbilimin etkisiyle, dilin kaynağını konuşturmaktadır. Dilde özleştirme çalışmaları bu yönüyle dil felsefesine yönelmiştir. Teori, özünde Türk dilinin kaynak dil olduğunu kanıtlama

çabasıdır. Kimi görüşlere göre Güneş-Dil Teorisi'nin ortaya çıkışının nedeni "dil davasından çok, tarih savını berkitme düşüncesine dayanmaktadır" (Ağakay - Aksoy, 1962: 31-32).

Levend'e göre, Güneş-Dil Teorisi'nin kaynağı , 1935'de Dr. Phil. H. F. Kvergic'in Atatürk'e gönderdiği "La psychologie de quelques elements des langues turques" adlı yayımlanmamış yapıtıdır. H. F. Kvergic yapıtının önsözünde şunları söylemektedir:

Bir yandan Türk, Moğol, Mancu ve Tunguz diyelekt ve dillerine, öte yandan Fin-Macar, Japon, Hitit ve Sumer dillerine daha geniş bir metodla uygulanan bu yeni anlayış, daha ustalıkla kurulan daha kandırıcı ve daha verimli olan akrabalık ve yakınlık delillerini meydana çıkarabilecektir (Kvergic'den aktaran: Levend, 1972: 431).

Bu açıklamasından anlaşıldığına göre, yazar, dil akrabalıklarının belirlenmesine öncekilerden farklı bir yöntemle yaklaşmak istemektedir. Teoriye göre, ilk insanların her şeyin üstünde tuttuğu ilk nesne güneş olmuştur. Maddi ve düşünsel gelişim, güneşin incelenmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İnsanların güneşten edindikleri kavramlar şöyle sıralanmaktadır:

1. Güneşin kendisi; temel, sahip, tanrı, efendi, yükseklik, büyüklük, çokluk, kuvvet, kudret.
2. Güneşin saçtığı ışık, aydınlık, parlaklık.
3. Güneşin verdiği sıcaklık, ateş.
4. Hareket, imtidat, zaman, mesafe, yer, kara, toprak, gıda, hayat, büyüme çoğalma.
5. Renk, su.
6. Ses, söz. (İnan, 1936: 3).

Güneş-Dil Teorisi'nden yola çıkılarak, toprak altında bulunan uygarlık kalıntıları Orta Asya'ya doğru bir yol izlemektedir. Bunun mantıksal sonucu olarak, dilin ve uygarlığın Orta Asya'da doğmuş olabileceği savlanmaktadır. Uygarlığı Orta Asya'dan başka bölgelere taşıyan Türk dilidir. Böylece, Türklerin uzandığı her toplumun dilinde Türkçe sözcükler olmalıdır (Ağakay- Aksoy, 1962: 32; Demircan, 1992: 335).

Dilmen'in şu sözleri, Güneş-Dil Teorisi'nin amacını somutlaştırmaktadır:

"Güneş-Dil Teorisinin asıl büyük hedefi, Türk dilinin yeryüzü dillerine ana kaynak olduğu dâvasının ispatıdır" (Dilmen, 1936: 264).

Demircan'a göre, Güneş-Dil Teorisi, Türkleri tarihsiz bir toplum olarak gören, bu savlarını da Sevr Anlaşması'na bir gerekçe yapan Batılı bilim çevrelerinin ırkçı ve politik tutumlarına kültürel bir tepkidir (Demircan, 1992: 337).

Güneş-Dil Teorisi'nin 1935'de hazırlanıp, 1936'da tartışmaya açılmasıyla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kurulması eş zamanlıdır. Hatiboğlu, 9 ocak 1936'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'yle ilgili şu görüşlere yer vermektedir:

[...] Fakülte'de tarihle birlikte, tarihin birçok ölü diline de yer verilmişti. Bunlar arasında Sümerce, Etice özel önem taşıyordu. Fakültenin açılış töreninde yapılan konuşmalarda Sümerce ve Etice, Çince, Sanskritçe üzerinde yapılacak araştırmaların, Türk dilinin karanlık dönemlerini aydınlatacağı ileri sürülüyordu. [...] Atatürk, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesini Türk tarihinin, Türk dilinin, gerçek kaynaklara gidilerek

incelenmesi için kurmuştu. Bu tür incelemelerle Türklerin tarihleri aydınlanacak, Anadolu'nun en eski yerlilerinden biri oldukları ortaya çıkacak, dünyaya uygarlık dağıttıkları ispat edilecekti (Hatiboğlu,1981:48-49).

7.4.6. Atatürk Sonrası Dönem

Birinci Türk Dil Kurultayı'ndan sonraki dil kurultayları, Atatürk'ün tasarladığı ilk program çerçevesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmalar; dil karşılaştırması, tarama, sözlük, dilbilgisi ve terim çalışmaları biçiminde sürdürülmüştür. IV. Türk Dil Kurultayı, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı ertelenmiş, ancak 1942'de toplanabilmiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra, özleştirme çalışmalarına gazete köşelerinde karşı çıkan yazılar görülür. Bu karşı çıkış, İstanbul Muallimler Birliği'nin 1948'de yaptığı dil kongresinde iyice belirginleşir. Özleştirme çalışmalarına karşı çıkanlar şu savları ileri sürer (Levend, 1972: 452):

- a) Dil siyasete alet edilmiştir.
- b) Uydurma kelimeler devlet zoruyla kitaplara sokulmuştur.
- c) Nesiller birbirini anlamaz hale gelmiştir.
- ç) Dil Kurumu'nda çalışanlar emirle iş gören bilgisiz kimselerdir.

Bu savlara karşın, Türk Dil Kurumu özleştirme çalışmalarını sürdürür. 1960'lı yıllardaki dil çalışmalarında da, dili ulusal aydınlanmanın bir aracı olarak görme eğilimi vardır.

incelenmesi için kurmuştur. Bu tür incelemelerle Türklerin tarihleri aydınlanacak, Anadolu'nun en eski yerlilerinden biri oldukları ortaya çıkacak, dünyaya uygarlık dağıttıkları ispat edilecekti (Hatiboğlu,1981:48-49).

7.4.6. Atatürk Sonrası Dönem

Birinci Türk Dil Kurultayı'ndan sonraki dil kurultayları, Atatürk'ün tasarladığı ilk program çerçevesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmalar; dil karşılaştırması, tarama, sözlük, dilbilgisi ve terim çalışmaları biçiminde sürdürülmüştür. IV. Türk Dil Kurultayı, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından dolayı ertelenmiş, ancak 1942'de toplanabilmiştir.

Atatürk'ün ölümünden sonra, özleştirme çalışmalarına gazete köşelerinde karşı çıkan yazılar görülür. Bu karşı çıkış, İstanbul Muallimler Birliği'nin 1948'de yaptığı dil kongresinde iyice belirginleşir. Özleştirme çalışmalarına karşı çıkanlar şu savları ileri sürer (Levend, 1972: 452):

- a) Dil siyasete alet edilmiştir.
- b) Uydurma kelimeler devlet zoruyla kitaplara sokulmuştur.
- c) Nesiller birbirini anlamaz hale gelmiştir.
- ç) Dil Kurumu'nda çalışanlar emirle iş gören bilgisiz kimselerdir.

Bu savlara karşın, Türk Dil Kurumu özleştirme çalışmalarını sürdürür. 1960'lı yıllardaki dil çalışmalarında da, dili ulusal aydınlanmanın bir aracı olarak görme eğilimi vardır.

7.5. TÜRK DİL KURUMU'NUN ÇALIŞMALARI

Bu bölümde Türk Dil Kurumu'nun kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar, değişik alanlardaki çalışmalarının ürünü olan yayınlarından bir seçki sunulacaktır.

7.5.1. Tarama Çalışmaları

1. I. Tarama Dergisi. I. cilt, İstanbul 1934. 848 s

(Osmanlıcadan Türkçeye)

2. 2. Tarama Dergisi. 2. cilt, İstanbul 1934. 848-1313 s.

(Türkçeden Osmanlıcaya)

3. Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü -I. İstanbul 1943. XXIV + 862 s.

4. Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü -II (A-İ). İstanbul 1945. XXIII + 557 s.

5. Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü -II/2 (K-Z). Ankara 1953. 559-1090 s.

6. Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü - III. Ankara 1954. XVIII + 840 s.

7. Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü - IV. Ankara 1957. XV + 923 s.

8. Tarama Sözlüğü - I (A,B). Ankara 1963. XCI + 764 s.

(Aksoy, 1966: 10-13)

7.5.2. Derleme Çalışmaları

1. Söz Derleme Dergisi. 1. cilt (A-D). İstanbul. 1939. 495 s.

2. Söz Derleme Dergisi. 2. cilt (E-K). İstanbul 1941. 501-1019 s.

3. Söz Derleme Dergisi. 3. (L-Z). İstanbul 1942. 1025-1589 s.

4. Söz Derleme Dergisi. 4. (Ulama) İstanbul 1949. 1593-1749 s.

5. Söz Derleme Dergisi. 5. cilt (İndeks). Ankara 1957. IV + 427 s.
6. Söz Derleme Dergisi. 6. cilt. (Folklor Sözlüğü). Ankara 1952. 152. s.
7. Derleme Sözlüğü - I (A). Ankara 1963. LV + 444 s.

(Aksoy, 1966: 13-15)

7.5.3. Dilbilgisi Çalışmaları

1. A. Cevat Emre: Türkçede Kelime Teşkili I ve II. Ankara 1933.
2. A. Cevat Emre: Ekler Lûgatçesi. İstanbul 1943.
3. A. Cevat Emre: Dil Yazıları. İstanbul 1934.
4. Y. Kadri Karaosmanoğlu: Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımandan Türk Dili. Ankara 1935.
5. İ. Necmi Dilmen: Türk Dilbilgisi Dersleri I-II. İstanbul 1936.
6. Besim Atalay: Türkçemizde Men-Man. İstanbul 1940.
7. Besim Atalay: Türk Dilinde Ekler ve Kökler üzerine bir Deneme. İstanbul 1941.
8. A. Cevat Emre: Türkçenin Yapılışı. İstanbul 1942.
9. A. Cevat Emre: Türkçede İsmi Temelleri. İstanbul 1943.
10. M. Ali Ağakay: Bazı Kelime Yapı Yolları. İstanbul 1943.
11. A. Cevat Emre: Türk Dilbilgisi. İstanbul 1945.
12. A. Cevat Emre: Türk Lehçeleri Mukayeseli Grameri I Fonetik. İstanbul 1949.
13. Besim Atalay: Türkçede Kelime Yapım Yolları. İstanbul 1946.
14. Besim Atalay: Müyessiret-ül-Ulûm. İstanbul 1946.

15. Muzaffer Tansu: Durgun Genel Ses Bilgisi. Ankara 1963

(Hatiboğlu, 1966: 25-28)

7.5.4. Sözlük Çalışmaları

1. A. Battal Taymas (Haz.): İbnü-Mühenna Lügati. İstanbul 1934.

2. Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu, 1935.

3. Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu, 1935.

4. Divanü Lügat-it-Türk, Kaşgarlı Mahmut, birinci cilt, 1939. Çev.:

Besim Atalay. (Aynı yapıt: ikinci cilt 1940, üçüncü cilt 1941.)

5. Muhakemet-ül Lügateyn, Ali Şir Nevaî, çev.: İshak R. Işıtman 1941.

6. Türkçe Sözlük (Haz.): M. Ali Ağakay, 1944.

7. Sade Türkçe Kılavuzu, 1953.

8. Anayasa Sözlüğü, Ömer Asım Aksoy, 1961.

9. Fransızca-Türkçe Sözlük, M. Ali Ağakay, 1962.

10. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara 1949. 252 s.

(Öztelli, 1966: 35-36)

SONUÇ

Bilme süreci, insanın doğaya egemen olma sürecidir. Bu süreç içinde insan, bilinenden yola çıkarak, bilinmeyeni çözmeye, anlamaya çalışır. Zamanla bilgilerini dizgeleştirek, bilinmeyeni de dizgeleşmiş yöntemlerle araştırmaya koyulur. Bu aşamada, 'bilmek' ya da 'bilgi edinmek' rastlantısallıktan kurtulup,

bilinçli bir araştırma eylemine dönüşür. 'Bilim' kavramı da, dizgeli araştırma yöntemi olarak tanımlanmaktadır.

Her bilim dalında olduğu gibi, dilbilimin de kendi başına bir bilim dalı oluncaya kadar uzun yollar katetmesi gerekmiştir. İlkçağ'da insanın dili nasıl edindiği, söylencelerle açıklanabilmiştir. Eski Hindistan'da, dua dilinin bozulmaması için, dilbilgisi çalışmaları yapılmıştır. Antikçağ'daki Yunanlılar da, günlük gereksinimlerinden yola çıkarak dile ilgi duymuşlardır. Homeros'un şiirlerinin doğru okunması kaygısı, filolojinin doğmasına neden olmuştur. Ayrıca tartışma sanatının (diyalektik) bir gereği olarak, adların ad oldukları nesnelere benzeyip benzemediği tartışılmıştır. Bu tartışmada, ad ve eylemden söz edilmektedir. Ortaçağ'da kutsal kitabın dili olan Latincenin doğru okunmasına yönelik çalışmalar önem kazanmaktadır.

İnsancılık akımının ortaya çıkışıyla, ulusal dillere ilgi duyulması eş zamanlıdır. İnsancılık akımından başlayarak 20. yüzyıla kadar olan dönem, hem toplumsal dönüşümler, hem de ulusal dillere verilen önem bakımından önceki dönemlerden ayrılmaktadır. Ayrıca, dili yorumlayış biçiminde de değişiklikler görülmektedir. Usçulukla (rasyonalizm), bilginin yalnız deneye ve görgüye dayanması gerektiği görüşüne dayanan görgüncülüğün (empirizm) ortaya çıkışıyla, dile ilişkin değerlendirmelere tanrı yerine, doğrudan insan girmektedir. Descartes'ın görüşünden etkilenen bilginler, dili mantıksal bir olgu olarak ele almaktadırlar. Mantıksal yaklaşımdan da, yalnızca bir dilbilgisinin olması gerektiği sonucuna ulaşırlar.

19. yüzyıl, dil tartışmalarının en yoğun olduğu yüzyıldır. Bu tartışmalarda, sömürgeciliğin etkisi ve romantizmin tutumu belirleyici olmuştur. Dil ailesi araştırmalarının kaynağı sömürgeciliktir. Daha önce, ya günlük gereksinmelerin bir yansıması olarak, ya da felsefe açısından bir yaklaşım olarak tartışılan dil, ilk kez 19. yüzyılda Wilhelm von Humboldt'la bir bilim alanı olarak belirginleşmeye başlamıştır. Bunun nedeni, Humboldt'un, dil araştırmalarında bir yönetime ulaşmaya çalışmasıdır. Dilbilimde yöntem arayışı, günümüzde de sürmektedir.

Bu açıklamaların ışığında şu saptamalar yapılabilir:

1. Günlük gereksinimlerden kaynaklanan kültürel ve bilimsel yaratılar, ait oldukları zaman ve uzamla sınırlı kalmamakta, yabancılaşarak tüm insanlığa mal olmaktadır.

2. Humboldt'un söylemiyle, söylenmiş olan her şey söylenmemiş olanı hazırlamaktadır. Aynı biçimde, bilinen her şey de bilinmeyene bir yol açmaktadır. Bu önerme dilbilim için de geçerlidir.

3. Dilbilimin gelişimi ve bir bilim dalı olarak belirginleşmesi, doğabilimlerinin gelişiminden bağımsız değildir. Doğabilimlerinin gelişimi, dilbilimin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasını hazırlamıştır. Dilbilimsel çalışmalarda, doğabilimlerinin yönteminden yararlanma eğilimi, Romantizm Dönemi'nde belirgindir. "Grimm yasası"nın 'yasa' olarak adlandırılması bile, fizik yasalarından ne derece etkilenildiğini göstermektedir. Dilbilimin, Humboldt'la

eşzamanlı olarak araştırılmaya ve bir bilim olarak belirginleşmeye başlaması da, doğabilimlerinde uygulanan yöntemlerin etkisiyle olmuştur (Yıldız, 1987: 15).

4. Dil toplumsal bir olgudur. Bu nedenle, üretimsel ve buna bağlı olarak da toplumsal dönüşümlerde, dile politik bir görev yüklediği görülmektedir. Özellikle uluslaşma sürecinde, bu tutum açıkça görülmektedir. Ulusal dilleri geliştirme çabası, eytişimsel olarak dilbilimsel çalışmalara da ivme kazandırmaktadır.

5. 20. yüzyılın başlarında, doğabilimsel gelişmelere koşut olarak, dilbilim, salt 'dil'i konulaştıran bir bilim dalı olma yoluna girmiştir. Modern dilbilimin öncüsü olarak kabul edilen Ferdinand de Saussure, yapısalcılığı dilbilim araştırmalarında bir yöntem olarak benimsemiş, çok sayıda dilbilimsel terim geliştirmiştir. Dilbilimsel araştırmalar için benimsenen yapısalcı anlayış, günümüzde birbirinden farklı okullarca temsil edilmektedir. Saussure'ün çabası da, dilbilimsel araştırma yöntemlerini, doğabilim yöntemlerine yaklaştırmak olmuştur. Bir solucanın kesitini incelemek için, tarihini bilmek gerekmez. Saussure'ün çıkış noktası budur. Doğabilimsel araştırmalarda, fiziksel kesinlik istenir. Sesbilgisi (fonoloji) araştırmalarında, bu kesinliğe ulaşıldığı söylenebilir.

6. Ne dilsiz bir insan topluluğu, ne de insan topluluğu olmaksızın dil düşünülebilir. Bu nedenle, doğabilimlerinde kullanılan yöntemlerin, nesnesi değişken olan toplumbilimlerine -bu arada dilbilime- uygulanmak istenmesi, yüzyıllardan beri sürüp gelen dil-insan, dil-toplum ve birey-dil tartışmalarını sona

erdirememiştir. İnsan ve onun dili, insanı var eden toplumsal etkinlik süreçleri içinde ele alındığı zaman, daha tutarlı bir araştırma yöntemine kavuşabilir.

Türkiye’de Tanzimat döneminde başlayan dilde araştırma çabaları, Batı’daki toplumsal dönüşümlerin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyet’in kuruluşundan sonraki dil çalışmalarında, ulusun aydınlanması ön planda tutulduğu için, dile politik bir görev yüklenir. Bu tutum, Batı’daki Aydınlanma Dönemi’nin Türkiye koşullarında yeniden yaratılması gibidir. Romantizmin dil anlayışına ilgi duyulmasının arkasında da politik kaygılar olduğu görülmektedir. Ayrıca, 1885-1914 arasında etkinlik gösteren Alman Dil Kurumu’nun (Der deutsche Sprachverein) amacı ile, Türk Dil Kurumu’nun belirlediği amaç arasındaki benzerlik, bir rastlantı olmaktan uzaktır. Bu benzerlik, özellikle dili özleştirme çalışmalarında, Almanya’dan etkilenildiği izlenimini uyandırmaktadır.

Humboldt’un, “Dil salt bir ürün değil, bir etkinliktir.” görüşü, dilin politik görevinin de bir etkinlik olması gerektiğini dışlamaz. Leo Weisgerber’in, dili etkin bir güç olarak değerlendirmesi de bu çerçevede incelenebilir. Etkin bir güç olan dil, üretimsel dönüşümlere denk düşen düşünsel dönüşümlerin yaygınlaşmasında, etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu etkin aracın ayrıştırılması ve tanımlanması süreci, aynı zamanda dilbilimin belirginleşme sürecidir.

Ulus toplum, Batı’da ve Türkiye’de henüz geçerli olan toplum biçimleridir. Ancak, ulus toplumlar da doğası gereği farklı çıkar gruplardan

oluşmaktadır. Batı'da ve Osmanlı'da nasıl bir saray dili vardı ve bu dillere karşı ulusal dil savunulduysa, ulusu oluşturan farklı grupların da, dilde ulusallığı zaman zaman kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir. 'Türkçe bilim dili değildir' türünden görüşler, kitle iletişim araçlarının (medya) tam anlamıyla bir pazaryeri görüntüsünde olması, bu bağlamda belli düşüncelere haklılık kazandırmada, ya da taraftar oluşturmada görülen dil yoluyla güdüleme çabaları, bu savı doğrulamaktadır. Dile yüklenen politik görev, 'dil bir egemenlik aracı mıdır?' sorusunu da çağrıştırmaktadır.

Bu nedenlerle, insanı insan yapan dilin, günümüzde de Aydınlanma Dönemi'nde olduğu gibi bir politik görevinin olup olmayacağı; eğer politik görevi olacaksa, aydınlanma-dil ilişkisinin nasıl bir yol izleyeceği; bu bağlamda 'dil bilinci'nin gerekli olup olmadığı dilbilimin araştırma konusu olabilir.

DİLBİLİMİN BELİRGİNLEŞME SÜRECİ

(ÖZET)

Bu çalışmada bilimin tanımı ve temel ilkelerinden yola çıkılarak, dilbilimin bir bilim dalı oluş süreci konulaştırılmaktadır. Bu nedenle, bugüne kadarki dile ilişkin değerlendirmeleri tarihsel olarak irdelemek kaçınılmaz olmaktadır.

Dil tarihsel olarak incelendiğinde, dile bakış açısının her tarihsel döneme göre farklılaştığı görülmektedir. İlkçağ'dan günümüze dil anlayışları şöyle özetlenebilir:

- Dilin söylencelerle açıklanması
- Diyalektik yaklaşım
- Dilin Mantıksal kavrahışı (İlkçağ)
- Skolastik anlayış
- Dilin genetik değerlendirmeye sokulması (Ortaçağ)
- Usçu Yaklaşım
- Dilin insanbilimsel açıdan ele alınması
- Dil karşılaştırmaları (Yeniçağ)
- Yapısalcılık (20. yüzyıl).

Dilbilimin kendi başına bir bilim dalı oluş süreci ana hatlarıyla ortaya konduktan sonra, Batı'daki dilbilim akımlarının Türkiye'deki dil çalışmalarını nasıl etkilediği tartışılmaktadır. Türkiye'deki dil çalışmaları, Tanzimat Dönemi ve 1960'lı yıllarla sınırlandırılmaktadır.

DER VERDEUTLICHUNGSPROZESS DER SPRACHWISSENSCHAFT (ZUSAMMENFASSUNG)

In dieser Arbeit wurde im Gefolge und parallel zu einer Definition von Wissenschaft und ihrer Grundprinzipien und -Merkmale im Besonderen der Entwicklungsprozeß der Sprachwissenschaft thematisiert. Demzufolge war eine historische Übersicht bisheriger, wichtiger Annäherungen zum Gegenstand Sprache als erster Arbeitsschritt unerlässlich.

Die genannten Betrachtungsweisen über die Sprache, die je nach der Epoche, in der sie auftauchen, differieren, kann man folgendermaßen verallgemeinernd zusammenfassen: Zunächst zeichnet sich das Altertum in dieser Hinsicht durch drei Hauptrichtungen aus. Das sind a) die mythologische, b) die dialektische und c) die logische Auslegungstendenz der Sprache.

Dagegen fällt im Mittelalter eine duale, sich widerstreitende Auslegungshaltung auf: Zum einen scholastische, zum anderen die genetische Betrachtungsperspektive.

Schließlich lassen sich innerhalb der Neuzeit verschiedene, divergente Begründungshaltungen gegenüber Sprache bemerken. Die wichtigsten stellen folgenden Strömungen dar:

- Empirische Betrachtung
- Rationalistische Sprachauffassung
- Anthropologische Annäherung
- Historisch- vergleichende Sprachwissenschaft
- Strukturalismus (20. Jhr.)

Neben diesen beiden Grundanliegen war ein weiterer Arbeitsschnitt darin begründet, den Blick innerhalb einer Diskussion über den Einfluß sprachwissenschaftlicher Strömungen im Abendland auf die "Sprachbestrebungen" in der Türkei ab der Tanzimat-Zeit (frühes 19. Jhr.) bis zu den 60er Jahren unseres Jahrhunderts auszudenken.

KAYNAKÇA

- Ağakay, M. A; Aksoy, M.(v.d.)** (1962). Dil Devriminin 30 Yılı. (1. basım). Ankara.Türk Dil Kurumu Yayınları 98.
- Akarsu, B.** (1984). Wilhelm von Humboldt'da Dil - Kültür Bağlantısı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aksan, D.** (1979). Her Yönüyle Dil - Ana Çizgileriyle Dilbilim 1. (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D.** (1980). Açış Konuşması. Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I Ankara: TDK Yayınları, s.14.
- Aksoy, Ö. A.** (1966). Derleme ve Tarama Çalışmaları. Türk Dil Kurumu Çalışmaları (1932-1966). Ankara: TDK Yayınları, s. 10-15.
- Anday, M. C.** (1987). İnsancılık mı İnsancılık mı? Cumhuriyet Gazetesi 10 Temmuz 1987.
- Arens, H.** (1969). Sprachwissenschaft - Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart. Band 1. (2. Auflage). Frankfurt: Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag.
- Aytaç, G.** (1974). Yeni Alman Edebiyatı Tarihi. A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Bach, A.** (1970). Geschichte der deutschen Sprache. (9. Auflage). Heidelberg: Quelle und Meyer.
- Başkan, Ö.** (1988). Bildirişim -İnsan Dili ve Ötesi-.(1. basım). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Bibel** (Die Bibel)- Das erste Buch Mose, 1.26; 2. 18-20;11
- Berésin, F. M.** (1980). Geschichte der sprachwissenschaftlichen Theorien. (1. Auflage; Übersetzt und herausgegeben von Hans Zigmund). Leipzig. VEB Bibliographisches Institut.
- Berksoy, T.** (1995). Yapısalcılık Nedir? Cumhuriyet Gazetesi. 25. 07. 1995.
- Birinci Türk Dil Kurultayı** (1933). Tezler, Müzakere Zabıtları.İstanbul: Devlet Matbaası, s. XXXII.
- Borelina, İ; Sonina, İ.** (1980). Türk Aydınlanma Edebiyatının Temel Sorunları. Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri. (1. baskı). Red. Svetlana Uturgauri. İstanbul: Cem Yayınevi,s.44-47.

- Boretzky, N.** (1977). Einführung in die historische Linguistik. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Buch, W.** (1978). Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünde verdiği "Alman Edebiyatı Tarihi" Derslerinden Alınan Notlar.
- Chomsky, N.** (1971). Cartesianische Linguistik. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Chomsky, N.** (1973). Sprache und Geist. (1.Auflage). Frankfurt: Suhrkamp Taschenbuch Verlag.
- Coward, R. (u.a.)** (1985). Dil ve Maddecilik. İstanbul: İletişim Yayınları, s.15.
- Cömert, B. (?)**. Mitoloji ve İkonografi (Ders Notları). Hacettepe Üniversitesi sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi.** Cilt 10. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çapan, S.** (1987). Psikodilbilimi ve Dil Edinimi. 1. Dilbilimi Sempozyumu - Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s.26.
- Dascal, M. (et al.)**. (1992). Sprachphilosophie. Berlin: De Gruyter.
- Demircan, Ö.** (1992). Güneş-Dil Teorisi. Hacettepe Üniv. İ.D.B. 20. Yıl Yazıları. Haz.Ceyhun Aksoy (v.d.). Ankara: Karaca Dil Kursu, s. 335-337.
- Descartes, R.** (1905). Abhandlungen über die Methode. Leipzig: Verlag von Felix Meiner.
- Descartes.** (1966). Tabiat Işığ İle Hakikatı Arama. (3.baskı) (Çev. Mehmet Karasan). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Dietrich, R.** (1974). Sprachwissenschaft im 19. Jhr. in Deutschland. In: Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft. Bd.2. Hrsg. von H.Ludwig Arnold und V. Sinemus. München. Deutscher Taschenbuch Verlag, S.117-126
- Dietrich, R.** (1974). Theorie in der Linguistik. In: Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft. Bd.2. Hrsg. von H. Ludwig Arnold und V. Sinemus. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, S.40-47.
- Dilmen, İ. N.** (1936).Güneş-Dil Teorisi Üzerine Bir Kaç Sual ve Cevapları. Ülkü - Halkevleri Mecmuası Mayıs 1936. 'Ülkü - Seçmeler (1933-1941)' adıyla Derl.: Zerrin Bayraktar - Cem Alpar (1982). Ankara İktisadi ve Tic. İlimler Akademisi, s. 264
- Duverger,M.** (1990). Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş. (Çev.Ünsal Oskay). Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Ergin, O.** (1977). İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müesseseleri - Dolayısıyla- Türkiye Maarif Tarihi. Cilt 5. İstanbul: Eser Matbaası..
- Erim, M.** (1987). Latin Edebiyatı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Fischer, E.** (1979). Sanatın Gerekliği. İstanbul: e Yayınları.
- Frey, E.** (1994). Einführung in die Historische Sprachwissenschaft des Deutschen. Heidelberg: Julius Groos Verlag.
- Fricke, G.** (1974). Geschichte der Deutschen Literatur. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag.
- Glaser, H. (u.a)** (1976). Wege Der deutschen Literatur. (13. Aufl.). Frankfurt: Ullstein Verlag.
- Gökçe, B.** (1992). Toplumsal Bilimlerde Araştırma.(1. baskı). Ankara: Savaş Yayınları.
- Gross, H.** (1990): Einführung in die germanistische Linguistik. München: ludicium Verlag.
- Gürsel, N.** (?) Uygarlık ve Çeviri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,s. 321.
- Hatiboğlu, V.** (1966). Dilbilgisi Çalışmaları. Türk Dil Kurumu çalışmaları (1932-1966). Ankara: TDK Yayınları, s. 25-28.
- Hatiboğlu, V.** (1981). Ölümsüz Atatürk ve Dil Devrimi.(2. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Hançerlioğlu, O.** (1993). Felsefe Ansiklopedisi - Kavramlar ve Akımlar. İstanbul: Rekzi Kitabevi.
- Helbig, G.** (1983). Geschichte der neueren Sprachwissenschaft.(6. Aufl.). Obladen: Westdeutscher Verlag.
- Herder, J. G.** (1989). Herder - Ein Lesebuch für unsere Zeit. Begründet von Walther Victor. Berlin und Weimar: Aufbau Verlag.
- Hewes, G.W.** (1993). Dilin Doğuşuna İlişkin Kuramlar.(Çev. H. Boynuvara). Van. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Hofmann, W.** (1985).Die Verantwortung der Universität. In: Düsseldorfer Debatte - Zeitschrift für Politik, Kunst, Wissenschaft. 11/ 85
- Humboldt, W. von.** (1988). Schriften zur Sprachphilosophie. (Bd. III., 6. Aufl.). Hrsg. Andreas Flitner u.a. Stuttgart

- Hundschnurscher, F.** (1982). Einführung in die transformationelle Syntax. In: Grundprobleme der Linguistik. Hrsg. von Wolf Gewehr und Klaus -Peter-Klein. Stuttgart: Pädagogischer Verlag, S.179-183.
- İnan, Abdülkadir** (1936). Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Karasar, N.** (1994). Bilimsel Araştırma Yöntemi.(3. baskı). Ankara:Bilim Yayınları.
- Kazım Bey,** (1933): T.C. Maarif Vekaleti Birinci Türk Dili Kurultayı. İstanbul: Devlet Matbaası, s.455-456.
- Kıran, Z.** (1986). Dilbilim Akımları.(1. baskı). Ankara: Onur Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi.
- Kocaman, A.** (1980). Modern Dilbilim ve Dil İncelemeleri - Genel Bir Değerlendirme. Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I. Ankara:TDK Yayınları,s. 33.
- Kudret, C.** (1963). Türk Diline Emek verenler - Ziya Gökalp. Ankara: TDK yayınları.
- Kula, O. B.** (1992). Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür Bilinci. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kunze, K.** (1976). Grundwissen-Deutsche Literatur.(2.Aufl.). Stuttgart: Ernst Klett Verlag.
- Kurella, A.** (1981). Das Eigene und das Fremde. Berlin: Dietzverlag.
- Küçük, Y.** (1987). Estetik Hesaplaşma. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Levend, A. S.** (1972). Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri.(3. baskı). Ankara: TDK Yayınları.
- Lewandowski, T.** (1990). Linguistisches Wörterbuch (2 Bde., 5. Aufl.). Wiesbaden: UTB Quelle und Meyer.
- Locke,J.** (1992). İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme. İstanbul: Ara yayıncılık.
- Lyons, J.** (1983). Kuramsal Dilbilime Giriş. (Çev. Ahmet Kocaman). Ankara: TDK Yayınları.
- Marx, K.- Engel, F.** (1974). Über Sprache Stil und Übersetzung. Berlin: Dietzverlag.
- Moser, H.** (1969). Deutsche Sprachgeschichte.(6.Aufl.). Tübingen: Niemeyer.

- Neu, E.** (1974). Disziplinen der Linguistik. In: Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft. Bd. 2. Hrsg. von H. Ludwig Arnold und V. Sinemus. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, S. 314.
- Oliphant, M. L.** (1994). Günümüzde Bilim. Bilim Tarihi. Cemal Yıldırım. İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 235.
- Ozankaya, Ö.** (1991). Toplumbilim. (7. baskı). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özel, S.- Özen, H. ve Püsküllüoğlu, A.** (Derl.).(1986). Atatürk'ün Türk Dil Kurumu ve Sonrası. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Öztelli, C.** (1966). Sözlük Çalışmaları. Türk Dil Kurumu Çalışmaları (1932-1966). Ankara: TDK Yayınları, s.35-36.
- Pavel, T.** (1992). The Feud of Language: A History of Strukturalist Thought. Blackwell Publishers Oxford.
- Platon** (1964). *Kratylos* (Übers. Friedrich Schleiermacher). München: Goldmann Taschenbücher, S. 100-171.
- Polenz, P. von** (1972). Geschichte der deutschen Sprache. Berlin: Walter de Gruyter.
- Politzer, G.** (1977). Felsefenin Temel İlkeleri. (3. baskı). İstanbul: May Yayınları.
- Porzig, W.** (1995). Dil Denen Mucize. (Çev. Vural Ülkü). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Pospelov, G.N.** (1985). Edebiyat Bilimi II. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Ragıp Hulûsi** (1933). Türk Dili Tetkik Cemiyeti. Ülkü - Halkevleri Mecmuası. Sayı Bir. Cilt Bir. 'Ülkü - Seçmeler 1933-1941' adıyla Derl. Zerrin Bayraktar - Cem Alpar (1982). Ankara: İktisadi ve Tic. İlimler Akad. Yayınları, s.35.
- Reichenbach, H.** (1993). Bilim Felsefesinin Doğuşu. (2. baskı). (Çev. Cemal Yıldırım) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Reşit Galip** (1933). Türk Tarih İnkılabı ve Yabancı Tezler. Ülkü - Halkevleri Mecmuası. Sayı Sekiz. Cilt İki. 'Ülkü - Seçmeler 1933-1941' adıyla Derl. Zerrin Bayraktar - Cem Alpar (1982). Ankara: İktisadi ve Tic. İlimler Akademisi Yayınları, s.142-150.
- Ricken, U.** (1989). Sprachtheorie als Aufklärung und Gegenklärung. In: Aufklärung und Gegenklärung in der europäischen Literatur, Philosophie und Politik von der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. von J. Schmidt. Darmstadt. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 316-322.

- Rifat, M.** (1990). Dilbilim ve Göstergibilimin Çağdaş Kuramları. (1. baskı). İstanbul: Düzlem Yayınları.
- Ruşen Eşref** (1933). T.D.T.C. Nasıl Kuruldu. Ülkü - Halkevleri Mecmuası. Sayı sekiz. Cilt iki. 'Ülkü - Seçmeler (1933-1934)' adıyla Derl.: Zerrin Bayraktar - Cem Alpar (1982). Ankara: İktisadi ve Tic. İlimler Akademisi Yayınları, s. 117-118.
- Saim Ali** (1933). Türk Filolojisi - Türk dili bir Hint-Avrupa dilidir. T.C. Maarif Vekaleti Birinci Türk Dil Kurultayı. İstanbul: Devlet Matbaası, s. 71-78.
- Saussure, F. de** (1967). Grundfragen der allgemeinen Sprachwissenschaft. (2. Aufl.). Hrsg. von Charles Bally und Albert Sechehaya. Übers. von Herman Lommel. Berlin: Walter de Gruyter.
- Saussure, F. de** (1985). Genel Dilbilim Dersleri.(1. baskı). (Çev. Berke Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Schildt, J.** (1976). Abriß der Geschichte der deutschen Sprache. Berlin: Akademie Verlag.
- Schmidt, J.** (1989). Einleitung, Gegenauflklärung, Dialektik der Aufklärung. In: Aufklärung und Gegenauflklärung in der europäischen Literatur, Philosophie und Politik von der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. von J. Schmidt. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S.3.
- Schmidt, W.** (1985). Deutsche Sprachkunde. (10. Aufl.). Berlin: Volk und Wissen Volkseigener Verlag.
- Schröder, W.** (Leitung). (1974). Französische Aufklärung. Leipzig: Reclam.
- Schulz, C.** (1963). Aus deutscher Vergangenheit - Ein geschitlicher Überblick. München: Max Hueber Verlag.
- Sebüktekin, H.** (1990). Grundlagen der modernen Linguistik. Ankara: Gazi Büro Kitabevi.
- Seiffert, H.** (1974). Einführung in die Wissenschaftstheorie I. (7. Aufl.). München: Verlag C. H. Beck.
- Selen, N.** (1993). Linguistik und Methodik. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Semih Rifat** (1933): Açılış Konuşması. T.C. Maarif Vekaleti Birinci Türk Dil Kurultayı. İstanbul: Devlet Matbaası, s. 8-9.
- Semih Rifat** (1933). Türkçenin Arî ve Samî lisanlarla mukayesesî. T.C.Maarif Vekaleti Birinci Türk Dil Kurultayı. İstanbul: Devlet Matbaası, s.21- 47.

- Sencer, M.- Irmak, Y. (1984).** Toplumbilimlerinde Yöntem. (2. baskı). İstanbul: Say Kitap Pazarlama.
- Şölçün, S. (1982).** Tarih Bilinci ve Edebiyat Bilimi. Ankara: Dayanışma Yayınları.
- Steinhaus, K. (1973).** Atatürk Devrimi Sosyolojisi. (Çev. M.Akkaş). İstanbul: Sander Yayınları.
- Tanilli, S. (1986).** Yüzyılların Gerçeği ve Mirası -İnsanlık Tarihine Giriş II- Ortaçağ. İstanbul: Say Yayınları.
- Tanilli, S. (1987).** Yüzyılların Gerçeği ve Mirası- İnsanlık Tarihine Giriş III- XVI. ve XVII. Yüzyıllar. Ankara: Say Yayınları.
- Türkçe Sözlük. (1974).** Ankara: TDK Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988).** 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. (7. baskı). İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Ueding, G. (1989).** Von der Universalsprache zur Sprache als politischer Handlung. In: Aufklärung und Gegenklärung in der europäischen Literatur, Philosophie und Politik vo der Antike bis zur Gegenwart. Hrsg. von J. Schmidt. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 240-300.
- Ülkü, V. (1975).** Sprachreinigungsbestrebungen in Deutschland - seit den 80 er Jahren des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart-. Ankara: Ankara. Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ülkü, V. (1995).** Kuruluşunun 30. Yılında Alman Dili Enstitüsü. Türk Dili -Dil ve Edebiyat Dergisi. Sayı: 519. Mart 1995.
- Weisgerber, L. (1954).** Die Sprache unter den Kräften des Daseins. (2. Aufl.). Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann.
- Gewehr, W.- Klein, K.P.(Hrsg.). (1982).** Grundprobleme der Linguistik- Ein Reader zur Einführung-. (2. Aufl.). Stuttgart: Pädagogischer Verlag Burgbücherei Schneider GmbH.
- Yıldırım, C. (1995).** Bilimin Öncüleri. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Yıldırım, C. (1994).** Bilim Tarihi. (4. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, S. (1987).** Karşılaştırmalı Dilbilimi Üzerine. 1. Dilbilim Sempozyumu - Dilbilimin Dünü, Bugünü, Yarını. Yayına Haz.: Ahmet Kocaman. Hacettepe Üniversitesi, s.15.